

AWN AFDELING RIJNSTREEK

RENUS REEKS 18a

Alphen aan den Rijn - de Hoorn 1998

Bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen
en de Nieuwe Tijd: een Stenen Kamer,
boerenhofstede en de buitenplaats Swanendrift

L.A. den Hollander
Dick van der Kooij
Suus Sprey

Alphen aan den Rijn - de Hoorn 1998

Bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen en de
Nieuwe Tijd: een Stenen Kamer, boerenhofstede en de
buitenplaats Swanendrift

**L.A. den Hollander
Dick van der Kooij
Suus Sprey**

Colofon

Renus Reeks 18a: Alphen aan den Rijn - de Hoorn 1998. Bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd: een Stenen Kamer, boerenhofstede en de buitenplaats Swanendrift

Auteurs: Leo den Hollander, Dick van der Kooij en Suus Sprey

Eindredactie: Piet de Baar

ISSN: 1569-7444

© 2020 Archeologische Vereniging Rijnstreek, afdeling 6 van de AWN.

De Renus Reeks is een uitgave van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling Rijnstreek. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur van de AWN-afdeling Rijnstreek.

Archeonlaan 1A
2408 ZB Alphen aan den Rijn
awnrijnstreek@yahoo.com
www.awn-archeologie.nl/06

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door subsidie van de provincie Zuid-Holland in het kader van Publieksbereik Archeologie en een financiële bijdrage van het hoofdbestuur van de AWN.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1 Algemene inleiding	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Voorafgaand onderzoek: eerdere opgravingen, veldverkenning en booronderzoek	10
1.3 Het definitieve onderzoek	11
1.4 Vraagstelling opgraving	11
1.5 Werkwijze	11
1.5.1 Veldwerk	12
1.5.2 Wijze van uitvoering	12
1.5.3 Afwerken sporen	12
1.5.4 Uitwerking	12
2 Geologie, landschap en westprofiel	15
2.1 Geologie en landschap	15
2.2 Westprofiel	16
segment 1: 0 – 4 meter	18
segment 2: 13 – 16 meter	18
segment 3: 31 – 35 meter	19
segment 4: 40 – 44 meter	19
3 Middeleeuwen	21
3.1 Algemene beschrijving Stenen Kamer	21
3.2 Beschrijving van de structuren	21
3.2.1 De voorgracht	21
3.2.2 De voorgevel	23
3.2.3 De zij- en achtergevels	23
3.3 Het grachtenstelsel om de Stenen Kamer	24
3.4 Stenen Kamer	25
3.5 Bewoners van een Stenen Kamer	25
3.6 Verwoesting en ontmanteling van de Stenen Kamer	25
3.7 De vondsten	26
3.8 Het aardewerk	26
3.9 Overzicht van het aardewerk uit de voorgracht	26
3.9.1 Steengoed	27
3.9.2 Roodbakkend aardewerk	27
3.10 Pijpaarden heiligenbeeldje	28
3.11 Natuursteen	28
Een stenen vizel	28
3.12 Bouwmateriaal	29

3.13 Bot	30
3.14 Leer	31
3.15 Metaal	34
Twee bijzondere metaalvondsten	34
3.16 Conclusie	34
4 Nieuwe Tijd	36
4.1 Algemene beschrijving boerderij	36
4.2 Beschrijving van de structuren	37
4.2.1 De stoep	37
4.2.2 De voorgevel	37
4.2.3 De zij-, tussen- en achtergevels	37
4.2.4 Overige structuren	38
Spoor 74	38
Spoor 93	40
4.3 De boerenhofstede	41
4.3.1 Inleiding	41
4.3.2 Indeling en economisch belang van de boerderij	41
4.4 De vondsten	43
4.5 Het aardewerk	43
4.6 Overzicht van het aardewerk uit de kavelsloot S8, boerderijfase 1600-1625	44
4.6.1 Steengoed	44
4.6.2 Roodbakkend aardewerk	45
4.6.3 Witbakkend aardewerk	45
4.6.4 Werra aardewerk	45
4.6.5 Majolica	47
4.7 Glas	47
4.8 Bouwmateriaal	48
4.9 Bot	48
4.10 Leer	49
4.11 Overzicht van het aardewerk uit de afvalkuil S5, boerderijfase 1600-1625	50
4.11.1 Roodbakkend aardewerk	50
4.11.2 Witbakkend aardewerk	51
4.11.3 Werra aardewerk	51
4.11.4 Majolica	51
4.12 Glas	52
4.13 Bot	52
4.14 Overzicht van het aardewerk uit de beerkelder S93, boerderijfase 1750-1800	54
4.14.1 Witbakkend aardewerk	54
4.14.2 Faience	54
4.14.3 Industrieel wit	54
4.14.4 Europees porselein	55
4.15 Pijpaarden beeldjes	55
4.16 Glas	55
4.17 Bewerkt bot	56

4.18 Metaal ²⁶	56
Gouden zegelstempel	56
4.19 Hout	57
4.19 Bouwmateriaal	57
4.20 Conclusie boerderijfase	58
5 Het herenhuys van de buitenplaats Swanendrift	59
5.1 Algemene beschrijving Swanendrift	59
5.2 Beschrijving van de structuren	60
5.2.1 De voorgracht	60
5.2.2 Rondgang langs de buitengevels	61
5.2.3 Mogelijke indeling van het huis	62
5.2.4 De beerkelder	64
5.3 Bewoningsgeschiedenis Swanendrift	65
5.4 De vondsten uit de voorgracht S40 en de beerkelder S49	66
5.5 Overzicht van het aardewerk uit de voorgracht S40	67
Toelichting glasvondsten	67
5.5.1 Steengoed	67
5.5.2 Roodbakkend aardewerk	68
5.5.3 Witbakkend aardewerk	68
5.5.4 Majolica	69
5.5.5 Faience	69
5.5.6 Aziatisch porselein	70
5.6 Glas	70
5.7 Bewerkt bot	70
5.8 Bot	71
5.9 Leer	73
5.10 Metaal	73
5.11 Hout	73
5.12 Overzicht van het aardewerk uit de beerkelder S49	74
5.12.1 Roodbakkend aardewerk	74
5.12.2 Witbakkend aardewerk	74
5.12.3 Faience	74
5.12.4 Aziatisch porselein	74
5.13 Glas	75
5.14 Metaal	75
5.15 Conclusie	75
6 Rioleringen	77
6.1 Riolen, overloopriool en afvoerriool	77
6.2 Riolen op het voterrein	77
6.2.1 Riolen op het voterrein, fase 1 R1	77
6.2.2 Riolen op het voterrein, fase 2	77
6.2.3 Conclusie rioolaanleg voterrein	83

6.3 Riolen op het achterterrein	83
6.3.1 Riolen op het achterterrein, fase 1 R6/R8/R10	83
6.3.2 Riolen op het achterterrein, fase 2 R9/R7	84
6.3.3 Conclusie rioolaanleg achterterrein	85
7 Tegels	86
8 17^e eeuwse decoratieve bloempotten	88
8.1 Inleiding	88
8.2 Decoratieve bloempotten	88
8.2.1 Ornamentele bloempotgrepen	88
8.2.2 Bloempotten met reliëfdecoraties	88
8.3 Onderschalen	91
8.4 Sokkel	92
8.5 Datering	92
8.6 Conclusie	93
9 Eindconclusie	94
Literatuur	97
Appendix 1 - Het planten- en schelpenonderzoek	99
Stenen Kamer	99
Boerderij	99
Herenhuis	99
Samenvatting	100
Dankwoord	101
Analyse grondmonsters: planten en dieren	103
Appendix 2 - Tel- en determinatielijsten	109
Appendix 3 - Tel- en determinatielijsten kleipijpen	125

Voorwoord

Voordat de locatie aan de Hoorn geschikt gemaakt werd ten behoeve van de uitbreiding van het industrieterrein, heeft de AWN-afdeling Rijnstreek hier een onderzoek kunnen doen naar sporen uit de Late Middeleeuwen – een Stenen Kamer – en uit de Nieuwe Tijd: een boerenhofstede als opvolger van de Stenen Kamer en de buitenplaats Swanendrift.

Het archeologische onderzoek kon uitgevoerd worden met subsidie van de gemeente Alphen aan den Rijn en de provincie Zuid-Holland.

De gemeente Alphen aan den Rijn willen wij bedanken voor de assistentie die is verleend gedurende het opgravingsproces. De afdeling landmeten van de gemeente, met name de heer H. Hamming, zijn wij erkentelijk voor het inmeten van de hoofdmeetpunten in het coördinatensysteem. De firma Binnendijk voor de prettige samenwerking bij het uitvoeren van de graafwerkzaamheden. Van den Berg Infrastructuur b.v. voor het belangeloos ter beschikking stellen van een schaftwagen. Bij het onderzoek hebben wij veel steun gehad van een aantal deskundigen. Het houtonderzoek is uitgevoerd door Pauline van Rijn (†) en Y. Vorst van BIAx en door RING. Het botonderzoek is uitgevoerd door L.M. Takken-Beijersbergen en Tim Westbroek, student van de Faculteit Archeologie van de Universiteit Leiden. Wim Kuijper van de Faculteit Archeologie van de Universiteit Leiden heeft het schelpen- en botanisch onderzoek voor zijn rekening genomen. Hans van der Meulen heeft de determinatie van de kleipijpen verzorgd. Tom Hazenberg heeft in een aantal bijeenkomsten de opzet en indeling van dit rapport helpen vormgeven.

Hieronder volgen de leden van de AWN die meegewerkt hebben aan de opgraving in alfabetische volgorde:

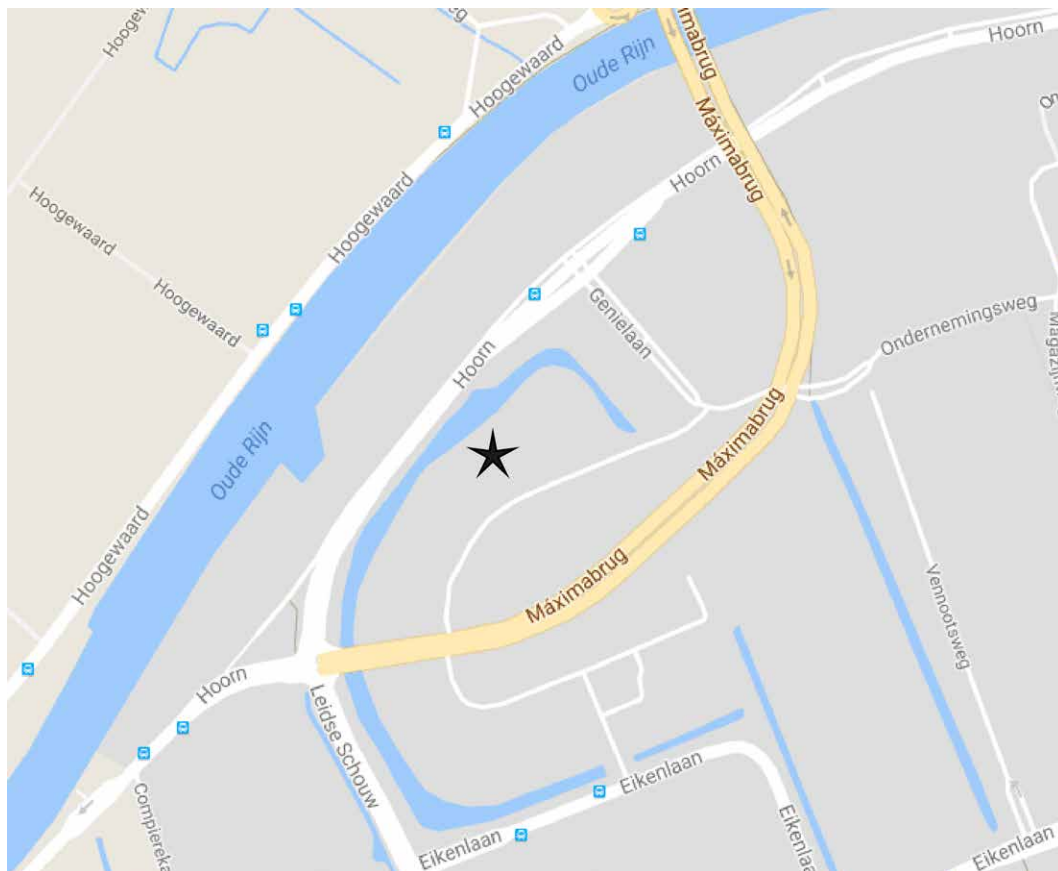
Bob van den Berg (†)
 Laura Broekhof
 Theo Broekhof
 Ab van Grol (†)
 Leo den Hollander
 Gijsbert Jansen
 Rein Jansen
 Titia Kiers
 Dick van der Kooij (veldwerkcoördinator)
 Albert Kram
 Bert Kuiper
 Jan Lebbing
 Bram Miedema (†)
 Aleid Muller
 Sjoerd Nieuwland (†)
 Theo Poelman
 André Pouwel
 Suus Sprey (veldwerkcoördinator)
 Carla van Veen (†)
 Jan-Willem van Veen
 Fred Wassink
 Chris Zwaan

Alle AWN-leden danken wij voor hun inzet gedurende de opgraving. De volgende AWN-leden hebben zich ingezet voor het verwerken van de vondsten. Het aardewerk is in zijn totaliteit getekend, bewerkt en gepresenteerd door Leo den Hollander en het leer is getekend door Levina de Bree (†) en Aleid Muller. Het aardewerk dat gerestaureerd kon worden, is uitgevoerd door de restauratiegroep, met name Titia Kiers, Toos Knijnenburg (†), Berry Meyer-te Mey, Aleid Muller en Sjoerd Nieuwland (†) onder leiding van Siet van der Meulen. Piet de Baar heeft historische gegevens geleverd voor de bewoningsgeschiedenis.

1 Algemene inleiding

1.1 Inleiding

In dit Renus-rapport worden de resultaten behandeld van een opgraving uitgevoerd op het bedrijventerrein Hoorn-West in ontwikkeling aan de Hoorn in Alphen aan den Rijn in 1998. Leden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afdeling Rijnstreek, hebben dit terrein gelegen aan de westzijde van Alphen onderzocht. Voorafgaand aan het onderzoek is al in 1994 een veldverkenning gehouden over het gehele gebied, waaruit geconcludeerd kon worden dat een breed perceel als “archeologisch” interessant aangemerkt mocht worden. In tegenstelling tot de omgeving was dit weiland deels niet afgekleid omreden dat er in de grond te veel puin aanwezig was en mogelijk zelfs funderingen. Op de oostelijke kavel werden 14^e eeuwse funderingen van een als “Stenen Kamer” te typeren middeleeuwse hofstede aangetroffen. In de literatuur wordt dit type gebouw omschreven als: ambachtsheerlijke hofstede, herenkamer of versterkte boerderij. Na de verwoesting van de Stenen Kamer, mogelijk in de periode van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, werd op deze locatie in de 16^e eeuw een boerderij gebouwd. In de eerste helft van de 17^e eeuw, de periode dat veel buitenplaatsen werden aangelegd, is hieruit de buitenplaats Swanendrift ontstaan. Het einde van de buitenplaats valt omstreeks 1813, wanneer het bezit openbaar verkocht wordt en waarschijnlijk spoedig daarna gesloopt is. Bij deze opgraving was in het begin de verwachting dat op dit relatief hoge terrein sporen uit de Romeinse tijd konden worden aangetroffen die een voortzetting zouden zijn van de bewoningssporen, die ten westen van deze locatie zijn opgegraven. De Romeinse vondsten waren echter minimaal, slechts beperkt tot enkele strooivondsten. Echter, bij het bouwrijp maken van het oostelijk deel van het gebied in 1999 zijn door de AWN wel Romeinse sporen gezien: hier werd de Romeinse weg aangesneden (afb. 1.2.:7).

Afb. 1.1. Uitsnede Polder Hoorn te Alphen aan den Rijn. Bron: Google Maps. ★ Opgraving Hoorn 1998/99 AWN-Rijnstreek.

1.2 Voorafgaand onderzoek: eerdere opgravingen, veldverkenning en booronderzoek

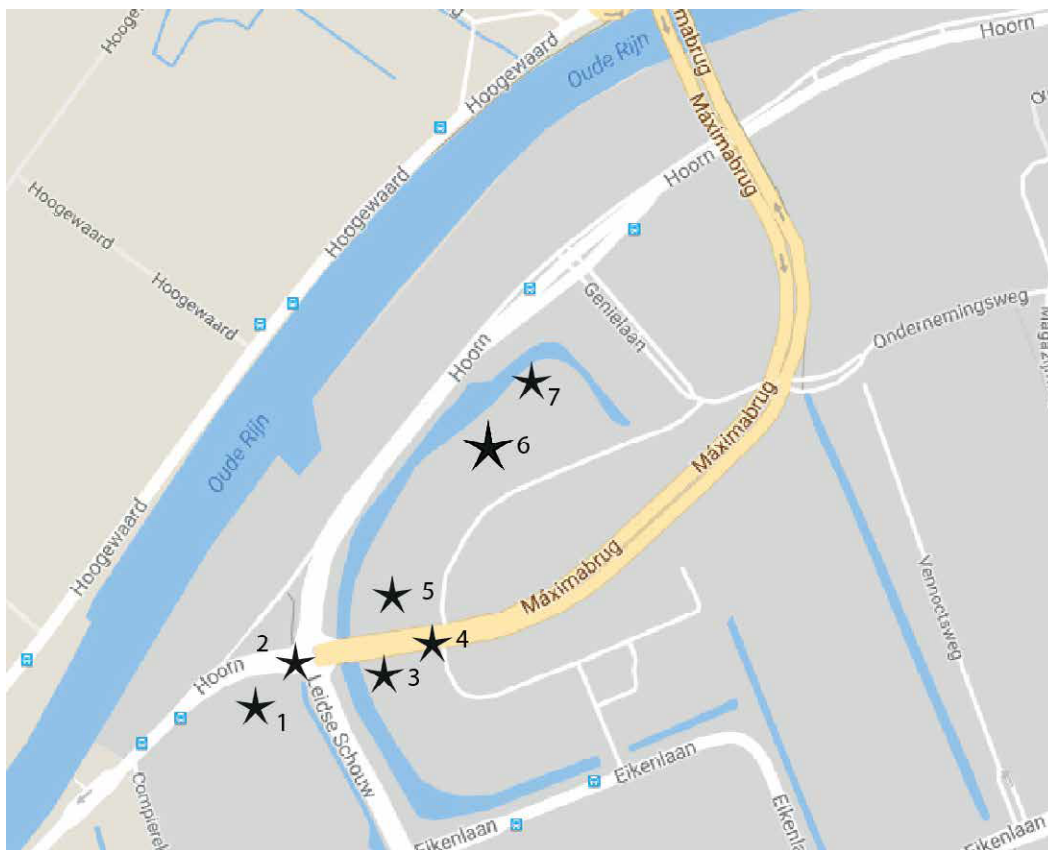
Het onderzoek op dit terrein is een uitvloeisel van de resultaten van de opgravingen die in 1987 bij de aanleg van de Leidse Schouw naast de voormalige kwekerij [REDACTED] (ten tijde van het onderzoek de firma [REDACTED]) zijn uitgevoerd¹. In het cunet van de nieuw aan te leggen weg (Leidse Schouw) werden greppels en slootjes opgegraven (afb. 1.2.:3), waarin een grote hoeveelheid Romeins materiaal gedeponeerd was. Dit stelsel van greppels diende waarschijnlijk als afwatering van Romeins bouwland. Daartussen lag een viertal kuilen met Karolingisch materiaal. In de noordoosthoek van dit terrein werd een concentratie van Romeins materiaal aangesneden: een storthoop met hoofdzakelijk inheems Romeinse scherven (afb. 1.2.:4). Bij het graven van een nieuwe bermsloot ten noorden van de kwekerij werd een concentratie van houten palen opgegraven die als Romeinse beschoeiingen en/of steigers zijn geïnterpreteerd (afb. 1.2.:2). Al het vondstmateriaal hier was uitsluitend Romeins.

Eerder was een artikel in de Westerheem (1970) verschenen van de hand van P.C. Beunder, die op het Lemkesterrein sporen van bewoning uit de Romeinse tijd had aangetroffen (afb. 1.2.:1)², wat resulteerde in aandacht voor dit gebied.

De onderzoeksvraag was destijds of de Romeinse sporen zich nog verder zouden uitstrekken. Daartoe is in 1994 een veldverkenning over het gehele nog te ontwikkelen gebied uitgevoerd. Dit leidde tot de conclusie dat alles zwaar was afgekleid, met uitzondering van het brede perceel tussen twee boerderijen (Hoorn 119 en Hoorn 121). Informatie van de gebruiker en buurman, [REDACTED], leerde dat dit perceel ontzien was wegens de aanwezigheid van puin van een al lang verdwenen buitenplaats. Een hierna uitgevoerd booronderzoek bevestigde deze informatie.

In 1996 werd door de ROB op de meest westelijk gelegen percelen naast de Leidse Schouw een aantal sleuven getrokken (afb. 1.2.:5). De resultaten waren vrij mager: enige palen zonder een duidelijk verband en onduidelijke vlekken met Romeins materiaal³.

In 1998 kwam het overige gebied voor opgravingen beschikbaar (afb. 1.2.:6). Het programma van onderzoek voorzag in de mogelijke aanwezigheid van sporen uit vier perioden: Romeins en Vroegmiddeleeuws op basis van de vondsten uit 1987, een Laatmiddeleeuws huis (het huis Leeuwen)⁴⁺⁵ en een 17de en 18de eeuwse buitenplaats Swanendrift op grond van historische gegevens⁶.

Afb. 1.2. Plattegrond van de Hoorn waarin alle genoemde opgravingen en waarnemingen met een nummer aangeduid zijn.

1.3 Het definitieve onderzoek

Op 14 april 1989 begon de opgraving in dikke sneeuwbuien. Om enig inzicht te krijgen in de aan te treffen sporen is over de gehele lengte van het weiland een zoeksleuf aangelegd. Ongelukkigerwijze bleek deze echter precies naast de later wel aangetroffen funderingen te lopen. De opgraving eindigde op 9 december in de stromende regen. Tussen april en december zijn de volgende resultaten geboekt. Voor de Romeinse en Vroegmiddeleeuwse periode zijn geen duidelijke sporen aangetoond. Enige “strooivondsten” laten zien dat dit gebied voorbij de buitengrens ligt van de uitgebreide Romeinse activiteiten, die de AWN-opgraving in 1987 bij de Leidse Schouw heeft aangetroffen. Dit is ook in lijn met de ROB-gegevens uit 1996. Voor de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd bleken de gegevens veel uitgebreider.

In de loop van het jaar heeft het onderzoek zich uitgebreid tot in totaal acht werkputten. De belangrijkste sporen hierin aangetroffen zijn wat de Late Middeleeuwen betreft de funderingen van een Stenen Kamer met een voorgracht. De restanten van een erop volgende bouwphase (boerderij) oversnijden deels de funderingen van deze Stenen Kamer. Het is niet uit te sluiten dat hierbij gebruik gemaakt is van nog intact gebleven bouw delen van de Stenen Kamer. Deze boerderij zal vanaf de 16^e eeuw tot de afbraak in de 19de eeuw als boerenhofstede in gebruik zijn geweest. Dit blijkt wat de beginperiode betreft uit de inhoud van een gedempte kavelsloot, waar in een latere fase de bebouwing van het herenhuis overheen is geplaatst. Dit huis, de buitenplaats Swanendrift, is opgetrokken in de 17^e eeuw naast de boerderij. Hiervan zijn tal van dieper stekende funderingen bewaard gebleven, zoals twee beerkelders en een voorgracht met een monumentale kademuur. Deze ontwikkeling van boerenhofstede tot buitenplaats is te situeren rond 1650. In een latere, chronologisch niet precies te bepalen periode, lijkt er een ontwikkeling geweest te zijn waarbij beide gebouwen – boerderij en herenhuis – aaneengesloten zijn. Dit op basis van een prekadastrale overzichtskaart uit 1808-1809 van de polders in de Hoorn onder Alphen⁷. Dit beeld correspondeert niet met de opgravingsgegevens die diverse uitbraaksleuven en soms summier funderingsresten tonen, die niet het beeld van één gebouw oproepen. Archiefgegevens maken duidelijk dat het totale complex in 1813 openbaar verkocht is⁸ en waarschijnlijk spoedig daarna gesloopt.

1.4 Vraagstelling opgraving

Het AWN-onderzoek is uitgevoerd op een terrein dat ligt ten oosten van het gebied dat door de AWN in 1987 is onderzocht⁹. Hier zijn drie complexen van Romeinse sporen aangetroffen: greppels en kuilen, een concentratie palen van beschoeiingen en steigers en een stortplaats van inheems Romeins aardewerk. Tevens werd verspreid over het terrein een viertal kuilen met Karolingisch materiaal opgegraven. Voor de Romeinse tijd was de vraag of op dit hooggelegen terrein sporen van bebouwing en mogelijk de Romeinse weg te verwachten zouden zijn.

Vroegmiddeleeuwse sporen zouden aangetroffen kunnen worden vanwege de vondsten van het Karolingische aardewerk.

Op grond van historische gegevens was de verwachting sporen van een Laatmiddeleeuws adellijk huis en een 17de – 18de eeuwse buitenplaats, Swanendrift, te kunnen traceren.

1.5 Werkwijze

Om enig inzicht te krijgen in de te volgen strategie is begonnen met het trekken van een proefsleuf in de lengte van het terrein van 168 m. In de eerste 70 m zijn vanaf het zuiden vijf puindrains aangetroffen en in het voorste gedeelte enkele palen, die de voortzetting van de palenrij van de beschoeiing van de voorgracht bleken te zijn. De proefsleuf heeft echter geen funderingen aangesneden.

Parallel aan de proefsleuf is in het voorste gedeelte van het terrein een eerste vlakdekkende put aangelegd. In het achterste gedeelte van het terrein zijn slechts die gebieden opgegraven waar sporen vanuit de voorkant van het perceel doorliepen, zoals de goten en incidentele sporen die van belang bleken te zijn. In totaal zijn acht putten aangelegd en vier kleine proefsleuven met een totale oppervlakte van 1860 m², waarvan 325 m² in twee vlakken is opgegraven. Aan vondsten heeft de opgraving het volgende opgeleverd: de aardewerkfragmenten, verzameld in gesloten vondstcomplexen bedragen 17002 fragmenten. In de kleine sporen en bij het aanleggen van de vlakken zijn 3447 fragmenten aangetroffen. Het aardewerk is onderverdeeld/uitgesplitst in steengoed, roodbakkend, witbakkend, jydépot, majolica, werra, delfts, faience, creamware en porselein. Van het funderings- en beschoeiingshout zijn

Afb. 1.3. Leden van de AWN-Rijnstreek bezig op de opgraving aan de Hoorn.

86 monsters genomen. Enkele delen van leren schoenen zijn geborgen. In de gesloten vondstcomplexen zijn 2199 fragmenten bot verzameld.

1.5.1 Veldwerk

De aanleg van de diverse putten werd bepaald door het terrein en de sporen die in de eerste putten tevoorschijn kwamen. Sommige putten zijn vergroot om een beter beeld te krijgen van funderingen en uitbraaksleuven. Dit betekende dat de putten niet van gelijke grootte zijn.

1.5.2 Wijze van uitvoering

In het algemeen zijn de sporen in het vlak op schaal 1 : 50 getekend. Profielen en coupes zijn 1 : 20 getekend. Van put 2 en 4 is het westprofiel getekend.

Met de kraan zijn de vlakken aangelegd tot op het niveau waarop de sporen van bebouwing zichtbaar werden. De sporen, overblijfselen van muren, funderingen, riolen, waterkelder en beerkelders, zijn zorgvuldig schoongemaakt: een zeer intensief werk.

1.5.3 Afwerken sporen

De funderingsresten van de gebouwen, de restanten van de kademuren en de riolen zijn getekend en gefotografeerd. Het hout van de funderingen en de beschoeiingen is selectief bemonsterd. Bij een aantal veelbelovende sporen zijn botanische monsters genomen.

1.5.4 Uitwerking

De opgraving is op de gebruikelijke wijze uitgewerkt. De vondstnummers zijn naar categorieën uitgesplitst en gedetermineerd. Het gehele spectrum aan aardewerk, glas en metaal van de opgraving is gedetailleerd onderzocht en geïnterpreteerd.

Vondstmateriaal is waar mogelijk gerestaureerd, gefotografeerd, getekend en gecatalogiseerd. Zowel het beschoeiingshout uit de grachten als het bouwhout dat bij Swanendrift was gebruikt, bleek goed bewaard gebleven. Van de houtmonsters zijn de soorten bepaald. De datering van een ton onder een waterput is dendrochronologisch vastgesteld. Twee ¹⁴C monsters zijn ter uitwerking ingezonden. Het botmateriaal is door twee specialisten uitgewerkt. Het bouwmateriaal is intern bekeken.

Noten

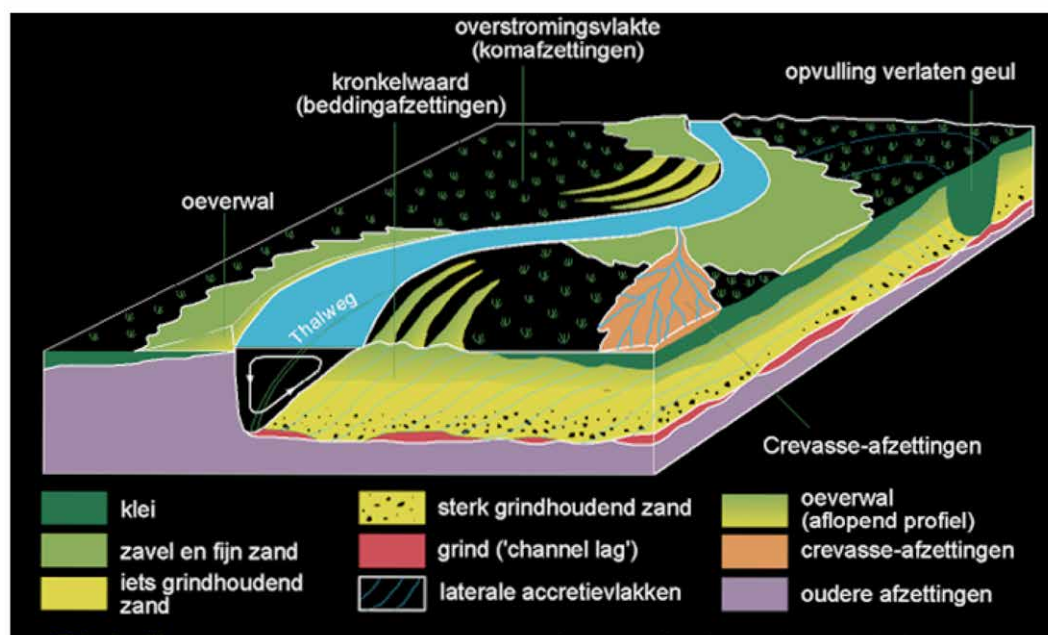
1. Aldred e.a. 1992, 158-167.
2. Beunder 1970.
3. Van der Kooij 1999.
4. Hardenberg 1968, 7. Hij schrijft een adellijk huis toe aan het geslacht [REDACTED], gelegen in Alpherhoorn ter hoogte van het latere buiten Swanendrift. Deze toeschrijving bleek niet juist te zijn.
5. NA 3.19.31. Inventaris van archivalia betrekking hebbende op de Hofstede Leeuwen te Alphen in de Hoorn, 1562-1668, 8.
6. Regt 1920, 155, 200-203.
7. NA, Kaarten Hingman, toeg.nr 4. VTH, inv.nr 2260.1, kaart van de polders Zane, Ness, Rietveld en den Grooten polder onder Alphen, 1808-1809.
8. ELO, archief 0507 (NNA) inv.nr. 158, notaris P. van Hemeren, scan 282 (folio 284).
9. Aldred e.a. 1992, 158-167.

2 Geologie, landschap en westprofiel

2.1 Geologie en landschap

“De laatste 10.000 jaar van de geschiedenis van de aarde worden gekenmerkt door een klimaatverbetering, die in onze streken de toendravegetatie deed verdwijnen om plaats te maken voor een aanzienlijk dichtere begroeiing. Een begroeiing die in de regel in staat was de ondergrond voor wegwaaien te behoeden”¹

In dit proces van ongeveer 10.000 jaar tot aan de Romeinse tijd veranderde het Hollandse landschap regelmatig. Meerdere factoren speelden daarin een rol. Na de klimaatsverbetering aan het begin van het Holoceen steeg de zeespiegel, waardoor het gebied vanuit het Westen geleidelijk natter werd: moerassen ontstonden, evenals meren. Door overstroming kwam de vegetatie onder water te staan en kon zich hier een veenpakket vormen bestaande uit resten rietplanten en struiken – het basisveen. In deze streek ligt dit veen tussen de 10 en 11 m -NAP en is maximaal één meter dik². Na verloop van tijd werd het kustgebied volledig overstroomd en ontstond er een wadachtig gebied met geulen en kreken. Het waddengebied werd naar zee begrensd door kustwallen, die zich evenals het waddengebied landwaarts verplaatsten en later, tijdens een regressieperiode, naar zee toe. Door het afnemen van de snelle stijging van de zeespiegel groeide het waddengebied dicht en ontstond er een uitgebreid veenmoeras, het Hollandveen. Dit veenpakket kan een dikte hebben van 2,5 tot 5 meter en ligt in het Westelijk kustgebied³. Door het veengebied stroomden grote rivieren, zoals de Rijn, afwaterend naar de Noordzee. De Oude Rijn was lange tijd de voornaamste hoofdstroom van de Rijn, een meanderende rivier die zand en klei aanvoerde. Bij een verhoogde waterstand trad de rivier buiten haar oevers, waardoor naast de bedding oeverwallen ontstonden van zandig materiaal. Achter de oeverwallen in de lagere delen werd het kleinere en lichtere sediment afgezet: de klei in de komgebieden. Door erosie van de buitenbochten en sedimentatie van de binnenbochten werd de rivierloop voortdurend veranderd en ontstond een brede strook rivierafzettingen – de stroomgordel. Oude rivierlopen kunnen verhoogd in het landschap zichtbaar zijn als de veen- of kleigronden zijn ingeklonken. Het proces waarbij deze stroomruggen ontstaan door omkering van het reliëf, wordt inversie genoemd. De waterstand van de Oude Rijn werd geheel door de wisselvalligheden van de natuur bepaald. In de winter en in de natte seizoenen was er sprake van grote

Afb. 2.1. Blokdigram van een meanderende laaglandrivier, Berendse 2011.

afvoeren uit het Duitse achterland; bij stormvloed en springtij op zee vond opstuwing plaats via de monding van de rivier. In geval van extreem hoog water kon dit leiden tot doorbraken van de oeverwallen, waarbij daarachter zand en klei werd afgezet. Deze doorbraken door de oeverwallen worden aangeduid als crevassegeulen met crevasseafzettingen (afb. 2.1).

In het gebied rondom Alphen zijn crevassedoorbraken ontstaan door opstuwing van water bij eb en vloed, meestal gelegen in de buitenbocht van de Oude Rijn. In de Hoorn zijn twee crevasseruggen herkend: een kleine (oostelijke) en een grote (westelijke). Het oostelijke stroompje is aangesneden bij de opgraving van de Romeinse weg in 1999⁴ en op de rug van het westelijk stroompje is in de jaren '90 een inheems Romeinse nederzetting opgegraven⁵. Het opgravingsterrein van 1998 was gelegen direct op de oeverwal van de rivier.

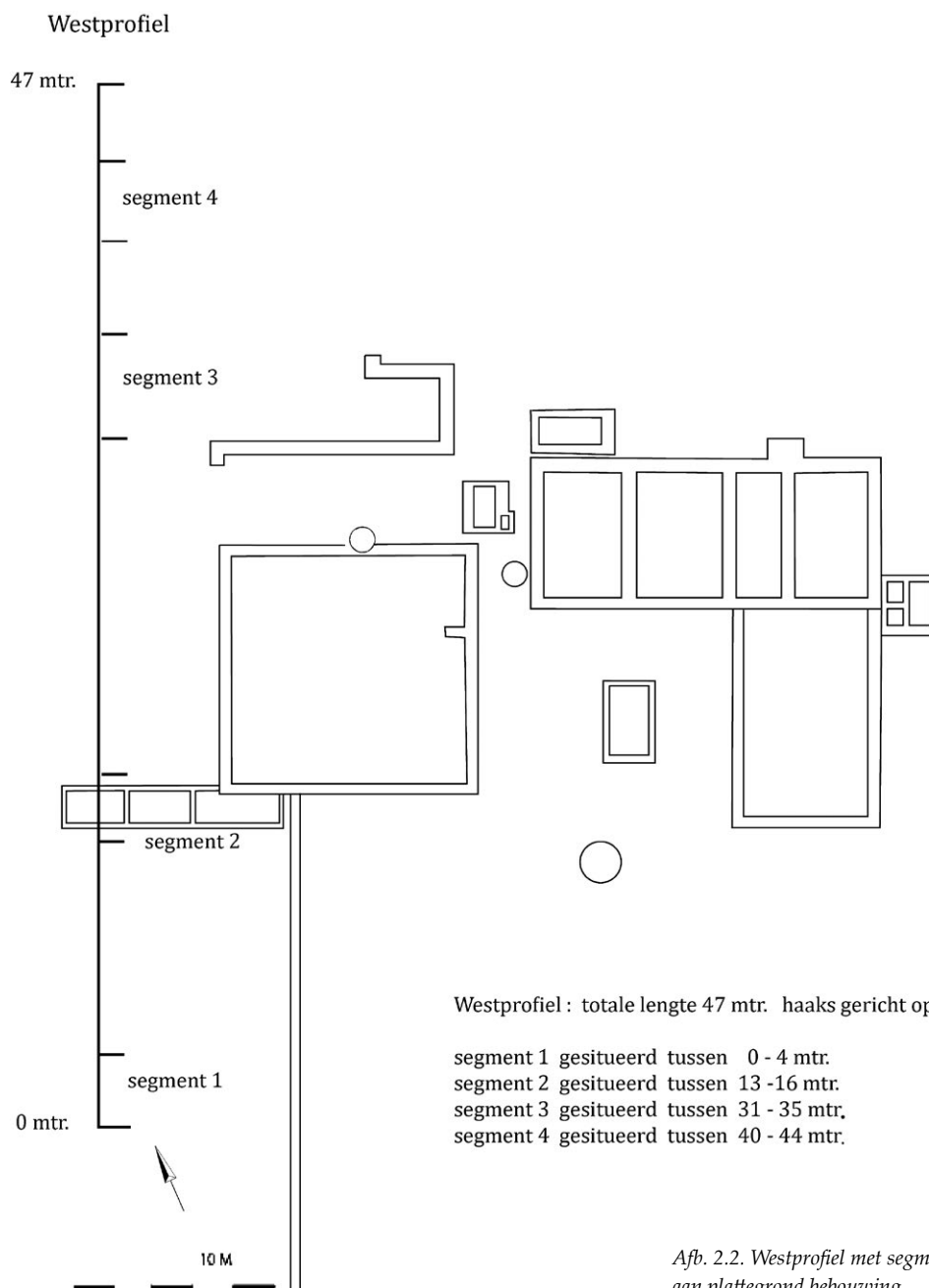
De oevers van de rivieren zullen aanvankelijk begroeid zijn geweest met zogenaamde ooibossen⁶. Op de strook langs de rivieren die in het voorjaar langere tijd onder water staan lagen de zachthoutooibossen met bomen als schietwilg (*Salix alba*) en zwarte populier (*Populus nigra*). Op de hogere stroomruggen, die zo nu en dan overstromden, wortelden de hardhoutooibossen met onder meer es (*Fraxinus*), iep (*Ulmus*), eik (*Quercus*) en zwarte els (*Alnus glutinosa*).

Op de oeverwallen vestigde zich de inheemse bevolking en bouwden de Romeinen hun castella. In de tweede helft van de 3de eeuw liep de populatie sterk terug met als belangrijkste oorzaak de desintegratie van het Romeinse Rijk. Tevens speelden de negatieve gevolgen van overproductie in dit kwetsbare landschap – vernatting van het veengebied – een rol⁷. Aan het einde van de zesde eeuw ontstaan er weer enkele nederzettingen op de bredere oeverwallen van de Oude Rijn. Door overstromingen van de rivier werd over het veen een kleidek gelegd. Aan het begin van de 11^e eeuw beginnen dan grootschalige ontginningen vorm te krijgen, vanaf de oeverwallen van de Oude Rijn het veengebied in. Sloten werden gegraven en boerderijen gebouwd. De boeren oefenden een gemengd bedrijf uit: op het hogere gedeelte akkerbouw en op het lagere gedeelte veeteelt.

De ontginning begon echter te stagneren. Door verzanding van de monding van de Oude Rijn en bodemdaling als gevolg van de intensieve turfwinning ontstonden vanaf de tweede helft van de 12^e eeuw grote afwateringsproblemen in het Rijnlandse gebied: men was genoodzaakt om de waterafvoer richting het IJ te verleggen. Hiervoor werden rond 1200 drie “weteringen” (kanalen) naar de Leidse Meren gegraven. Overigens bleef ook hierna wateroverlast nog eeuwenlang een regelmatig terugkerend probleem. Door het opdringen van de zee werd het steeds moeilijker om het boezemwater op het IJ te lozen. Voor het spuien was men geheel afhankelijk van de wisselwerking tussen eb en vloed. Bij eb werden de spuisluizen bij Spaarndam geopend en kon het water op natuurlijke wijze naar het IJ uitstromen. In 1330 vaardigde het Hoogheemraadschap van Rijnland een keur uit dat de zuidelijke dijk langs de Rijn tussen Katwijk en Bodegraven opgehoogd moest worden en alle doorgangen dichtgegooid of voorzien moesten worden van een keersluis. Dit alles ter beveiliging van het gebied aan de zuidkant van de Rijn⁸.

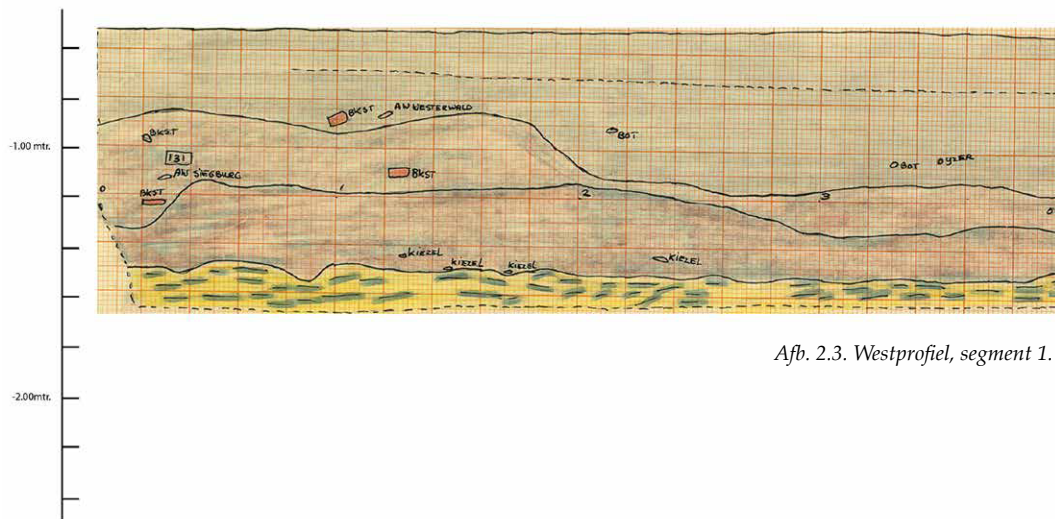
2.2 Westprofiel

Om inzicht te krijgen in de stratigrafie van de onderliggende grondlagen is ten westen van het herenhuis een profiel “haaks” op de Oude Rijn aangelegd. Dit grondprofiel zou de vraag kunnen beantwoorden op welk gedeelte/pakket van de oeverafzetting zowel de Middeleeuwse Stenen Kamer als enkele delen van de 17^e eeuwse buitenplaats Swanendrift gefundeerd zijn. In dit licht is het belangrijk te weten dat zowel het fundatieniveau van de zware voorgevel van de Stenen Kamer als de gemetselde keermuren van de voorgracht van Swanendrift zich rond -2,00 m NAP bevindt. Het zou ons tevens inzicht kunnen verstrekken over het afkleiingsniveau. Er is gezien de grote lengte van het profiel gekozen om, verdeeld over deze lengte, 4 segmenten te beschrijven.

Afb. 2.2. Westprofiel met segmenten gekoppeld aan plattegrond bebouwing.

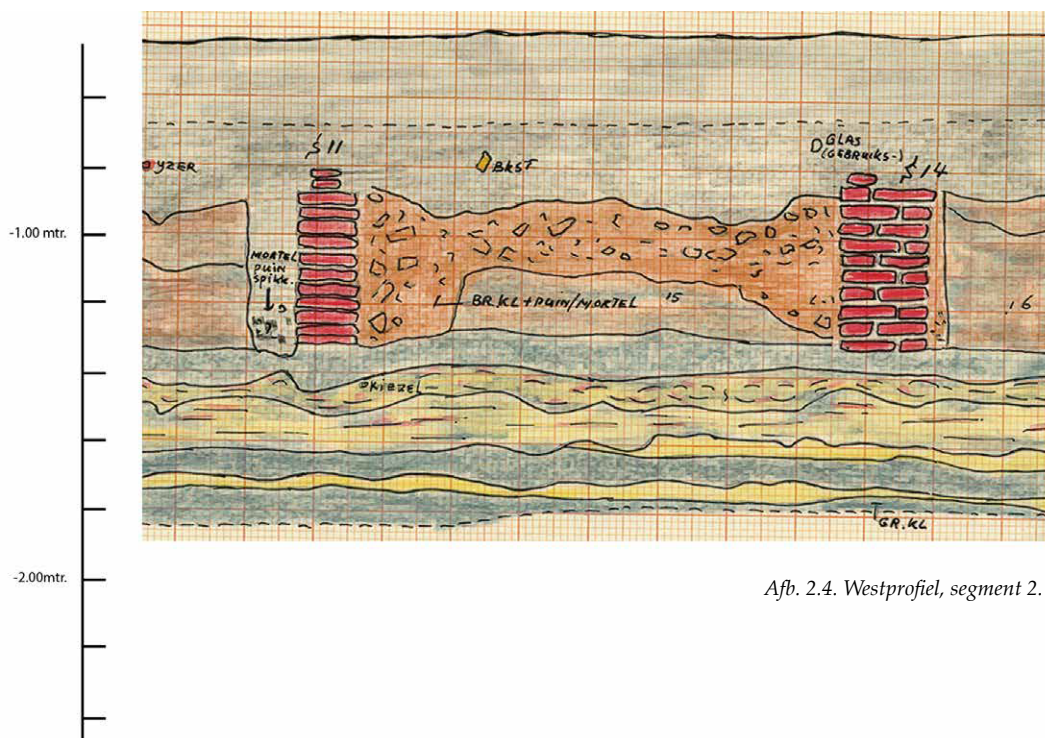
segment 1: 0 – 4 meter

Afb. 2.3. Westprofiel, segment 1.

Het oorspronkelijke kleipakket van dit profiel is tot -1,20 m NAP afgekleid en vervolgens tot het oorspronkelijke niveau "toegemaakt". De zandlaag met kleilensjes bevindt zich op -1,45 m NAP. Dit deel van het profiel bevindt zich op ca. 30 meter afstand van de voormalige Rijnsoever en behoort tot het alluviale gebied, zodat bij verhoogde waterstand van de rivier, onder invloed van de verlaagde stroomsnelheid, de zandfractie bezonk.

segment 2: 13 – 16 meter

Afb. 2.4. Westprofiel, segment 2.

In dit gedeelte van het profiel is het oorspronkelijke kleipakket afgekleid tot ca. -1,00 m. NAP. Duidelijk zichtbaar is de insteek van spoor 11 en 14, die deel uitmaakt van het bijgebouw van het 17^e eeuwse herenhuis. Ook hier bevindt de top van de zandlaag zich op -1,40 m. NAP. Hieronder zijn afwisselend dunne zand- en kleilagen afgezet.

In dit vierde segment van het profiel bevinden zich vanaf -1,40 m NAP tot -1,80 m NAP uitsluitend onverstoorde grijze kleilagen. Het pakket vanaf -1,80 m NAP tot -2,60 m NAP omvat grijsbruine vette klei met rietresten; deze ondersteunen de gedachte dat zich hier de opgevulde uiterwaarden van een kreek of Oude Rijn zijn aangesneden.

Conclusie: Het westprofiel maakt duidelijk dat zowel de voorgevel van de Stenen Kamer als de keermuren van de voorgracht zijn gefundeerd op een dik zandpakket van (de of een) (prehistorische?) oeverwal van de Oude Rijn. Verder bleek dat ter plaatse van het profiel het bovenliggende kleipakket vrijwel geheel is afgekleid. De aanwezigheid van een ongeglazuurde Siegburg steengoed kan in segment 1 wijst op een datering eind 14^e/begin 15^e eeuw.

Noten

1. Zonneveld 1980, 162.
2. Kok 1999, 19.
3. Berendsen 2011, 262.
4. Kok 2001, 33.
5. Kok 2001, 33.
6. Wolf 2001, 18.
7. Dijkstra 2011, 70, 71.
8. Dee 1879, 1-3.

3 Middeleeuwen

3.1 Algemene beschrijving Stenen Kamer

De oudste stenen structuur op het terrein is de fundering van een Stenen Kamer. Aangetroffen zijn een zware fundering waarvan wij aannemen dat het een monumentale voorgevel betreft, die op de rand van een gracht staat. Van de rest van het gebouw zijn alleen een aantal veel lichter gefundeerde muren bewaard gebleven, waarvan eigenlijk na de afbraak slechts nog een paar vlijlagen resteren.

Van de achtergevel, parallel aan de zwaar gefundeerde voorgevel, is weinig teruggevonden. Achter deze achtergevel zijn nog enige vage sporen aangetroffen, die mogelijk de restanten zijn van een achterbouw (stalgedeelte), waarbij gedacht kan worden aan houtbouw.

De gracht waarop de rand van de voorgevel stond, was aan deze zijde beschoeid; de tegenoverliggende noordoever bleek geen beschoeiing te hebben. De gracht was gevuld met veel puin, deels in grote brokken, met grote waarschijnlijkheid de gesloopte voorgevel van de Stenen Kamer.

Onder deze puinlaag lag een gesloten vondstcomplex met een aardewerkdatering tussen 1350 en 1425.

3.2 Beschrijving van de structuren

3.2.1 De voorgracht

De voorgracht (S52) is over een lengte van 17 m getraceerd met een breedte van ongeveer 2,5 á 3 m en een diepte van ruim 1,20 m. De gracht is systematisch opgegraven in zes vakken van twee meter breed. De vondstenlaag was afgedekt door een dikke laag puin waarvan bij het vrijgraven duidelijk werd dat het omgetrokken muren betrof die in een – gebroken – verband op hun zijkant lagen. Dit slooppuin is machinaal verwijderd. Een aantal brokken die nog wel enig metselverband hadden, zijn apart gezet en later gefotografeerd. Het in de gracht aangetroffen puin is waarschijnlijk grotendeels afkomstig van de voorgevel van de Stenen Kamer, die op de zware fundering precies in de rand van deze gracht stond. Deze fundering is het meest monumentale deel van de Stenen Kamer dat bewaard gebleven is.

In het algemeen werd het muurwerk aan de grachtzijde dieper gefundeerd vanwege de zijwaarts gerichte gronddruk. Een tweede reden voor deze zware fundering is mogelijk in verband te brengen met het incidenteel extreem lage waterpeil van de nabij gelegen Oude Rijn. Door de open verbinding met deze rivier zal het polderpeil het niveau van de Oude Rijn volgen: het was voor de bouwers van de Stenen Kamer hierdoor zaak om de diepte van de gracht en de omliggende watergangen aan te passen aan het laagste zomerpeil van de rivier om zo de watervoorziening bij een extreem lage stand van de Rijn nog enigszins op peil te houden¹. Ten tijde van de Stenen Kamer was er nog nauwelijks sprake van enige waterpeilbeheersing in het Rijnlandse gebied; watermolens werden nog nauwelijks toegepast². De watervoorziening van de achterliggende polder en zo ook de gracht van de Stenen Kamer was geheel afhankelijk van het peil in de Oude Rijn. In het geval van dreigend waterbezwaar vanuit de rivier werden de keersluisjes in de dijk gesloten om zo overstroming van het achterland te voorkomen.

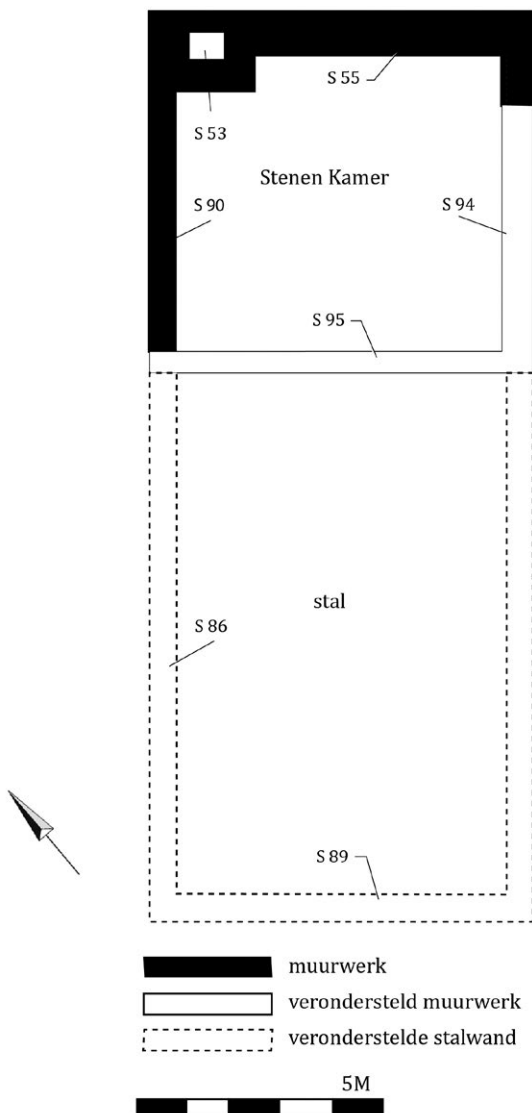
Van het achter deze voorgevel liggende huis waren slechts zeer geringe resten, meestal gedeelten van de onderste vlijlaag, nog aanwezig. De voorgracht zelf is waarschijnlijk in aanleg een deel van het oorspronkelijke Middeleeuwse kavelsysteem, namelijk de dwarssloten in oost-west richting.

Aan de zijde van het huis waren palen van een beschoeiing aanwezig, die enigszins onregelmatig in de bodem geslagen waren, soms in de breedte van maximaal vijf palen naast elkaar. Het is niet duidelijk of dit een beschoeiing is geweest van alleen houten palen, of dat er zoals gebruikelijk planken achter bevestigd waren. Voor de mogelijke aanwezigheid van een steiger zijn geen duidelijke aanwijzingen gevonden.

Van de 78 palen die over een lengte van de oever van ongeveer 11,50 m zijn aangetroffen, zijn er 13 voor houtonderzoek uitgegraven; deze zijn bemonsterd en gedetermineerd. In alle gevallen ging het om palen van de fijnspar (*Picea abies*). De diameters varieerden tussen 6 en 11 cm. De punten waren alle vierzijdig bekapt. De palen hebben een lengte tussen 63+ en 136+ cm. Om de meeste palen was nog bast of schors aanwezig. Het hout van de fijnspar is geïmporteerd³.

Afb. 3.1. Oostwaarts: in de lengterichting beschoeiingspalen en muurwerk van de Stenen Kamer.

Afb. 3.2. Reconstructie van de Stenen Kamer.

Afb. 3.3. Voorgevel Stenen Kamer.

Afb. 3.4. Bovenaanzicht aanbouw voorgevel.

3.2.2 De voorgevel

Na het verwijderen van de bovengrond werd in het oostelijke deel van het terrein een zware monumentale muur zichtbaar. Bij het uitprepareren bleek de muur opmerkelijk diep gefundeerd te zijn. Gemeten vanuit de onderste laag (vlijlaag) was het muurwerk op sommige delen tot een hoogte van 19 steenlagen bewaard gebleven. Aan de voorzijde/noordzijde en oostzijde was de fundering zorgvuldig uitgebouwd met een groot aantal verspringende lagen, te weten zes aan de noordzijde en negen aan de oostzijde. Voor de fundering was een in kleur gemengde baksteen gebruikt, ofwel oranjebruin ofwel geelrood, in de maten variërend van 24/25 x 12/13,5 x 5 cm. De ontwikkeling van dit baksteenformaat is volgens de Leidse steensequentie te plaatsen in de tweede helft van de 14^e eeuw⁴.

Het gehele muurwerk is uitgevoerd in staand metselverband. Bij het metselen is een zeer grove kalkmortel gebruikt.

De fundering en opgaand muurwerk is in twee delen aangelegd. Aan de westzijde is de oorspronkelijk als een eenheid opgezette fundering met een meter verlengd. Deze "aanbouw" (S53) is in breedte minder zwaar uitgevoerd dan de oorspronkelijke opzet van het eerste deel van de fundering en heeft een vierkante kokerachtige grondvorm. De totale lengte van de voorgevelfundering en aanbouw bedraagt 7,50 m. Er is geen verschil in steenmaten en kleur geconstateerd, zodat aannemelijk is dat er geen faseverschil tussen zit. De diepte van de voorgevel is op het niveau boven de vlijlagen 2,5 steens breed (S55). Er valt echter een bouwkundig detail aan deze uitbouw op: deze is koud tegen het eerste deel van de fundering aangebouwd. Het in fasen metselen van ondergronds muurwerk was in deze periode gebruikelijk. De functie van de uitbouw is niet direct te duiden: zowel het voorste als achterste gedeelte van het muurwerk is in eensteensverband uitgevoerd en als zodanig niet geschikt voor het dragen van zwaar opgaand muurwerk. Mogelijk is de constructie te duiden als de fundering van een hoektoren.

3.2.3 De zij- en achtergevels

De hoekaanzetten voor de zijgevels hebben ongeveer eenzelfde breedte, maar zijn in de opbouw onregelmatig uitgevoerd. Het is soms een wat rommelig verband. Dit komt mogelijk omdat deze muren vanuit maaiveldniveau aangelegd zijn. De aanzetten zijn minder diep gefundeerd (hooguit zeven lagen) dan de voorgevel zelf, die in de grachtkant staat. De muren van het hoofdgebouw haaks op de voorgevel zijn nog aanzienlijk ondieper gefundeerd. Hiervan zijn slechts delen van de onderste vlijlagen bewaard van hoogstens één à twee steen(brokken) op elkaar. Alle complete bakstenen zijn bij de sloop hier volledig uitgebroken. De breedte van een tussengevel (S92) die ongeveer in het midden op de voorgevel aansluit, zal oorspronkelijk op het niveau van de onderzijde fundering een meter breed geweest zijn. In het opgaande werk kan de muur twee- of anderhalfsteens dik geweest zijn. De lengte van de muur is circa vijf meter. Dit is de meest volledig bewaarde muur. Dit spoor is terug te vinden op de reconstructietekening van de boerenhofstede (afb. 4.1) omdat er twijfel bestaat of S92 toegewezen kan worden aan een binnenmuur van de Stenen Kamer. Van de westgevel (S90) resteren slechts de overblijfselen van één

zijde (oostzijde?) van de muur in de vorm van baksteenbrokken, waarbij de totale muurdikte niet meer te reconstrueren valt. De lengte is dezelfde als S92. Van de oost- en zuidgevel zijn op de plaats van de oorspronkelijke opzet slechts kleine delen uit een latere fase bewaard gebleven (S94, S95 en S91B) in baksteen(brokken) in rood- en geeltinten in incomplete maten (?) 19/20 x (?) 11/12 x 5 cm. Er zijn hiervan ten hoogste drie lagen bewaard.

Daarnaast zijn van het middendeel van de oostgevel (S91A) enkele fragmentarische elementen bewaard die wellicht te maken hebben met een verbouwing in een latere fase (S91A en S96). De aanlegdiepte van deze sporen ligt ongeveer een 20 cm dieper dan het 14/15^e eeuwse werk. Deze sporen sloten waarschijnlijk oorspronkelijk aan op de buitenzijde van de oostgevel. Van de oorspronkelijke oostgevel is niets meer aangetroffen.

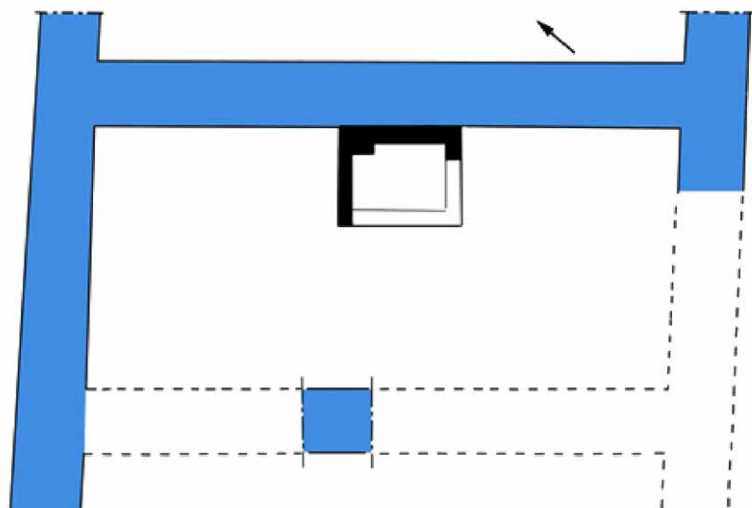
Bij het vervolgen van het vlak in zuidelijke richting kwamen geen duidelijke muurresten aan het licht. Wat wel aangetroffen werd is een, min of meer in het verlengde van de westgevel lopend, ondiep uitbraakspoor (S86), gekenmerkt door de aanwezigheid van puin, schelp en mortel. Voor zover complete steenmaten aanwezig waren, gaven zij geen indicatie van middeleeuwse maten; de afmetingen lagen rond de 17 x 9 x 4 cm. Op ongeveer tien meter van de vermoedelijke achtergevel van de Stenen Kamer maakte de uitbraaksluif (S86) een rechte hoek en vervolgde dit over een lengte van zeven meter in oostelijke richting (S89). Indien deze sporen een restant zijn van de oorspronkelijke achterbouw (stal?) van de Stenen Kamer in een lichte constructie of wellicht in houtbouw, dan komt de totale lengte van de Stenen Kamer op ruim 16 meter. Evenals bij de oostgevel zullen deze sporen behandeld worden bij de beschrijving van de 16^e eeuwse boerenhofstede.

Over de locatie van de (woon)keuken is wel enige duidelijkheid: in het noordoostelijk gedeelte van de gracht is in de vulling veel kook- en tafelgerei en dierlijk slachtafval aangetroffen. Het is dan ook aannemelijk dat het achterliggende vertrek een gecombineerde keuken/woonfunctie heeft gehad. Het afval zal door een venster in de voorgevel in de gracht zijn gegooid.

Binnen het veronderstelde huisvlak van het stalgedeelte bevindt zich op een dieper niveau nog een veel onregelmatiger gevormd spoor, gevuld met enig baksteen en licht humeuze vulling (S97). De vorm van het spoor is tamelijk grillig en voorzichtigheidshalve valt dit voorlopig niet als een uitbraaksluif te karakteriseren: het lijkt eerder een restant van een greppel of slootje, mogelijk uit de tijd van vóór de bouw van het huis. Want in het verlengde van S97 is S98 aangetroffen, dat qua vorm zeer wel het vervolg van of identiek aan S97 zou kunnen zijn. Dit spoor is in de 14/15^e eeuw te dateren.

3.3 Het grachtenstelsel om de Stenen Kamer

Het perceel van de Stenen Kamer wordt aan de voorzijde begrensd door de voorgracht (zie hoofdstuk 3.2.1). Als westelijke en oostelijke begrenzing zullen de beide kavelsloten aldaar gefunctioneerd hebben. De 14^e eeuwse bouwers van de Stenen Kamer hebben hiervoor mogelijk een deel van de oorspronkelijke ontwatering/kavelsloten verbreed. Ook de gracht aan de voorzijde van de Stenen Kamer zou een verbreding kunnen zijn van een kavelsloot die hier al aanwezig was, want deze loopt in westelijke richting door als gracht van Swanendrift en op het naastliggende oostelijke perceel als kavelsloot. Samen met de drie boven omschreven grachten/sloten zou met een achter de Stenen Kamer aangetroffen greppel

Afb. 3.5. Het grachtenstelsel om het terrein van de Stenen Kamer.

een afgebakend terrein ontstaan. (afb. 3.5) In een coupe is deze greppel waargenomen, echter in het vlak was dit spoor niet duidelijk. Een gedeeltelijk vergelijkbaar slotenpatroon staat afgebeeld op een kaart daterend uit het midden van de 16^e eeuw⁵.

3.4 Stenen Kamer

De term Stenen Kamer duidt op het gebruik van baksteen als bouw materiaal. Het woord kamer is hier gebruikt in de betekenis van, zoals het middelnederlands woordenboek aangeeft, een vertrek met stookplaats. De naam Stenen Kamer moet dan ook de betekenis hebben gehad van een (bak)stenen vertrek met stookplaats. Een Stenen Kamer kan zijn naam ontleend hebben aan het verwarmde vertrek dat het hoofdbestanddeel van het gebouw uitmaakte⁶. Uit historische bronnen blijkt dat de term Stenen Kamer al in het laatste kwart van de 14^e eeuw werd gebruikt. Zo is er een vermelding uit 1379 dat in Geervliet een stenen camer, bij de kerk, wordt verhuurd door de heer van Putten. Andere vermeldingen zijn respectievelijk: circa 1400 een “steenecamer” (ridderhofstad Meerdervoort-Zwijndrecht) en uit 1454 een geheel “steenencamer, genoemd Develsteyn” (Zwijndrecht). Eén van de oudste Stenen Kamers in Nederland maakte deel uit van de boerderij “De Waelneshoeve” te Hendrik Ido Ambacht⁷. Hier staat vóór het latere 17e eeuwse woongedeelte een “kamerachtig” gebouw, waarvan het opgaande muurwerk is te dateren rond het midden van de 14e eeuw. Een Stenen Kamer kan verschillende functies hebben gehad. Bij het maken van stenen uitbouwen zullen veiligheidsaspecten zoals brandveiligheid en verdedigbare berg- en woonruimte zeker een belangrijke rol hebben gespeeld. Als tweede mogelijkheid is het niet uitgesloten dat een Stenen Kamer de functie van een hofstede heeft gehad. Hieronder wordt verstaan een belangrijke kapitale boerderij met woonruimte voor een vooraanstaande familie. Ten derde kan de Stenen Kamer in later tijd ook een herenkamer geweest zijn. De Stenen Kamer is in dat geval tegen een boerderij aangebouwd. 's Zomers verbleef de (stedelijke) eigenaar op het platteland om van rust en jacht te genieten. In het geval van de Stenen Kamer van Alphen is te constateren uit de dikte van het monumentale ondergrondse muurwerk, dat het bovengrondse deel van de voorgevel op maaiveldniveau minimaal twee steens dik is geweest. In de 14^e eeuw mocht in Leiden het muurwerk van particuliere stadshuizen niet dikker zijn dan twee steens (de muur is zo dik als twee maal de breedte van de gebruikte steen). Een gebouw met dikkere muren zou anders als vesting kunnen dienen. Deze verordening geeft inzicht in de vuurkracht van het toenmalig wapentuig. Uit deze gegevens blijkt dat de muurdikte van de Stenen Kamer zeker niet bestand zou zijn geweest tegen de kracht van het toenmalige militaire geweld. Echter in samenhang met de diepe gracht is de Stenen Kamer voor zijn bewoners in roerige tijden met beperkt geweld zeker een veilige haven geweest. Hierbij valt te denken aan strooptochten van lokale aard.

3.5 Bewoners van een Stenen Kamer

Het bezit van een Stenen Kamer was in de 14^e en 15^e eeuw voorbehouden aan welgestelde families. Deze bewoners moeten dan ook gezocht worden in de sfeer van de plattelandsadel, bestuursambtenaren en het stedelijk patriciaat. Uit de samenstelling van het aardewerk met het grote percentage steengoed kan de hoge status van de bewoners worden afgeleid. De aanwezigheid van kookpotten en vetvangers zijn het bewijs van voedselbereiding ter plaatse. Dit zal zijn bereid in de (woon)keuken. Gezien het aantal ronde vuurklokken is het te verwachten dat de stookplaats in het midden van dit vertrek was gesitueerd.

3.6 Verwoesting en ontmanteling van de Stenen Kamer

Gebouwen gemetseld van baksteen zijn onder normale gebruiksomstandigheden in staat om de tand des tijds langdurig te weerstaan. Afgaande op de gedegen aanleg van het muurwerk en de korte bewoningsperiode is het niet aan te nemen dat de Stenen Kamer ten gevolge van een bouwvallige staat is gesloopt. Enkele grote stukken muur in de grachtvulling zijn een aanwijzing dat de voorgevel met grof geweld is omgetrokken.

Deze grachtvulling van zeker 2 meter breed bestond uit grote en kleine brokken baksteen en resten mortel. Tevens bevonden zich in dit puinpakket plaatselijk houtskool en resten van verbrand hout. Deze combinatie van houtskool, verbrand hout, het dikke puinpakket en de complete stukken muurwerk maakt het aannemelijk dat het gebouw door geweld in combinatie met brand is verwoest. Deze gedachte wordt

nog eens extra versterkt door de vondst van een ijzeren lanspunt in de voorgracht. Hiermee komt de vraag aan de orde in welke context de verwoesting van de Stenen Kamer is te plaatsen. Voor de beantwoording van deze vraag is met name de einddatering van het gebruiks aardewerk, dat onder het verwoeste muurwerk is aangetroffen, van belang. Dan blijkt dat de bewoning in het eerste kwart van de 15^e eeuw is beëindigd. Uit historische bronnen is bekend dat tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten hertog Jan van Beieren, tijdens zijn tocht van Gouda naar Leiden in 1420, een groot aantal Hoekse kastelen heeft verwoest, waaronder het op korte afstand gelegen Groot-Poelgeest te Koudekerk aan den Rijn en de Rhijnenburg in Hazerswoude-Rijndijk⁸.

Aangenomen mag worden dat de Stenen Kamer eenzelfde lot heeft getroffen.

3.7 De vondsten

Als eerste wordt de vondstenlaag in de gracht beschreven. De datering van het hierin aangetroffen gebruiks aardewerk is bepalend voor de bewoningsperiode van de Stenen Kamer. Achtereenvolgens worden beschreven: het gebruiks aardewerk, een pijpenaarden heiligenbeeldje, een natuurstenen vijzel, de bouwmaterialen, het dierlijk bot, het leer en als laatste de metaalvondsten. Glas is opvallend genoeg niet aangetroffen.

3.8 Het aardewerk

Het aardewerk is afkomstig uit de gracht (S52) welke direct was gelegen voor de voorgevel van de Stenen Kamer. Dit is systematisch in vakken verzameld uit de vondstenlaag op de bodem van de gracht. De vondstenlaag was afgedekt met een dik puinpakket: er is in deze dus sprake van een gesloten vondst-complex. Het "opgesloten" huishoudelijk afval is hierdoor kenmerkend voor de bewoningsperiode van het gebouw door begrenzing in tijd en context. In de gracht zijn in totaal 3442 fragmenten gebruiks aardewerk verzameld. Op basis van het Minimum Aantal Eenheden (MAE) zijn hieruit 168 voorwerpen herkend (afb. 3.6). Het gebruiksgoed omvat twee bakseltypen, waarvan het roodbakkend gebruiks aardewerk met 68% de grootste groep betreft. Dit gebruiksgoed zal vermoedelijk grotendeels regionaal zijn vervaardigd. De tweede groep betreft het Duitse steengoed, met 32% is dit aandeel opmerkelijk hoog (afb. 3.6). Zetten we dit percentage uit in klein regionaal verband rond Alphen aan den Rijn⁹ dan blijkt dat de bewoners van de Stenen Kamer zich aanzienlijk meer steengoed konden veroorloven (afb. 3.7). De aanwezigheid van drinkschaaltjes wijst op het gebruik van wijn, dat alleen voorbehouden was aan het meer gefortuneerde deel van de bevolking. Grijsbakkend aardewerk is met zes fragmenten te verwaarlozen.

Opvallend is de hoge fragmentatiegraad, hierdoor was het niet in alle gevallen mogelijk om vormcategorie en type met zekerheid vast te stellen.

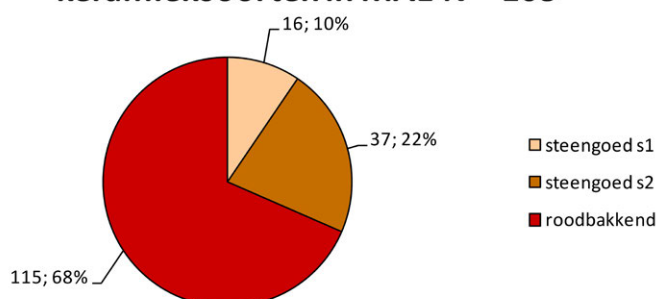
Datering: De bewoningsfase van de Stenen Kamer is aan de hand van het archeologisch vondstmateriaal uit de voorgracht te plaatsen in de periode tussen ca.1350 en 1425.

Onderstaand wordt in samenhang met de gegevens van het gebruiks aardewerk een kleine informatieve samenvatting van dit materiaal gepresenteerd.

Een uitgebreide catalogus van het vondstmateriaal uit spoor 52 is te vinden in: bijlage 1.

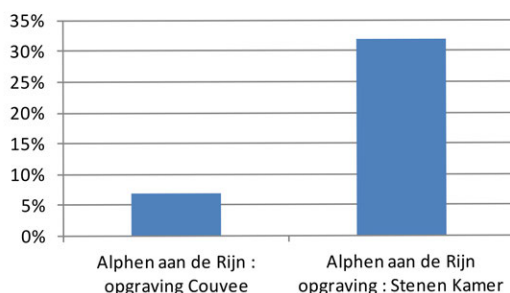
3.9 Overzicht van het aardewerk uit de voorgracht

spoor 52 verhouding keramieksoorten in MAE N = 168

Afb. 3.6. Cirkeldiagram van keramieksoorten op basis van MAE (Minimum Aantal Eenheden).

Steengoedpercentage klein regionaalverband Alphen aan den Rijn

Afb. 3.7. Percentage steengoed in klein regionaal verband.

3.9.1 Steengoed

Een mooi voorbeeld van een veel gebruikte decoratieve vorm vinden we op een hals van een matbruine kan. De betreffende hals is aan de bovenzijde afgewerkt met een iets uitkragende rand voorzien van een zigzag gevormd radstempel patroon. Door deze kenmerken is de in Langerwehe geproduceerde kan te dateren in de tweede helft van de 14e eeuw.

Afb. 3.8 (links). Steengoed: hals van Langerwehe kan (bijlage 1, cat. 9).

Deze kan is uitgevoerd met een brede halsopening en is hierdoor geschikt als drinkkan. Zowel de binnen- als buitenzijde is geheel bedekt met een laagje zoutglazuur. De geknepen standing is slordig afgewerkt. Vóór de "zoutbrand" in de pottenbakkersoven zijn zowel het lintoor als de gerilde cilindrische hals voorzien van een laagje bruinkleurende engobe. Gelijkvormige kannen (s2-kan-31) zijn dateerbaar tussen 1350 en 1450.

Afb. 3.9 (links). Steengoed: kan met lintoor en bruinkleurende engobe (bijlage 1, cat. 10).

3.9.2 Roodbakkend aardewerk

De grape werd als kookkan gebruikt. Meestal worden ze in groten getale bij opgravingen aangetroffen. In de gracht zijn fragmenten van 26 exemplaren verzameld, maar slechts één is er compleet. Opmerkelijk bij dit exemplaar is dat er op de onderzijde geen brand- of roetsporen aanwezig zijn. De kookkan is dateerbaar tussen 1375 en 1425.

Afb. 3.10 (links). Roodbakkend aardewerk: grape (bijlage 1, cat. 36).

Een voorbeeld van het samengaan van een versiering met praktische functionaliteit vinden we terug in het schubbenbandje op de wand van de (eet)kop. Het decoratieve bandje zal door het ongelijke oppervlak bij de oorloze kop zeker voor een goede houvast hebben gezorgd. Dit was functioneel in een tijd dat nog geen eetvorken werden gebruikt en het voedsel met de hand naar de mond werd gebracht. De kop is dateerbaar tussen 1325 en 1375.

Afb. 3.11 (links). Roodbakkend aardewerk: eetkop met schubbenbandje: (bijlage 1, cat. 51).

3.10 Pijpaarden heiligenbeeldje

Ten tijde van de bewoning van de Stenen Kamer speelden het katholieke geloof en de Kerk als instituut een belangrijke rol in het dagelijks leven van de mens, en de samenleving als geheel. In de kerken werd veel gebruik gemaakt van symboliek voor de overlevering van de tradities en verhalen uit de bijbel. Een belangrijk onderdeel van de geloofsbeleving was de heiligenverering. Een heilige werd gezien als voorspreker bij God als de gelovige om hulp vroeg. Het gebruik van de kleine pijpaarden heiligenbeeldjes was wijd en zijd verbreid. In het woonhuis hadden de beeldjes een aparte plaats. Het is mogelijk dat de kleinste exemplaren als talisman werden gedragen. De productie van deze beeldjes kan in verband gebracht worden met een vanaf de 14^e eeuw toenemende persoonlijke devotie. Het "Alphense" pijpaarden beeldje is een voorstelling van de Heilige Catharina: dit is af te leiden uit de vaste attributen waarmee deze heilige wordt afgebeeld. Aan haar rechterzijde staat een wagenwiel, haar rechterhand rust op een zwaard. Beide symboliseren de voorwerpen die gebruikt zijn bij haar foltering. Van complete beeldjes is bekend dat de Heilige Catharina in haar linkerhand een boek (bijbel) draagt. Bij het maken van pijpaarden heiligenbeeldjes werd door de "heiligenbackers" of "beeldendruckers" veelal gebruik gemaakt van een deelbare mal. Buiten de bekende productieplaatsen zoals Utrecht, Den Bosch en Deventer zullen er zeker ook in andere plaatsen pijpaarden heiligenbeeldjes zijn gemaakt. Ook in Leiden zijn uit een aantal beerputten aan de Oude Varkenmarkt mallen van verschillende heiligenbeeldjes bekend¹⁰. Pijpaarden heiligenbeeldjes zijn voornamelijk te dateren tussen 1450 en 1550. Na de Beeldenstorm werden religieuze beeldjes nauwelijks meer vervaardigd.

Afb. 3.12. Pijpaarden beeldje van de Heilige Catharina en een afbeelding in een middeleeuws getijdenboek.

3.11 Natuursteen

Een stenen vijzel

De meest interessante vondst van natuursteen is het fragment van een vijzel of "steenen mortier". Vijzels werden gebruikt om ingrediënten van het voedsel met behulp van een stamper in de vijzel fijn te stampen. De aangetroffen vijzel is vervaardigd van rode zandsteen. Aan de buitenzijde is een van de twee oorspronkelijke oren/handgrepen nog zichtbaar. Eventuele verdere detailleringen zijn door de sterk verweerde toestand van de vijzel niet meer te onderscheiden. Vergelijkbare exemplaren zijn bekend uit Rotterdam en Hoorn; de datering van deze vijzels is traceerbaar vanaf het begin van de 14^e eeuw. Waarschijnlijk is deze vorm tot in de 16^e eeuw gemaakt.

Afb. 3.13. Het opgegraven fragment van een rode zandstenen vijzel.

Afb. 3.14. Vergelijkbare vijzel afkomstig uit Dordrecht.

Middeleeuws citaat over het gebruik van een vijzel¹¹

om formentije te maicken:

Soe neemt schone tarwe ende stampse in een mortier (=vijzel) die polen af, soe nemet een plateel ende die tarwe daer in wantet uuijt, soe wast hem in vijf of zes wateren of schoen ende doeten dan in eenen schonen pot ende stellen op dat vier.

Hertaling:

Om tarwebrij te maken:

Neem schone tarwe en stamp in een mortier de vliezen er af, neem een zeef en zeef de tarwe, was die vervolgens vijf of zes keer schoon en doe die dan in een schone pot en zet die op het vuur.

Formenteije of tarwebrij werd gemaakt van gepelde tarwekorrels en in water gekookt en dan met melk overgoten, met eidooiers gebonden en bestrooid met suiker. Dit was in heel Europa de gebruikelijke begeleiding van venesoen, wildbraad. Een recept dat hier erg op lijkt, staat als "Fromantée" in de 15de-eeuwse druk van de *Viandier* van Taillevent.

3.12 Bouwmateriaal

In de nog resterende bouwelementen van de Stenen Kamer zijn zowel complete als incomplete bakstenen verwerkt. De afmetingen van de complete exemplaren variëren tussen 24/25 x 12/13,5 x 5cm. De kleur is gemengd roodbruin of geelrood. Vermeldenswaardig zijn twee bewerkte incomplete bakstenen. De baksteen (afb. 3.15) is aangetroffen in de voorgracht: deze is zowel aan de voorzijde als aan het korte segment aan de rechterzijde handmatig geprofileerd – hol – bekapt, waarbij opgemerkt moet worden dat het korte deel van de rechterzijde 120 graden verspringt. De baksteen is mogelijk gebruikt/afkomstig uit

Afb. 3.15. Hol bekapte baksteen.

Afb. 3.16. Scherp bekapte baksteen.

een verdiept raam of deurpartij. Ter plaatse ontstond zowel in het horizontale als verticale metselwerk een verspringing van ca. 3 cm. Gezien de vondstlocatie lijkt de aanwezigheid van een verdiept raam in de voorgevel het meest voor de hand liggend.

Het tweede exemplaar (afb. 3.16) is aan de voorzijde scherp bekapt. Hier vertoont de rechterzijde een bekapte verspringende hoek van ca. 45 graden. Het bekapte bovenvlak lijkt met een zandige substantie glad te zijn afgewerkt/geschuurd. Is dit een aanwijzing dat deze bewerkte baksteen inpandig was gebruikt, bijvoorbeeld als onderdeel van een schouw?

3.13 Bot

Het dierlijk bot is gedetermineerd door L.M. Takken-Beijersbergen. Uit deze gegevens wordt hieronder een verkort verslag gepresenteerd. De grafieken: Takken-Beijersberg.

Totaal zijn 407 botfragmenten onderzocht. Hieruit zijn herkend:

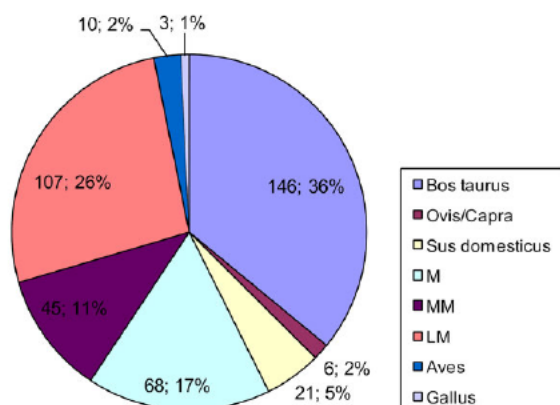
Bos Taurus (rund)	146 fragmenten
Ovis/Capri (schaap/geit)	6 fragmenten
Sus Domesticus (varken)	21 fragmenten
Aves (gevogelte)	10 fragmenten
Gallus (kip)	3 fragmenten

Uit de determinatie valt op te maken dat de bewoners van de Stenen Kamer voornamelijk rundvlees aten. Opmerkelijk is het lage percentage van de overige zoogdieren: schaap/geit (2%) en varken (11%). Kip en gevogelte zijn vertegenwoordigd met resp. 2% en 3%. Als we deze percentages vergelijken met de gegevens van het Huis Polanen in het voormalige ambacht Monster, dan zien we zowel bij de zoogdieren als het gevogelte aanzienlijke verschillen¹².

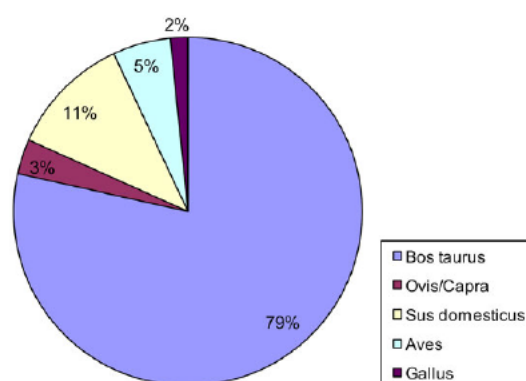
De gemiddelde slachtleefijd van de zoogdieren van beide locaties komen sterk overeen, bij het rund ligt de piek tussen het tweede en derde jaar, bij het varken in het tweede jaar. Gezien dit ongebruikelijke leeftijds patroon ligt het voor de hand dat de dieren op beide locaties grotendeels werden gefokt voor de vleesconsumptie, of mogelijk uit een ander bedrijf werden betrokken. In verhouding met de bewoners

locatie	rund	schaap/geit	varken	huishoent	overig gevogelte
Stenen Kamer	79%	2%	11%	2%	3%
Huis Polanen	47%	31%	18%	38%	16%

Tabel 3.1. Percentages van zoogdieren van Stenen Kamer en Huis Polanen.

Afb. 3.17. Verdeling van de zoogdier- en vogelbotten afkomstig uit de gracht voor de Stenen Kamer.

Afb. 3.18. Percentage van de herkende zoogdier- en vogelbotten afkomstig uit de gracht voor de Stenen Kamer.

van het Huis Polanen werd op de Stenen Kamer bijna 80% meer rundvlees geconsumeerd, dit in tegenstelling tot het (luke) gevogelte dat hier bijna geheel ontbreekt. Dit opmerkelijke verschil wordt nog eens extra bevestigd wanneer wij de aantallen fragmenten en percentages ontkoppelen. Getalsmatig zijn in de gracht van Polanen 415 botfragmenten van gevogelte aangetroffen, in de gracht van de Stenen Kamer slechts 13 stuks. Het verschil in het geconsumeerde luke gevogelte en jachtwild kan mogelijk worden verklaard aan de hand van de status van de bewoners van beide locaties. Jan I van Polanen bezat talrijke rechten en inkomsten en huwde in 1322 met Katarina van Brederode. Deze hoge maatschappelijke status weerspiegelt zich in het consumptiegedrag van luke gevogelte en jachtwild.

3.14 Leer

In de grachtvulling zijn tussen het overige vondmateriaal twee incomplete zoolfragmenten, enkele rijgdelen en een neusblad van een grote schoenmaat aangetroffen. Opvallend was de vondst van een loopzooltje van een kleine kinderschoen/laarsje.

Het neusblad werd enigszins vervormd teruggevonden. Opmerkelijk genoeg bleek in de binnenzijde van de neus nog een oorspronkelijk propje opvulmateriaal te zitten (afb. 3.17). Het was gemaakt van een vezelig materiaal. Blijkbaar was de schoen te groot en werd dit euvel verholpen door het propje opvulmateriaal. Het opgevouwen neusblad is ca. 16,5 cm breed, het opvulmateriaal ca. 7 cm breed.

Het grootste zoolfragment heeft een lengte van 17,5 cm, de breedte is 7,3 cm (afb. 3.20). De afmetingen van het tweede fragment hielgedeelte zijn: 8 cm lang en 5 cm breed. Het is niet uit te sluiten dat de twee zoolfragmenten, de rijgdelen en het neusblad van dezelfde schoen afkomstig zijn. In dit geval zou het een schoen betreffen met een lengte van minimaal 26 cm. Gegeven de zoolvorm betreft het hier een

Afb. 3.19. Bovenaanzicht opgevouwen neusblad en een propje opvulmateriaal.

Afb. 3.20. Twee zoolfragmenten met bijbehorende rijgdelen.

Afb. 3.21. Bovenzijde van de linker loopzool. 8,3 cm breed.

Afb. 3.22. Onderzijde van de linker loopzool (loopvlak) met enkele resterende houten pennen, waarmee de loopzool aan de bovenzool werd bevestigd. 8 cm breed.

Afb. 3.23. Postmiddeleeuwse meervoudige zolen.

Afb. 3.24. Een 14de eeuwse halfhooch kinderlaarsje. (Foto Archeologische Dienst gemeente Leiden)

langwerpige puntschoen¹³. Afgaande op de sterke slijtage van de zolen zal de schoen als waardeloos restmateriaal in de gracht zijn weggegooid.

De derde zool betreft een loopzooltje van een kinderschoentje/laarsje en meet slechts 8,3 cm (afb. 3.21 en afb. 3.22). Zelfs als we uitgaan van een krimp van 20% dan is het schoeisel niet groter geweest dan de hedendaags schoenmaat 17 of 18, wat overeenkomt met een voetslengte rond de 10/11 cm. Het is de hedendaagse voetmaat van een baby tussen de 6 en 12 maanden. Dit gegeven is echter geen standaard: individuele maatafwijkingen in relatie met de leeftijd zijn van alle tijden. Blijkbaar waren de ouders van het kind welgesteld genoeg om voor hun kroost dure leren schoentjes aan te schaffen. Het ligt voor de hand dat het hier het kind van de eigenaar van de Stenen Kamer betreft.

In de vormontwikkeling van de schoenzool is "ons" loopzooltje door de toepassing van houten pennen bij de bevestiging te duiden als behorend bij een middeleeuwse schoen met meervoudige zool (3 lagen). Bij deze opbouw van de zool waren minimaal 2 leerlagen nodig om de derde (loop/slijtzool) te bevestigen¹⁴.

3.15 Metaal

Twee bijzondere metaalvondsten

Het merendeel van het aangetroffen metaal bestaat uit een handvol roestige spijkers en enkele onduidelijke stukjes schroot. Bijzonder is echter de vondst van een ijzeren speerpunt (afb. 3.25) en een scharnierende knipschaar (afb. 3.26). Speer- of piekpunten worden archeologisch weinig aangetroffen. We moeten voor de toepassing denken aan een wapen gebruikt in de semi-militaire sfeer. De betreffende "punt" heeft een driehoekige doorsnede, waarbij de voorzijde is uitgesmeed tot een langwerpige venijnige punt. Ook de schacht waarmee de punt op de houten steel was bevestigd, heeft een ranke uitlopende vorm. Hierdoor bezat de speerpunt een groot doordringend vermogen en was zeker een zeer effectief wapen om een maliënkolder te doorboren. Vergelijkbare slanke speerpunten zijn aangetroffen tijdens de opgraving van "De Marktenroute" te Leiden; het betreft hier tevens een 14/15^e eeuwse context¹⁵.

De tweede opmerkelijke metaalvondst betreft een ijzeren scharnierende schaar: de totale lengte bedraagt 17,5 cm. Uit manuscripten en een detail van een glas-in-loodraam in de kathedraal van Freiburg in Duitsland is af te leiden dat de huidige "moderne" schaarvorm reeds tussen 1320 en 1330 werd toegepast.

*Afb. 3.25. IJzeren speerpunt.
Lengte: 14 cm.*

*Afb. 3.26. IJzeren
scharnierende schaar.*

3.16 Conclusie

Ter plaatse van de voormalige buitenplaats Swanendrift aan de Hoorn te Alphen aan den Rijn is een oudere bewoningsfase aangetroffen. Verondersteld wordt dat het de restanten van een zogenaamde Stenen Kamer betreft. De bewoningsfase van het gebouw is aan de hand van het archeologisch vondstmateriaal uit de voorgracht te plaatsen in de periode tussen ca. 1350 en 1425. Op basis van het hoge percentage steengoed kan een grote welstand aan de bewoners worden toegeschreven. Het is gezien de locatie te verwachten dat de Stenen Kamer als gevolg van het wapengeweld van de Hoekse en Kabeljauwse twisten tussen 1400 en 1425 is verwoest.

Noten

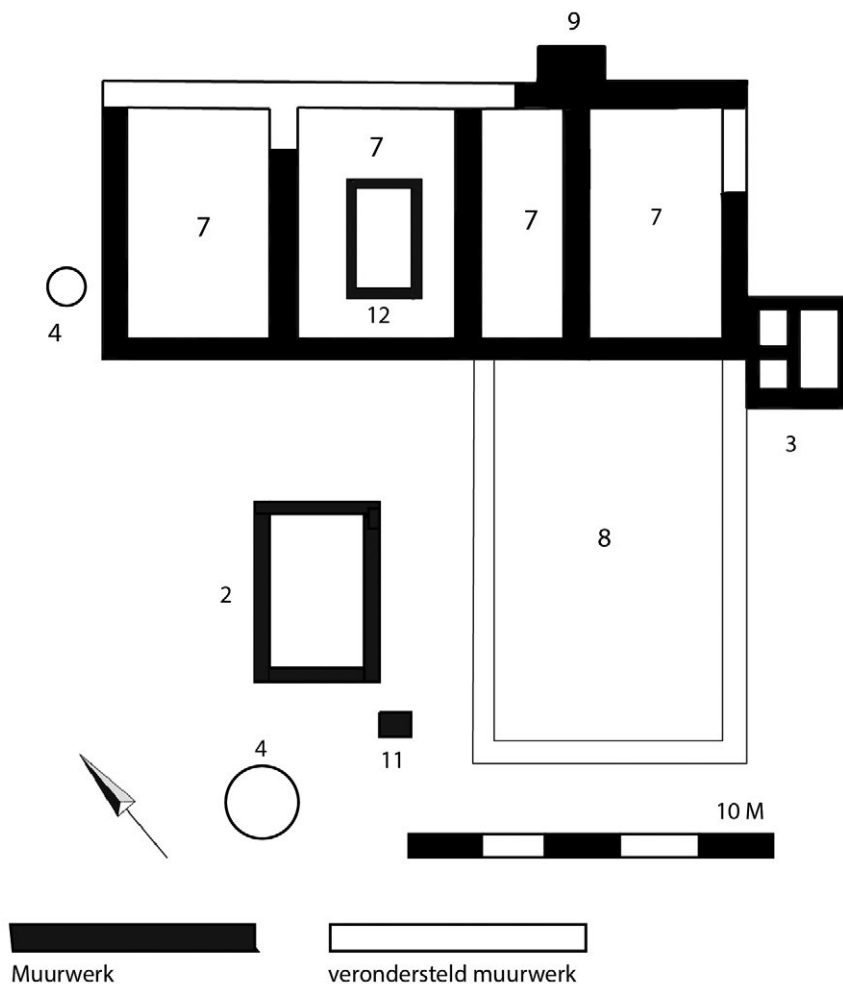
- 1 In de Leidse binnenstad zijn meerdere aanwijzingen aangetroffen die duiden op het voorkomen van bijzonder lage waterstanden van de Oude Rijn. Een "sprekend" voorbeeld kwam aan het licht tijdens de opgraving van de voormalige Leidse stadspoort de Witte poort (ca. 1450). Hier werd aan de grachtzijde direct onder de toren een straatje aangetroffen op een niveau van -2,20 NAP.
- 2 Van Peursen 1985, 38.
- 3 Van Rijn & Vorst 2003, 3: Voor naaldhout geldt dat dit zowel uit Midden-Europa als Scandinavië kwam. Twee belangrijke houthandelscentra in de late middeleeuwen waren Mainz en (in mindere mate) Worms. Het hout kwam respectievelijk uit het Frankenwoud en Zwarte Woud. Het transport vond plaats over de rivieren en het hout werd via stapel- en houtmarkten verspreid. Belangrijke markten waren Dordrecht en Amsterdam.
- 4 Orsel 2007, 10.
- 5 Joost Jansz Beeldsnijder anno 1575: uitgave door Jan van Jagen 1778, Amsterdam.
- 6 Alders 1982, 23.
- 7 Alders 1982, 28.
- 8 Fockema Andreae 1952, 44, 84 en 87.
- 9 Den Hollander 1994, 96.
- 10 BOL 11/12, 1988/1989, 77-88.
- 11 Jansen-Sieben en Van Winter 1998, 81.
- 12 Bult 1988, 133-137.
- 13 Baart e.a. 1977, 78.
- 14 Goubitz et al. 2001, 88 en 89, figuur 34 e, f, h, i.
- 15 BOL 13/14, 1990/1991, 61-77.

4 Nieuwe Tijd

4.1 Algemene beschrijving boerderij

Na de verwoesting van de Stenen Kamer werd in de tweede helft van de 16^e eeuw, mogelijk met gebruik van oude muurdelen, waarbij door de aard van de bewaard gebleven sporen niet duidelijk is of dit uitsluitend de funderingen betrof of meer substantieel opgaand werk, de boerderij gebouwd. De voorgevel is opgetrokken op de bestaande fundering. Vóór de voorgevel lag een korte fundering die als stoep aangemerkt kan worden. Van de funderingen van zijgevels en tussenmuren zijn slechts spaarzame gedeelten van vlijlagen of enkele stenen aangetroffen.

Aan de zuidzijde van de boerderij zijn uitbraaksleuven gedocumenteerd. Aan te nemen is dat dit sporen zijn van een achterbouw met een agrarische functie, een schuur of stal. Dit kan een grotendeels houten constructie zijn geweest; in de uitbraaksleuf zijn wel enige bakstenen (17 x 9 x 4 cm) aangetroffen. De datering van de boerderij loopt van circa 1540 tot 1813, het jaar van de afbraak van het gebouw¹.

Onderdeelnummers met spoornummers
 2. waterkelder: spoor 74, 3. beerkelder: spoor 93, 4.
 waterput: spoor 67 en 81, 7. boerderij: samenstel
 meerdere sporen, 8. schuur/stal: spoor 86, 9.
 ingang/stoep: spoor 57, 11. stiep: spoor 82, 12.
 aardappelmelder: spoor 84.

Afb. 4.1. Reconstructie
 van de boerenhofstede.

4.2 Beschrijving van de structuren

4.2.1 De stoep

Op het puinbed van de dichtgestorte gracht (S52) bevindt zich ongeveer midden voor de voorgevel een korte fundering van ongeveer 1,50 m lang en op de grootste breedte 0,70 m breed (S57). Van de fundering restten hooguit nog vier lagen baksteen. De steenmaat is 18 x 9 x 4 cm en de kleur van de steen rood. Dit metselwerk is aan beide zijden afgewerkt. Gezien de maatvoering gaat de gedachte uit naar een stoep of representatieve ingangspartij die voor de voorgevel is geplaatst.

4.2.2 De voorgevel

De voorgevel is opgetrokken op de oude fundering van de Stenen Kamer (S55) met een lengte van circa 7,50 m en een breedte van 0,60 m, maar in de boerderijfase kan deze mogelijk in westelijke richting langer zijn geweest, afhankelijk van de interpretatie van de dwarsmuren in zuidelijke richting.

4.2.3 De zij-, tussen- en achtergevels

De funderingen van deze muren zijn deels gemaakt van hergebruikte bakstenen van de Stenen Kamer. De oostelijke fundering S94 van de buitengevel bestaat uit drie lagen baksteenbrokken, met een maat van onder meer (19) x 12 x 5 cm en een lengte van 1,75 m. In deze oostgevel zijn fragmenten van reparatiewerk of nieuwbouw van een latere fase bewaard. Het ene, S91A, van rode baksteen met een maat

Afb. 4.2. Deel van de fundering van de ingangspartij: rood omkaderd.

Afb. 4.3. Aanzicht funderingsrestanten westelijke zijgevel van de boerderij.

Afb. 4.4. Inpandige kelder?

van 19 x 9 x 4 cm, wekt de indruk de fundering van een schoorsteen te zijn; daarnaast is S96 met drie lagen roodbruine bakstenen en een maat van ? x 9 x 5 cm een fundering in een gebogen lijn waargenomen, waarvan voorlopig de interpretatie broodoven wordt gegeven.

De fundering van S92, die ook al gezien is als een brede muur van de Stenen Kamer, kan gefungeerd hebben als tussenmuur van de boerderij. Het oostelijk deel van de fundering is een eensteenslaag van baksteenbrokken met een maat van (20) x 12 x 6 cm. Het westelijke deel, eveneens brokken, van de fundering heeft een lengte van 4,50 m, waarvan de eerste 2,75 m bestaat uit twee lagen. Verder naar het westen ligt S90. Ook deze fundering bestaat uit een laag van brokken baksteen ? x 12/12,5 x 5 cm. De lengte die opgetekend is, bedraagt 4,75 m. Van de fundering ten westen van S90 is weinig overgebleven (S73). Hier is slechts een laag aangetroffen van 2,50 m lang. De maat van de brokken baksteen is (17) x 12 x 5 cm. Wel ligt deze fundering in een uitbraaksleuf die oplijnt met S71/S72.

De fundering S71 bestaat uit vijf lagen van brokken baksteen; vaak was op deze baksteenfragmenten een mortelkoek aanwezig. De maten van de gebruikte stenen lopen uiteen van ? x 9-12 x 4/5 cm. Een vervolg van de fundering zou mogelijk S72 kunnen zijn. Hier is slechts een laag gezien van baksteen met een afmeting van 24/25 x 11/12 x 4,5/5 cm. De totale lengte van de muur zou dan 5,75 m zijn. De locatie van deze muur maakt het lastig te duiden tot welke periode (hergebruikte baksteen van Stenen Kamer) en tot welk gebouw dit element toe te rekenen valt. Bekend is dat ook in 1574 een verwoesting van de boerderij is geweest, waarbij geen van de opgegraven sporen duidelijk aan deze fase toe te wijzen is. Door het hergebruik van de baksteen zou deze fundering mogelijk in deze periode geplaatst kunnen worden, waarop een gebouw van het boerderijcomplex gefundeerd is geweest. Dit spoor (S71), waarvan de vlijlagen aan de oostkant van de fundering liggen, zou om die reden ook een bouwphase van Swanendrift kunnen zijn, hoewel er in de overige sporen van Swanendrift geen hergebruik van deze steenmaat is aangetroffen.

Van de achtergevel van het woonhuis is een uitbraaksleuf S83, waarin een baksteen met de maat van 19 x 9 x 4 cm aanwezig was en meer oostwaarts een summier rijtje stenen/brokken (S95) van twee lagen (20 x 11 x 5 cm) met een lengte van 1,50 m. De mogelijke achterbouw laat zich vertegenwoordigen door een westelijke uitbraaksleuf S86 en haaks aan de achterzijde de uitbraaksleuf van spoor 89.

4.2.4 Overige structuren

Inpandig ligt S84, een kelder, waarvan een fundering van vijf lagen is aangetroffen, bestaande uit bakstenen met een maat van 19 x 9 x 4 cm en brokken van (15) x 12 x 5 cm. De buitenmaat is 2,50 x 1,75 m. In de noordoosthoek is nog een fragment rollaag (circa 0,50 m lang) van een vermoedelijke ingang in situ bewaard gebleven. Het zou een aardappelkelder kunnen zijn geweest, gesitueerd onder de bedstee.

Spoor 74

Een duidelijke aanwijzing voor een kaasmakerij is een forse waterkelder S74, met een buitenmaat van 3,80 x 2,50 m en een diepte van bijna een meter. De hoofdstructuur van de kelder is uitgevoerd in de gebruikelijke rode baksteen 19 x 9 x 4 cm (25 lagen), maar is aan de binnenzijde voorzien van een bekleding uitgevoerd in gele ijsselsteentjes van 16 x 8 x 4 cm, waarover een pleisterlaag is aangebracht. De vloer is eveneens uitgevoerd in ijsselsteen, in een lastig te omschrijven patroon waarbij de meeste stenen net als bestrating op de kant staan. De kelder is voorzien van een houten stop in de vloer, een lokgat, bedoeld om na het metselen van de kelder die vol te laten lopen². Deze werkwijze is beschreven voor 18^e en 19^e eeuwse kelders. Dit gegeven is een ondersteuning van de interpretatie dat de kelder een toevoeging is uit de 18^e eeuwse bouwphase. Zoals steeds is het moeilijk de omtrek van dit gebouwdeel te

Afb. 4.5. Vooraanzicht waterkelder S74.

Afb. 4.6. Vloer van ijsselstenen met stop (rood omkaderd) van waterkelder S74.

preciseren omdat ook hier weer duidelijke funderingen van buitenmuren of binnenindelingen ontbreken. Tussen de grote kelder S74 en de waterput S81 bevindt zich een flink gefundeerde stiep S82 van een halve meter bij een halve meter, geheel uitgevoerd in ijsselsteen. Dit kan een indicatie zijn dat het tot dezelfde bouwphase als kelder S74 zou kunnen behoren. Bewaard zijn in totaal zeven lagen metselwerk, waarvan de onderste laag van de fundering bestaat uit rode baksteen 17 x 8 x 3 cm. Indien – zoals eerder verondersteld – de afsluitende zuidgevel aan de noordzijde van de twee riolen S68 en S87 en de waterput S81 gelopen zou hebben, dan ligt er tussen deze sporen en de stiep S82 nog een halve meter ruimte. Even ten noorden van de waterput S81 bevindt zich ook nog een kleine puinconcentratie die hiermee verband zou kunnen houden. Echter, voor het overige ontbreekt ieder spoor van een mogelijke zuidelijke gevel; er is zelfs geen uitbraaksleuf.

In het vlak ten noorden van de kelder S74 en ten westen van het mogelijke keldertje S84 zijn nog enige onduidelijke uitbraaksleuven ingetekend. Dit betreft deels nog mogelijke restanten van een onderste vlijlaag/grondverbetering van de mogelijke funderingen die met S72 en S83 de noordgevel kunnen hebben gevormd van de kaasmakerij. Haaks, ongeveer op het midden van deze mogelijke noordgevel, sluit S73 aan. Dit is een restant van een muur, lopend in noordwaartse richting. Dit zou dan de westelijke zijgevel zijn van een aanbouw aan de oorspronkelijke Stenen Kamer, waarbinnen zich het keldertje S84 bevindt. De structuur van S73 is iets duidelijker dan die van de beschreven mogelijke noordgevel. Het betreft een uitbraaksleuf gevuld met zand, mortel en klein puin, plus nog enige resten van muurpleister. Bovendien is nog een smalle baan in de lengterichting van het spoor aangetroffen van liggende bakstenen van de onderste vlijlaag. Het betreft hier voor een groot deel brokken van waarschijnlijk hergebruikt materiaal van het formaat 17? x 12 x 5 cm.

Spoor 93

Tegen de buitenzijde van de oostelijke zijgevel van de boerderij lag een grote beerkelder³, zie afb. 4.7. Van de beerkelder resteerde nog ruim een meter opgaand muurwerk, 25 lagen van rode baksteen (19 x 9 x 4 cm) en enkele bakstenen met een maat van 16 x 6 x 4 cm. Bij de sloop is alleen het afsluitende tongewelf verwijderd. De gewelfaanzetten waren nog aanwezig. De kelder was gefundeerd op een doorlopend plankier van houten planken dat tevens de bodem vormde. De conserveringstoestand van dit hout was dusdanig dat de breedte van de individuele planken niet meer vast te stellen was. De kelder was vrijwel vierkant, buitenmaten 2,50 x 2,75 m, en goed gemetseld met nieuwe bakstenen, ruim opgezet met een inhoud van ca. 3500 liter⁴. Met twee binnenmuren was de kelder opgedeeld in drie compartimenten, A, B en C (afb. 4.7). In de lengte was de ruimte in twee vrijwel gelijke delen gescheiden door een wand die op twee bogen stond (afb. 4.7: A+B en C). Deze twee bogen rustten in het midden op één pijler. De noordwestelijke helft was op zijn beurt in twee compartimenten gedeeld door een hoger geplaatste boogconstructie tussen buitenmuur en de scheidingswand (afb. 4.7: B en A). Deze boog sloot eveneens op de middenpijler aan. Compartiment C was iets groter dan A en B samen. De wanden aan de binnenzijde waren licht afgestroken met een pleisterlaag van mortel. Boven A en B hebben zich de toiletten bevonden. A en B fungeerden als stortgat. Het grote compartiment C vormde het opvangreservoir. Alles wat bij A en B in de kelder werd gestort, kon onder door de bogen in de scheidingswand doorstromen naar C. Compartiment C was afgedekt met een bakstenen tongewelf. In tegenstelling tot normale beerputten met een koepel was het voor het ruimen van deze beerkelder niet nodig het gewelf open te breken. In de oostelijke buitenmuur van compartiment C was namelijk net boven de vloer van de

Afb. 4.7. Beerkelder van de boerderij S93.

Afb. 4.8. Beerkelder met ruimgat rood omkaderd.

kelder een kleine getoogde opening aangebracht, het ruimgat (afb. 4.8). Dit ruimgat, 50 cm hoog, was denkkelijk afgesloten met een houten schot. Als de kelder vol was, kon hij van buitenaf geleegd worden⁵. Hiervoor moest dan wel eerst een gat gegraven worden, zoals ook gebeurd is gezien de aangetroffen insteek (2,00 x 1,50 m).

Het zou kunnen zijn dat de ruimten boven de stortgaten A en B in hun geheel betegeld waren. In het vondstmateriaal komen echter te weinig fragmenten voor om dit te kunnen onderbouwen: 5 witte hoektegelfragmenten, 2 witte tegels en 10 fragmenten van vroege majolica tegels.

4.3 De boerenhofstede

4.3.1 Inleiding

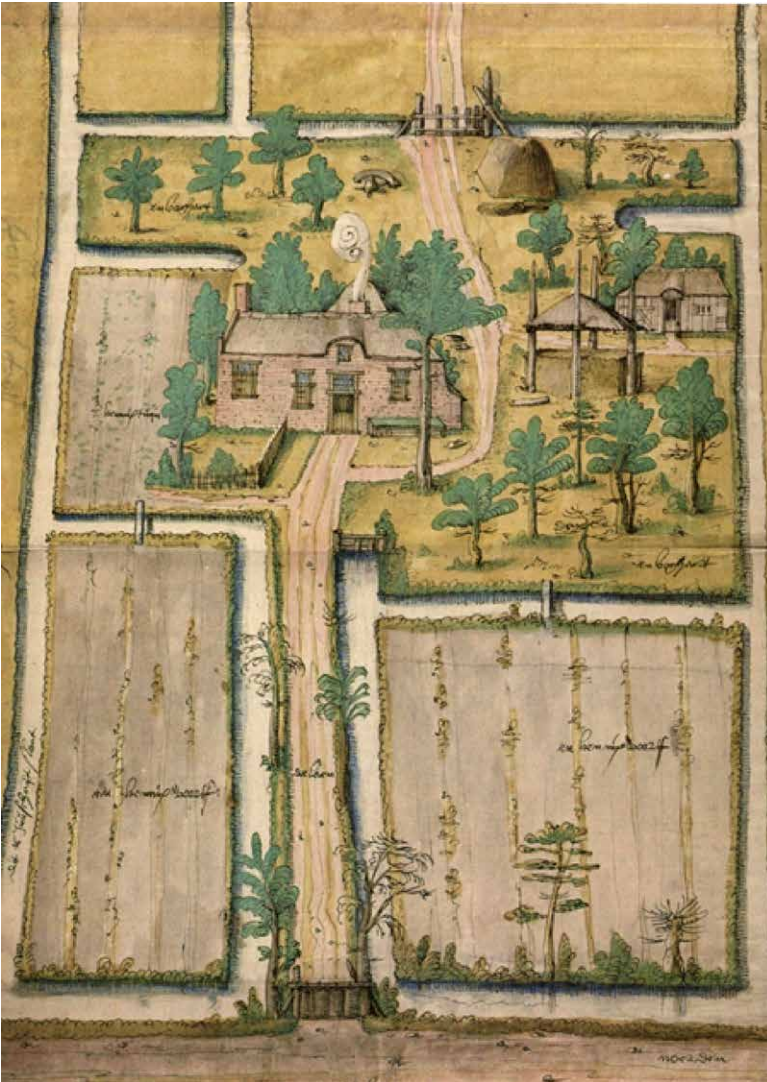
Na de verwoesting van de Stenen Kamer rond 1420 ontbreken archeologische en historische gegevens, die het gebruik van het perceel kunnen documenteren.

Aan de administratie van de leenkamer van het Huis Raephorst is te ontleen dat op 6 april 1519 een boerderij te Alphen aan den Rijn in samenhang met 2 morgen land, met als pachter Jan Ewoutsz. staat vermeld⁶. Aan het morgenboek van 1564 is te ontleen dat het zevende kavel vanaf de Coppierekade op naam staat van *Cornelis Jan Ewoudtsz. en andere eygenaren mitten noterdijck 13,5 morgen*⁷. Blijkbaar was Jan Ewoudtsz. overleden en opgevolgd door zijn zoon Cornelis. Het morgenboek van 1575 beschrijft de verwoesting van de boerderij na het beleg van Leiden in 1574⁸. Van kavel 7 wordt vermeld: d'erffgenamen van Cornelis Jan Ewoutsz. 13,5 morgen alles desolaet. Het is niet bekend op welke wijze Cornelis het leven heeft gelaten. Op 8 oktober 1599 doet Jan Cornelis Ewoudtsz. "hulde, eed en manschap" aan het Huis Raephorst. Hiermee werd de eigenaar leenman van de boerenhofstede⁹. Ook de morgenboeken uit 1596 en 1608 vermelden hem als eigenaar¹⁰. Met de verkoop van de boerenhofstede in 1608 kwam er een eind aan de opvolging van pachters/eigenaars uit de familie Ewoudtsz. De boerderij kwam toen in het bezit van Jacob Thijsz. met een omvang van 21 morgen¹¹.

Onderstaande kaart (afb. 4.9) geeft een eigentijds beeld van een midden 16^e eeuwse boerenhofstede nabij de Oude Rijn. Ook hier is te zien dat, zoals bij de opgegraven hofstede, het muurwerk van het boerderijgedeelte in deze periode is vervaardigd van baksteen. Tevens is het langwerpige gebouw met de voorgevel met hoofdingang naar de Oude Rijn gericht. De hooiberg en houten veestal staan op het achterterrein. De kaart geeft een gedetailleerd beeld van de watergangen rond de boerderij en de opstreckende kavelsloten in het achterland.

4.3.2 Indeling en economisch belang van de boerderij

Terugkerend naar "onze" hofstede verandert er in grote lijnen in volgende decennia niet veel in de samenstelling van de hofstede. In overdrachtsakten uit 1608 en 1635 worden een huis, schuur en hooiberg genoemd¹³. Onduidelijk zijn de akten uit 1662 en 1700; men omschrijft de gebouwen in meer algemene

Afb. 4.9. Stenen boerderij langs de Oude Rijn: tweede van een serie van vier kaartbladen van landerijen van het Catharina Gasthuis in Leiden, midden 16^e eeuw¹².

termen en vermeldt meer de franjes zoals tuinen, bloemhoven en boomgaarden¹⁴. Dit lijkt te passen in de gewijzigde situatie: rond 1650 verandert de primaire agrarische functie van de hofstede. Het geheel krijgt met de bouw van een statig herenhuis een buitenplaatsachtige allure; de agrarische functie van de hofstede zal naar de tweede plaats zijn verdrongen. Overigens blijft de boerderij door de pachtinkomsten van de bijbehorende landerijen voor de eigenaar een inkomstenbron van belang. In de periode tussen 1650 en 1750 staan de pachtopbrengsten onder invloed van de regelmatig optredende veepest en dergelijke onder zware druk. In de tweede helft van de 18^e eeuw kruipt de landbouw uit het dal en beginnen de grond/pachtprijzen weer te stijgen. Zo was de pacht prijs in Leiden rond 1780 weer gestegen naar 22 gulden per morgen¹⁵. Omgerekend bracht zijn grondbezit de eigenaar van Swanendrift per jaar ruim 900 gulden op¹⁶. In de voorlaatste bron uit 1782 maakte een huismanswoning deel uit van de verkoop¹⁷; in 1809 werd in een taxatie van de buitenplaats onder andere een bouwman'swoning genoemd¹⁸. Beide omschrijvingen zijn te interpreteren als boerderij. In bijna alle genoemde verkoopakten zijn zowel een huis, (hooi)berg als schuur vermeld in samenhang met bouw-, wei- en hooiland. Derhalve zal het boerenbedrijf zowel akkerbouw- als veeteeltproducten hebben opgeleverd. Uiteindelijk werd in 1813 de gehele buitenplaats inclusief de boerenhofstede volledig gesloopt en verdween er zo een boerenbedrijf, waar gedurende een periode van ruim 270 jaar vele generaties boerengezinnen hebben gewoond en gearbeid¹⁹.

4.4 De vondsten

De bewoningsperiode van de boerderij is zoals eerder vermeld te plaatsen tussen ca. 1540 en 1813. Uit de eerste helft van de 16^e-eeuwse periode zijn geen dateerbare sporen gevonden. Het vondstmateriaal uit de boerderijfase is afkomstig uit drie afzonderlijke sporen. De eerste betreft de gedempte kavelsloot S8 met vondsten die stammen uit de vroeg 17^e-eeuwse bewoningsfase; hieruit zijn 2346 fragmenten gebruiksaardewerk, 12 fragmenten glas en 251 fragmenten dierlijk bot verzameld.

Het tweede spoor betreft een afvalkuil (S5), gelegen op het naastliggende kavel ten westen van het 17^e-eeuwse herenhuis. Gezien de datering van het vondstmateriaal is deze afvalkuil eveneens afkomstig uit de eerdergenoemde vroeg 17^e-eeuwse boerderijfase. Hieruit zijn 1320 fragmenten gebruiksaardewerk, enkele fragmenten glas, en tevens 165 fragmenten dierlijk bot verzameld.

Het derde spoor betreft de beerkelder van de boerderij (S93). Hierin zijn 69 fragmenten gebruiksaardewerk, enkele fragmenten glas, twee voorwerpen van bewerkt bot en een gouden zegelstempel aangetroffen. Dit materiaal is te interpreteren als het restant van de beervulling uit de jongste bewoningsfase. Opmerkelijk was de vondst van een complete vroeg 17^e-eeuwse majolica wandtegel; van dit type werden ook enkele afgebroken hoekfragmenten aangetroffen.

Interessant zijn de restanten van een dominospel; zowel de domino- als dobbelsteen zijn vervaardigd van dierlijk bot. Het dominospel zoals wij het kennen dateert uit de tweede helft van de 19^e eeuw en was in heel Europa een ware rage. Met “onze Alphense dominoattributen” is aangetoond dat het spel in onze streek reeds in het begin van de 19^e eeuw werd gespeeld²⁰. Opmerkelijk is de vondst van het gouden zegelstempel van de laatste eigenaar van de buitenplaats, de remonstrantse dominee Michiel van der Meersch. Hij overleed in 1809. Het is aannemelijk dat het kostbare kleinood vóór deze datum in de beerkelder is geraakt (afb. 4.53 en afb. 4.54).

4.5 Het aardewerk

Het gebruiksaardewerk is aangetroffen in een gedempte noordzuid-georiënteerde kavelsloot (S8). Hierin zijn een aanzienlijke hoeveelheid fragmenten en complete exemplaren gebruiksaardewerk aangetroffen. Deze zijn zowel gebruikt bij de voedselbereiding en als tafelgerei. Het drinkgerei bestaat uit geïmporteerde steengoedkannen uit Westerwald, Raeren en Frechen, welke dateerbaar zijn tussen 1600 en 1625. Uit het Duitse Werragebied stammen vijf roodbakkende borden, waarvan er twee voorzien zijn van het jaartal 1602; het jongste exemplaar dateert uit 1617. In samenhang met het overige gebruiksaardewerk is de kavelsloot te dateren tussen 1600 en 1625. Aan de hand van de aanzienlijke hoeveelheid dierlijk bot in combinatie met het hoge percentage complete gebruiksvormen is af te leiden dat het hier de stort van het afval van de boerderij betreft.

Het tweede spoor (S5) laat eveneens het beeld zien van relatief veel complete vormen. Hier zijn twee Werra- en majolica borden en de witbakkende grappen bepalend voor de datering van de afvalkuil tussen ca. 1600 en 1625. Een opvallende vondst is de gedecoreerde terracotta kaarsenstandaard.

Het derde spoor (S93) betreft de grote beerkelder van de boerderij. Het aardewerk is te dateren in de periode 1750-1800. Het bestaat uit: 2 fragmenten steengoed, 5 fragmenten roodbakkend, 27 fragmenten witbakkend, 1 fragment Aziatisch porselein, 10 fragmenten Europees porselein, 14 fragmenten faïence en 11 fragmenten industrieel wit. De glasvondsten bestaan uit enkele drinkglazen en een wijnfles. In relatie tot de capaciteit van de kelder is het aantal fragmenten te verwaarlozen, het zijn waarschijnlijk de restanten van de laatste ruiming van de beerkelder. Getalsmatig zal het beslist geen afspiegeling zijn van de totale hoeveelheid huishoudelijk afval dat tussen 1750 en 1800 in de beerkelder is weggegooid.

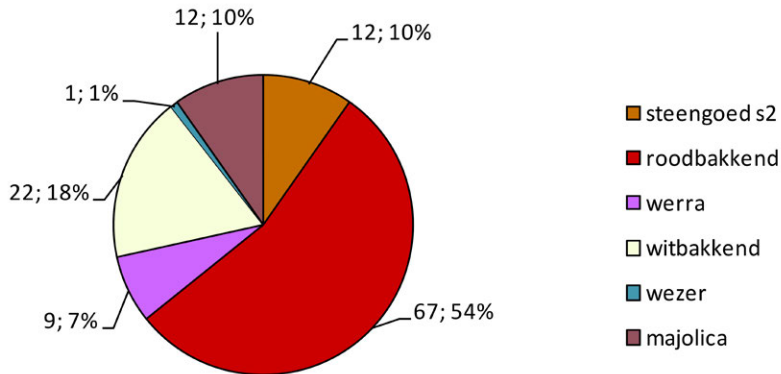
Onderstaand wordt in samenhang met de gegevens van het gebruiksaardewerk uit de sporen 8, 5 en 93 een kleine informatieve samenvatting van de vondsten gepresenteerd.

Uitgebreide catalogi van het vondstmateriaal uit bovengenoemde sporen zijn te vinden in bijlagen 2, 2.1 en 2.2.

4.6 Overzicht van het aardewerk uit de kavelsloot S8, boerderijfase 1600-1625

Spoor 8 verhouding keramieksoorten

in MAE N = 123

Afb. 4.10. Cirkeldiagram van keramieksoorten op basis van MAE (Minimaal Aantal Eenheden).

4.6.1 Steengoed

Deze baardmankruik uit Frechen heeft een kogelvormige buik, een lange hals met een ernstig gestileerd baardmanmasker en een afgeplat standvlak. Bijzonder is het oor; het is vervaardigd uit drie getordeerde strengen. De buik van deze kan is voorzien van drie ovale (fantasie) wapens. Vergelijkbare kruiken uit Frechen zijn gedateerd rond 1600.

Afb. 4.11. Baardmankruik uit Frechen (bijlage 2, cat. 9).

De steengoedkan uit Raeren is uitgevoerd met een kogelvormige buik, bandvormig oor en cilindrische hals. De buitenzijde is door de toepassing van ijzerhoudende engobe lichtbruin van kleur en is geheel voorzien van zoutglazuur. De bovenzijde van de buik is uitgevoerd met een band van gestempelde lijndecoraties; de buik is gedecoreerd met gestempelde bloem- en wafelmotieven. De drinkkan is te dateren eind 16^e begin 17^e eeuw.

Afb. 4.12. Steengoed drinkkan uit Raeren (bijlage 2, cat. 7).

4.6.2 Roodbakkend aardewerk

Deze wijde grape (kookpot) is grotendeels voorzien van loodglazuur, heeft twee worstoren en een dekselgeul. Functioneel werd deze in de keuken gebruikt bij de voedselbereiding. Gezien de breedte is de kookpot zeer geschikt voor het bereiden van bijvoorbeeld grote stukken vlees.

Afb. 4.13. Grape (kookpot) met twee worstoren (bijlage 2, cat. 20).

De vorm van deze grape is zeer geschikt voor het opwarmen van vloeistoffen en is voorzien van een opvallend groot worstoor; een gecombineerde functie van grape of kan is dan ook niet uitgesloten.

Afb. 4.14. Grape of kan met opvallend groot worstoor (bijlage 2, cat. 18).

4.6.3 Witbakkend aardewerk

Ook bij deze witbakkende grape zien we een wijde vorm voorzien van een dekselgeul. De buitenrand heeft een manchetvorm. De overgang van de wand naar de onderzijde is scherp afgewerkt.

Functioneel werd de kookpot gebruikt bij de voedselbereiding. Uitgezonderd de onderzijde is dit exemplaar geheel voorzien van loodglazuur. De groene kleur werd verkregen door het toevoegen van kopervijzel aan het loodglazuur.

Afb. 4.15. Grape met dekselgeul (bijlage 2, cat. 33).

Bij deze hoge grape is de binnenzijde in tegenstelling tot de buitenzijde voorzien van een geel uitziende loodglazuur. Hiervoor werd de binnenkant afgewerkt met kleurloze loodglazuur op witte slib.

Afb. 4.16. Hoge grape met aan de binnenzijde geel loodglazuur (bijlage 2, cat. 34).

4.6.4 Werra aardewerk

Werra is vernoemd naar de Duitse rivier de Werra waarover de producten zijn afgevoerd. Het is in meerdere plaatsen, zoals Eschwege, Grossalmerode, Heiligenstadt en Witzenhausen, geproduceerd. Het aardewerk is gemaakt van roodbakkende klei. Kenmerkend is dat borden, schotels en kommen altijd met een standvlak zijn uitgevoerd. Veelal zijn de voorstellingen geaccentueerd met ingekraste lijnen, die zijn opgevuld met witbakkende klei. Hiervoor is tevens groen- en bruinkleurend loodglazuur gebruikt.

De decoratie van dit gedateerde bord bestaat uit meerdere cirkelbanden en een ornamentband van doorlopende spiralen, welke

Afb. 4.17. Werra bord met voorstelling van een vogel met gespreide vleugels. (bijlage 2, cat. 49).

op een wat onbeholpen wijze op de bruine ondergrond zijn aangebracht. Centraal staat een vogel met uitgespreide vleugels (de vogel Grijp?) met hierboven het jaartal 1615.

Deze voorstelling heeft betrekking op de zondeval, welke hier wordt gesymboliseerd door de figuratieve voorstelling van Adam, Eva en de slang onder de boom van kennis van goed en kwaad. Het is door de incompleetheit van de voorstelling niet te bepalen of Adam daadwerkelijk staat afgebeeld. In het pottenbakkersafval in Enkhuizen zijn overigens ook losse staande Eva's en Adams aangetroffen.

Afb. 4.18. Werra bord met de voorstelling van Adam en Eva onder de boom van kennis van goed en kwaad (bijlage 2, cat. 47).

Op de spiegel van het Werra bord staat een man afgebeeld met een nimbus rond zijn hoofd. Dit geeft aan dat het hier een afbeelding van een heilige betreft. Het is echter door de incompleetheit van de voorstelling niet mogelijk deze verder te beschrijven. Het incomplete bord is gedateerd (16)07.

Afb. 4.19. Werra bord met voorstelling van een heilige (bijlage 2, cat. 42).

Dit bord heeft een heldere oranje kleur en is voorzien van een dun laagje loodglazuur. Tussen de cirkelbanden is een ornamentband met doorlopende bloem- en bladmotieven zichtbaar. Centraal staat een vrouw met een pasglas in haar rechterhand. Zij draagt een ingesnoerde japon met een halsuitsnijding, pofmouwen en kanten kraag. Het haar wordt gedragen in een haaretje. Aan beide zijden van de vrouw zijn distelbloemen afgebeeld. Afgaande op het ontbreken van aanwijzende symbolen kan de voorstelling van de in Renaissance-kledij gestoken vrouw niet als de belichaming van één van de zeven hoofdzonden worden geduid. Eerder moeten we denken aan het eerbaar toosten op de liefde al dan niet binnen de context van de huwelijksviering²¹.

Afb. 4.20. Werra bord met vrouw met pasglas (bijlage 2, cat. 44).

4.6.5 Majolica

Het opgegraven majolica bestaat hoofdzakelijk uit fragmenten van borden; er is slechts één papkom aangetroffen. Op de gedeceerde zijde is majolica bestreken met een laag wit tinglazuur; de achterzijde van het schotelgoed werd om reden van kosten met het goedkopere loodglazuur bestreken. Voor het kleurenpalet gebruikte men metaaloxiden zoals: kobalt, koperoxiden, mangaan, oker, omber, ijzeroxide en antimoon. De borden zijn op proenen in de pottenbakkersoven gebakken, waardoor op de spiegels duidelijk drie "littkens" zichtbaar zijn.

Dit majolicabord is versierd met een schaakbordmotief in blauw. Op de vlag is een band met twee blokjes zichtbaar; een ongedecoreerde tussenrand omsluit het hoofdmotief. Deze schotel wordt gedateerd tussen 1575 en 1625.

Afb. 4.21. Majolicabord met schaakbordmotief (bijlage 2, cat. 52).

Bij dit fragment van een bord is het hoofdmotief een tulp met bladmotief, afgebeeld op een lichtblauw fond. Dateerbaar tussen 1625 en 1650.

Afb. 4.22. Fragment bord met tulp en bladmotief (bijlage 2, cat. 57).

4.7 Glas

Opmerkelijk is de vondst van vier glazen kralen; deze zijn gemaakt van zwarte glaspasta met op de omtrek zeven robijnrode glasdraden. Het raffiadraadje is recent.

Afb. 4.23. Vier glaskralen (bijlage 2, cat. 67).

Fragment van een hoge netwerkbeker voorzien van een holle standring. De voet is afgewerkt met een gerilde glasdraad; datering 1600-1650.

Afb. 4.24. Fragment van netwerkbeker (bijlage 2, cat. 63).

4.8 Bouwmateriaal

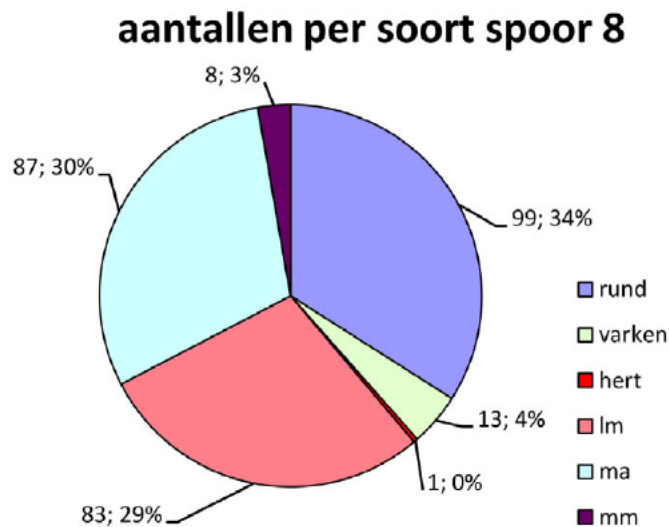
Aspotten werden in de haardvloer ingegraven en afgedekt met een aspottegel. De container werd gebruikt voor het verzamelen van de nog nagloeijende kooltjes van het haardvuur. Het geheel werd afgesloten met een plavuis of vuurdover. De bovenzijde van de aangetroffen roodbakende tegel is afgewerkt met groene loodglazuur. De afmetingen zijn 23,5 x 23,5 x 3,3 cm.

Afb. 4.25. Aspottegel (incompleteet).

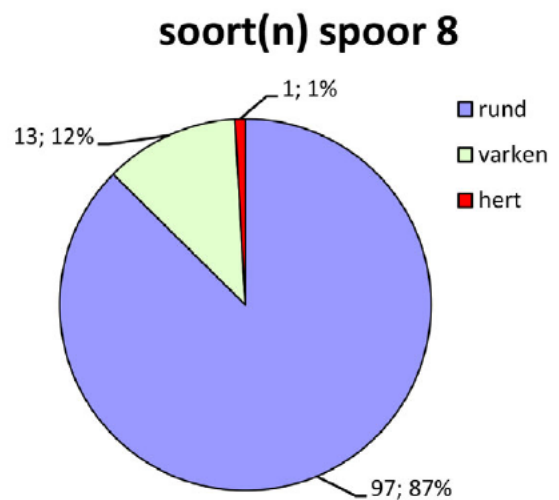
4.9 Bot

Uit het onderzoek van de verzamelde botfragmenten is vastgesteld dat er 291 stukken zijn verzameld. Deze zijn herkend als afkomstig van uitsluitend zoogdieren. Hieruit zijn 109 fragmenten van gedomesticeerde diersoorten onderscheiden. Dit resulteert in een determinatiepercentage van 37,4%. De overige fragmenten zijn te duiden als afkomstig van zoogdieren, zonder nadere herkenning op diersoort: (indet). Getalsmatig is het botfragment van een edelhert te verwaarlozen, maar gezien de exclusiviteit van deze diersoort niet minder interessant.

In de onderstaande tabel worden zowel de afzonderlijke aantallen en gewichtshoeveelheden per gedomesticeerde zoogdieren alsmede de zoogdieren indet. beschreven.

Afb. 4.26. Verdeling van de zoogdierbotten afkomstig uit de kavelsloot S8.

Afb. 4.27. Percentage van de herkende zoogdierbotten afkomstig uit de kavelsloot S8.

Tabel 1, spoor 8: aantal en gewichtshoeveelheden per diergroep. Edelhert is vanwege kleine aantallen niet berekend. NR = aantal resten BW = gewicht in grammen				
	NR	%	BW	%
Zoogdieren				
Rund (<i>Bos taurus</i>)	99	88,4	8916	89,1
Varken (<i>Sus domesticus</i>)	13	11,6	1089	10,9
Totaal gedomesticeerde zoogdieren	112	100	10005	100
Edelhert (<i>Cervus elaphus</i>)	1		6	
Totaal zoogdieren gedetermineerd	113			
Groot zoogdier (lm indet.)	83		3549	
Middelgroot zoogdier (mm indet.)	8		389	
Zoogdier (ma indet.)	89		1423	
Totaal zoogdieren, indet.	180		5361	

Tabel 4.1. Aantallen en gewichtshoeveelheden botfragmenten uit de kavelsloot S8.

4.10 Leer

Onderstaande leerfragmenten zijn waarschijnlijk afkomstig van dezelfde schoen/laars. Vooral de zool blijkt sterk versleten.

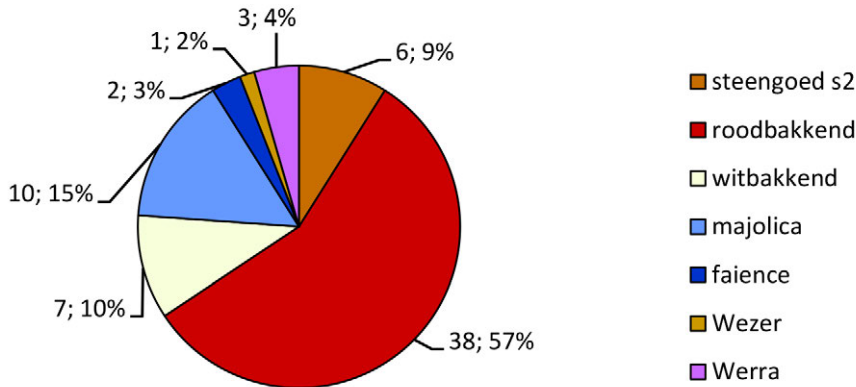

Afb. 4.28. Leer-fragmenten van een schoen.

4.11 Overzicht van het aardewerk uit de afvalkuil S5, boerderijfase 1600-1625

Spoor 5 keramiekverhoudingen in

MAE N=66

Afb. 4.29.
Cirkeldiagram van
keramieksoorten
op basis van MAE
(Minimaal Aantal
Eenheden).

4.11.1 Roodbakkend aardewerk

Een parallel van deze steilwandige grape is aangetroffen tussen het pottenbakkersafval dat is opgraven aan de Lammermarkt te Leiden. Het is hier gedateerd tussen 1616 en 1671. Opvallend is de S-vormig gebogen steel. In het pottenbakkerscentrum Bergen op Zoom werd deze steelvorm pas vanaf het begin van de 18e eeuw toegepast.

Afb. 4.30. Roodbakkende grape met S-vormige steel (bijlage 2.1, cat. 2).

Afb. 4.31. Gedecoreerde terracotta
kaarsenstandaard (bijlage 2.1, cat. 7).

Bijzonder is de vondst van deze holle terracotta (incomplete) kaarsenstandaard. De buitenzijde is versierd met halfcirkelvormige decoraties. Uit de rand zijn kleine verdiepte halfronde segmentjes gesneden. Op het bovenvlak zijn duidelijk meerdere insnijdingen zichtbaar. De techniek van versiering middels insnijden van veelal geometrische versieringsmotieven in de nog plastische klei werd reeds in de 13^e eeuw toegepast bij deksels, vuurdovers en vuurbokken²². In spoor 8 is bovendien een gebruiksvoorwerp met ingesneden decoratie aangetroffen. Het betreft hier een terracotta deksel of vuurdoover (Zie bijlage 2, cat. 16).

4.11.2 Witbakkend aardewerk

Deze witbakkende bolle grape is aan de buitenzijde tot aan de buikknik voorzien van een groenkleurend loodglazuur. Vergelijkbare exemplaren zijn dateerbaar tussen 1600 en 1640.

Afb. 4.32. Bolle witbakkende grape (bijlage 2.1, cat. 9).

De witbakkende kop is afgewerkt met een manchetrand en "afhangende" bandoren; datering tussen 1580 en 1600.

Afb. 4.33. Witbakkende kop (bijlage 2.1, cat. 12).

4.11.3 Werra aardewerk

Zie voor de beschrijving van het Werra aardewerk hoofdstuk 4.6.4.

Het Werra bord is op de spiegel beschilderd met een Bijbelse voorstelling van een man (priester?) gekleed in een chyton²³. Hij heeft een kruisvormige staf in de rechter hand. Dit kledingstuk werd vervaardigd van linnen; het maakt het gewaad licht en soepel. De zijaden zijn van boven tot onder gesloten. De stof kon met een ceintuur omgord worden, een sterke overbloezing ontstond wanneer de stof over de ceintuur heen werd getrokken. Een vergelijkbare gedateerde (1612) parallel van deze voorstelling is als bodemvondst aangetroffen in Hannoversch Münden²⁴.

Afb. 4.34. Een Werra bord met een man met kruisvormige staf (bijlage 2.1, cat. 15).

Het Werra bord heeft op de spiegel een roterend zonmotief met zes punten. De betekenis van deze voorstelling staat voor licht en warmte en is tevens het symbool voor scheppende levenskracht, welzijn en bescherming tegen het kwaad²⁵.

Afb. 4.35. Een Werra bord met roterend zonmotief (bijlage 2.1, cat. 16).

4.11.4 Majolica

Zie voor de beschrijving van het majolica aardewerk hoofdstuk 4.6.5.

De rand van dit majolicabord is aan de buitenzijde afgewerkt met een blauwe kabelrand; de spiegel is voorzien van een tulp met bladeren. Zowel de bladeren als cirkelband zijn uitgevoerd in geel (antimoon). Datering tussen 1600 en 1625.

Afb. 4.36. Majolicabord met blauwe kabelrand (bijlage 2.1, cat. 18).

De rand van dit majolicabord is aan de buitenzijde afgewerkt met een blauwe kabelrand; in de spiegel is een gestileerde perzik met bijbehorende bladeren afgebeeld. Hiervoor zijn de kleuren blauw, geel en groen toegepast. Datering: 1600-1625.

Afb. 4.37. Majolicabord met blauwe kabelrand (bijlage 2.1, cat. 17).

4.12 Glas

Bodemfragment van een gladde drinkbeker met een opgestoken pontielmerk en gladde voetring. Het glas heeft een lichtbruine waas. Datering tussen 1600 en 1650.

Afb. 4.38. Bodemfragment van een gladde drinkbeker (bijlage 2.1, cat. 26).

Bodemfragment van een ribbelbeker met opgestoken pontielmerk. Het is gemaakt van kleurloos glas en de voet is afgewerkt met een gladde voetring. Datering tussen 1600 en 1650.

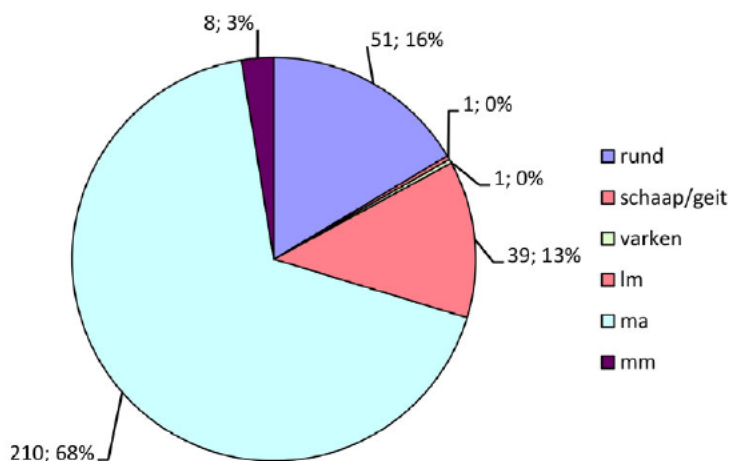
Afb. 4.39. Bodemfragment van een ribbelbeker (bijlage 2.1, cat. 27).

4.13 Bot

Uit het onderzoek van de verzamelde botfragmenten blijkt dat er totaal 310 stukken verzameld zijn. Deze zijn herkend als afkomstig van uitsluitend zoogdieren. Hieruit zijn 53 exemplaren als gedomesticeerde diersoort onderscheiden. Dit resulteert in een determinatiepercentage van 17,1%. De overige fragmenten zijn te duiden als afkomstig van een zoogdier, zonder nadere herkenning op diersoort: (indet). Een aantal botten bleek in de lengte te zijn gespleten voor het verzamelen van het voedzame beenmerg uit de mergholte van het bot. Dit kan worden gezien als een aanwijzing dat het botmateriaal uit spoor 5 kan worden geduid als consumptieafval.

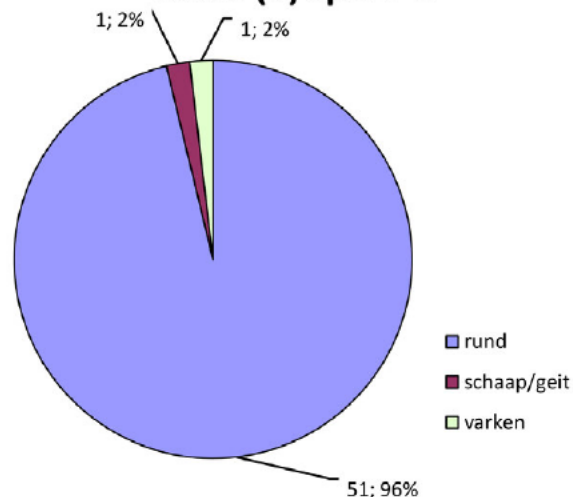
In de onderstaande tabel worden zowel de afzonderlijke aantallen en gewichtshoeveelheden per gedomesticeerde zoogdieren als mede zoogdieren indet. beschreven.

aantallen per soort spoor 5

Afb. 4.40. Verdeling van de zoogdierbotten afkomstig uit de afvalkuil S5.

soort (n) spoor 5

Afb. 4.41. Percentage van de herkende zoogdierbotten afkomstig uit de afvalkuil S5.

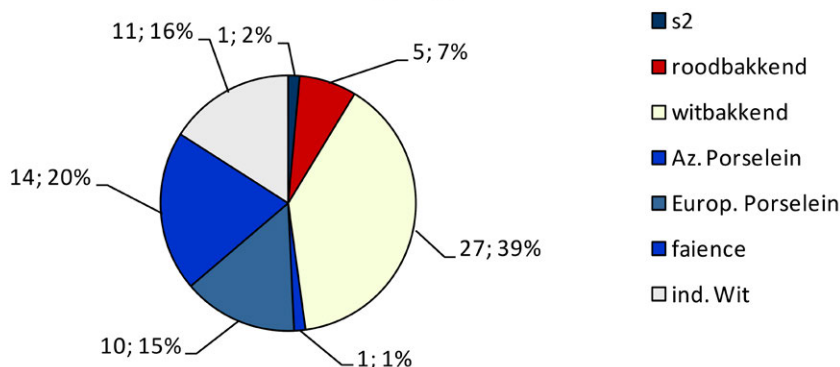
Tabel 1, spoor 5: aantal en gewichtshoeveelheden per diergroep.				
NR = aantal resten				
BW = gewicht in grammen				
	NR	%	BW	%
Zoogdieren				
Rund (<i>Bos taurus</i>)	51	96	3550	96
Schaap/geit (<i>Ovis/Arvis/Capra</i>)	1	2	89	2
Varken (<i>Sus domesticus</i>)	1	2	16	2
Totaal gedomesticeerde zoogdieren	53	100	3655	100
Groot zoogdier (lm indet.)	39		967	
Middelgroot zoogdier (mm indet.)	8		5226	
Zoogdier (ma indet.)	210		4944	
Totaal zoogdieren, indet.	257		11137	

Tabel 4.2. Aantallen en gewichtshoeveelheden botfragmenten uit de afvalkuil S5.

4.14 Overzicht van het aardewerk uit de beerkelder S93, boerderijfase 1750-1800

Spoor 93 verhouding keramieksoorten in fragmenten

N=69

Afb. 4.42. Cirkeldiagram van keramieksoorten op basis van MAE (Minimaal Aantal Eenheden).

4.14.1 Witbakkend aardewerk

Witbakkende tuitpot op standring; de buitenzijde is afgewerkt met groen loodglazuur.

Afb. 4.43. Witbakkende tuitpot op standring (bijlage 2.2, cat. 1).

4.14.2 Faience

Faience papkom op standring uitgevoerd met twee worstoren. Dergelijke type papkommen zijn voorzien van tinglazuur en te dateren vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw.

Afb. 4.44. Faience papkom op standring (bijlage 2.2, cat. 2).

4.14.3 Industrieel wit

Een laag bord van industrieel wit met standring. Het in Engeland gefabriceerde bord is afgewerkt met loodglazuur. De buitenrand is van het type Baker-9. Datering tussen 1700 en 1800.

Afb. 4.45. Laag bord van industrieel wit met standring (bijlage 2.2, cat. 4).

Tulbandvorm van industrieel wit. Mogelijk betreft het hier kinderspeelgoed.

Afb. 4.46. Tulbandvorm van industrieel wit, kinderspeelgoed (?) (bijlage 2.2, cat. 7).

4.14.4 Europees porselein

Kop vervaardigd van Europees porselein. Aan de basis van de Europese porseleinindustrie stonden de geoloog Ehrenfried W. von Tschirnhaus en Johann Friedrich Böttger. Dezen wisten in 1708 een goed procedé voor de productie te ontwikkelen. Na de oprichting van de eerste porseleinfabriek in 1709 in Meissen werden hier de eerste kopieën van Chinees porselein gefabriceerd.

Afb. 4.47. Kop van Europees porselein (bijlage 2.2, cat. 8).

Porseleinen bord. De basisdecoratie van vier vissen in blauw (onder het veldspaatglazuur) werd aangebracht voordat het werd afgebakken. Hierna werd plaatselijk op de basislaag een extra tweede laag van goudkleurige emaille verf aangebracht. Deze loodhoudende verf werd in de moffeloven op de basislaag vastgebakken.

Afb. 4.48. Porseleinen bord met een basisdecoratie van vier vissen (bijlage 2.2, cat. 10).

4.15 Pijpaarden beeldjes

Twee incomplete pijpaarden beeldjes van een paard. Het linker exemplaar betreft een ingespannen paard. Pijpaarden beeldjes in de vorm van figuratieve voorstellingen van mens of dier waren tussen 1650 en 1800 erg populair. Ze zijn in een tweedelige drukmal gemaakt. De benodigde witbakkende pijpaarde werd ingevoerd vanuit Engeland, Duitsland en België.

Afb. 4.49. Twee incomplete pijpaarden beeldjes van een paard (bijlage 2.2, cat. 21 en 22).

4.16 Glas

Kelkglas op standvlak; de kelk neigt aan de bovenzijde iets naar binnen en is gemaakt van kleurloos glas met een gestileerd ornament in radgravure. Geproduceerd in Bohemen.

Afb. 4.50. Kelkglas op standvlak (bijlage 2.2, cat. 15).

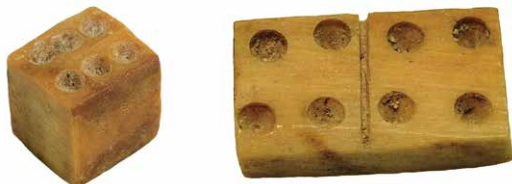

Groen glazen wijnfles met opgestoken pontielmerk en glasdraad rond de rand; datering tussen 1700 en 1800.

Afb. 4.51. Groen glazen wijnfles (bijlage 2.2, cat. 14).

4.17 Bewerkt bot

De dobbelsteen en dominosteen zijn gemaakt van dierlijk bot. Opmerkelijk is dat de dobbelsteen slechts op één vlak is bewerkt. Is hier sprake van een halfproduct (huisvlijt)?

Afb. 4.52. Een dobbelsteen en dominosteen van dierlijk bot (bijlage 2.2, cat. 19 en 20).

4.18 Metaal²⁶

Gouden zegelstempel

Het 21 karaats gouden zegelstempel werd in de 18e eeuw gebruikt om brieven en enveloppen met lak dicht te zegelen.

Op het stempelvlak is het volledige wapen afgebeeld (afb. 4.53), dat wil zeggen een wapen waarbij het heraldisch schild aanwezig is met de schilddekking, bestaande uit helm, helmteken en dekkleden. De kleuren van het wapen zijn bekend uit historische bronnen²⁷. Het schild is van zilver en bevat een keper (winkelhaak) van rood. Boven de keper zijn twee klaverbladen en onder de keper een klaverblad van groen zichtbaar. Boven het schild zijn de tralies van het vizier van de helm herkenbaar. Hierboven is het helmteken aangebracht met eveneens een klaverblad in groen tussen twee open vleugels. Aan de zijkanten van het schild zijn de dekkleden afgebeeld. De buitenkant van de dekkleden is heraldisch gezien rechts, (voor de kijker links) rood en links groen (voor de kijker rechts). De binnenzijde van de dekkleden is gevoerd van zilver.

Boven op het handvat bevindt zich een draagoog, waaraan het stempel aan een lint of (horloge) ketting kon worden meegedragen (afb. 4.54). Het handvat is opengewerkt en symmetrisch opgebouwd met in het centrum van het ornament een uitwaaiarend schelpmotief, geflankeerd aan weerszijden door bandwerk en een vrouwenfiguur zonder onderlichaam, waarvan de onderkant uitloopt in een krul (acanthusblad). Het geheel wordt bekroond met een lambrequin (van onderen getande reep stof). Deze motieven zijn uitgevoerd in een late Lodewijk XIV-stijl en typerend voor de periode ca. 1700 tot 1730.

Afb. 4.53. Stempelvlak.

Afb. 4.54. Frontaanzicht. Bron: Provinciaal Archeologisch Depot, Zuid-Holland.

De bovenzijde van de voet is rondom versierd met schelpmotieven. Op de rand van de voet bevinden zich drie merken. De afdruk van het stempel komt recht in de lak te staan als deze merken zich bij het stempelen bovenaan bevinden. Het eerste merk is het stadswapen van Haarlem, het tweede het mees-terteken, een eikel, het derde de jaarletter T van het tiende alfabet van Haarlem, wat aangeeft dat de keurmeester van Haarlem in 1729 het gehalte goedgekeurd heeft²⁸.

Stijl en datering komen goed overeen. Het stempel zal dan ook in of net voor 1729 gemaakt zijn. Voor Michiel van der Meersch, geboren in 1728, zal dit een erfstuk zijn geweest. Het zegelstempel verloren in de beerkelder zal voor hem een kostbaar verlies zijn geweest.

4.19 Hout

Deze boender is een stevige borstel die uitermate geschikt was voor grof boen- en schoonmaakwerk van voornamelijk harde ondergronden; afmetingen 15 x 4 x 2 cm. De haren van de boender (varkens- of paardenhaar?) zijn door intensief gebruik bijna geheel afgesleten. De haarbundels zijn vastgezet met één lange metalen draad; hiervoor werd deze eerst dubbelgevouwen en vanaf de bovenzijde door het taps geboorde gat in het hout gestoken. Vervolgens werd een bundel haar dwars in het lusje geplaatst en de koperdraad stevig door het gat omhoog getrokken. Dit proces werd vervolgens bij alle gaten herhaald. Tenslotte werd de draad met een houten plaat op de basis vastgespijkerd. De benaming boender werd in 1587 reeds vermeld in het kasboek van Jan van Matenesse, Heer van Dever²⁹. "Opten 6den February anno 87 stilo novo des vrijdaechs heb ick betaelt Cornelis Pietersz, backer tot Lisse, door Andries, mijn diender, 11 st. 1 oortgen, voor twe roggebroden elck van 12 pondt tot 5 st. 10 penn. 't stuck, ende een blanck voor twe boenders om t mos van de bomen mede te schrobben tot 6 penn 't stuck, welcke broden en boenders Jan ende Willem, die Vlamingen, mijn werckcluyden, zoo nu, zoo dan gebracht hebben, facit 12 st."

Afb. 4.55. Onder- en bovenaanzicht van een houten borstel (boender of schuijer genaamd).

4.19 Bouwmateriaal

De basis van majolica tegel- en plateelbakkerijen in de Noordelijke Nederlanden werd gevormd door Italiaanse pottenbakkers, die zich in de late 16^e eeuw in Haarlem, Amsterdam en Rotterdam vestigden. De tegel(s) uit de beerkelder maakten deel uit van een zogenaamde vierpas. Het hoofdmotief wordt gevormd door de samenhang van vier afzonderlijke tegels voorstellende een veld goudsbloemen, granaatappels en (eiken)bladmotieven. Het schilderij van Pieter de Hooch "Moedertaak" uit ca. 1660 geeft ons een gedetailleerd beeld van een 17^e-eeuws Hollands interieur met (plint)tegels en lambrisering naast de deur; dit schilderij hangt in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Afb. 4.56. Majolica tegel.

4.20 Conclusie boerderijfase

Uit de oudste boerderijfase, die in historische bronnen rond 1540 wordt vermeld, zijn geen tastbare archeologische artefacten aangetroffen. De vroegste sporen met vondstmateriaal, welke de aanwezigheid van de boerderij “bevestigen”, zijn aangetroffen in respectievelijk S8 en S5. In beide is een aanzienlijke hoeveelheid gelijksoortig huishoudelijk afval aangetroffen. Aan de hand van het gebruiksardewerk kan worden vastgesteld dat deze uitsluitend materiaal uit de periode 1600-1625 bevatten. Gegeven het aantal “complete” voorwerpen is het te verwachten dat het hier de primaire afvalstort van de boerderij betreft. Economisch gezien ging het de bewoners blijkbaar voor de wind; fraaie steengoedkannen en majolica borden weerspiegelen een bovengemiddelde welvaart.

Het derde spoor betreft een gemetselde beerkelder S93, waarin een kleine resthoeveelheid huishoudelijk afval uit het laatste kwart van de 18e eeuw is aangetroffen. Het zegelstempel van de voorlaatste eigenaar van Swanendrift († 1809), dat in de storkoker is opgegraven, bevestigt het gebruik van de beerkelder tot ca. 1809. Een indicatie voor de datum van ingebruikname kan worden afgeleid van de vondst van enkele majolica kwadraattegels, die te dateren zijn in het eerste kwart van de 17e eeuw. De dikke laag van aangekoekte beer die zich in de loop van de jaren op de wanden heeft afgezet, ondersteunt het langdurige gebruik.

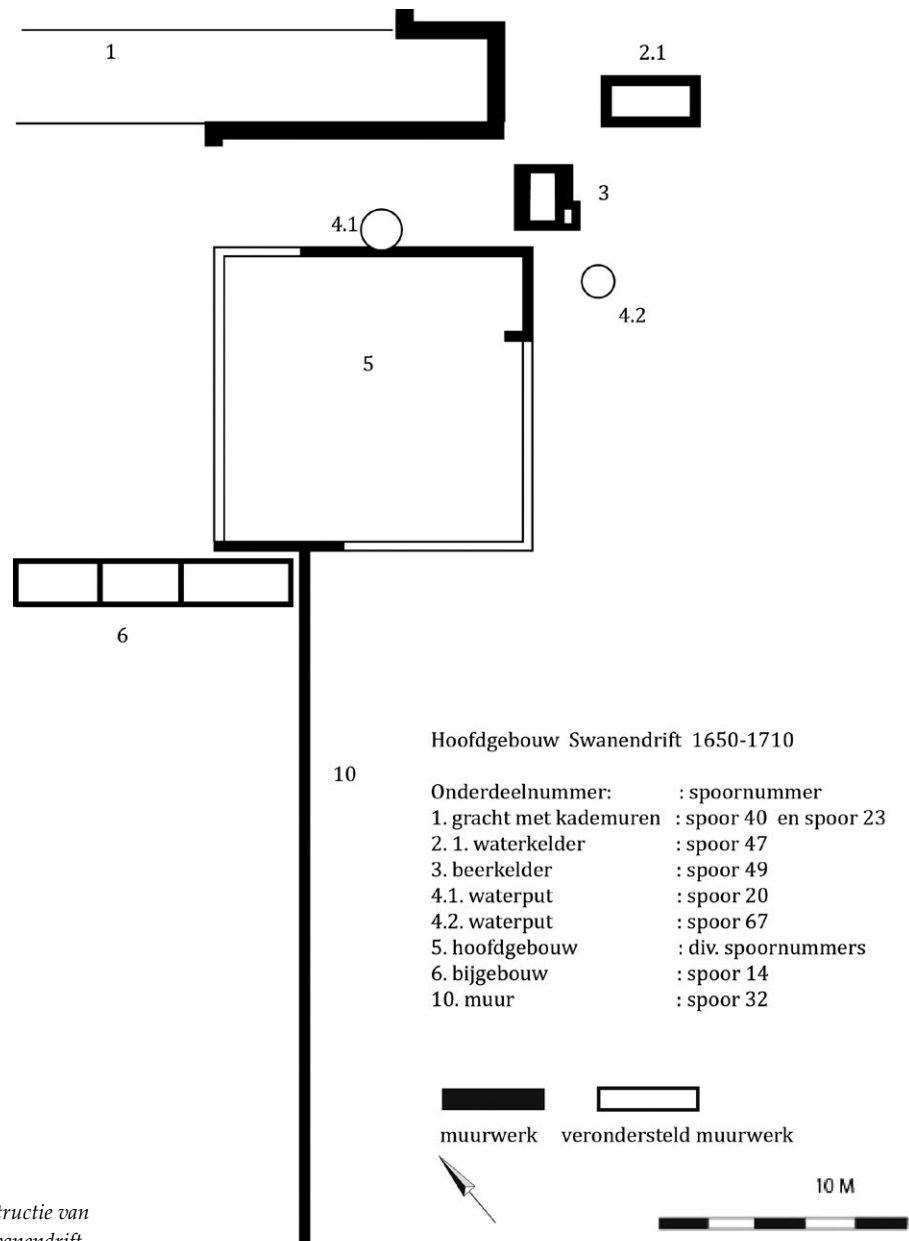
Noten

- 1 Oud Archief Rijnland (OAR), inv.nr. 3663.
- 2 Van Roon 2007, 171-172.
- 3 Deze beschrijving is in een eerdere versie gepubliceerd in *Westerheem* 54, 2005, 307 e.v.
- 4 De meeste beerputten hebben een inhoud van 800 tot 2000 liter. Bartels 1999, 28.
- 5 Ruimgaten van dit type zijn ook bekend uit Den Bosch. Van Vrie, Janssen m.m.v. Nijhoff 1997, 97-98.
- 6 C. Hoek, Repertorium leenkamer Raephorst, leen nr. 40.
- 7 OAR, inv.nr. 3664.
- 8 OAR, inv.nr. 3664.
- 9 C. Hoek, Repertorium leenkamer Raephorst, leen nr. 40.
- 10 OAR, inv.nr. 3664.
- 11 OAR, inv.nr. 3664.
- 12 ELO, PV 71829.2.
- 13 Archief Gerecht Alphen, inv.nr. 12, fol. 14v.
- 14 Archief Gerecht Alphen, inv.nr. 19, fol. 153v.
- 15 Mulder 2006, 41.
- 16 Mulder 2006, 41.
- 17 ELO, Not. Arch. Albertus Kleijnenbergh Jansz. 0506, inv.nr. 2517, p. 328-329.
- 18 Archief Gerecht Alphen, inv.nr. 50, p. 203.
- 19 Leydse Courant 22-03-1813.
- 20 Botermans 2009.
- 21 Clevis en Van Gangelen 2009, 123.
- 22 Dorgelo 1952, 128.
- 23 Bruijn 1992, 159.
- 24 Clevis en Van Gangelen 2009, 69.
- 25 Clevis en Van Gangelen 2009, 113.
- 26 De beschrijving van het zegelstempel is in een uitgebreidere versie eerder gepubliceerd in *Westerheem* 54, 310 e.v.
- 27 www.CBG.nl en Nederlands patriciaat 2 (1911) 329-333.
- 28 Citroen 1988, 73.
- 29 Hulkenberg 1962, 61.

5 Het herenhuis van de buitenplaats Swanendrift

5.1 Algemene beschrijving Swanendrift

In de tweede helft van de 17^e eeuw werd ten westen van de boerderij een herenhuis gebouwd. Voor dit gebouw werd een monumentale gracht met hoge keermuren aangelegd. Van de funderingen van dit gebouw zijn slechts enkele stukken bewaard gebleven, waardoor het niet mogelijk is een volledige plattegrond van het huis te reconstrueren. In de bouwkundige ontwikkeling van de buitenplaats kunnen twee fasen onderscheiden worden: als eerste de bouw van het herenhuis en aanleg van de voorgracht: hierdoor krijgt de oorspronkelijke boerenhofstede een buitenplaatsachtige status/uitstraling. Een tweede belangrijke bouwkundige fase is te traceren rond 1710 wanneer de voorgracht gedempt en een uitgebreid riolenstelsel aangelegd wordt.

Afb. 5.1. Reconstructie van het herenhuis Swanendrift.

5.2 Beschrijving van de structuren

5.2.1 De voorgracht

De monumentale voorgracht (S40) is aan drie zijden omsloten door bijna twee meter hoge keerwanden. De langste hiervan, die parallel aan de voorgevel heeft gelopen, S23, heeft een lengte van 10,00 m en een breedte van 0,75 m en is opgebouwd uit 26 lagen met een steenmaat van 18 x 8/9 x 4 (gele ijsselsteen), 18x8x4 roodbruine steen en 18 x 9 x 4,5 rode steen. Het steenverband is regelmatig gelegd in kop om strek. Drie rechthoekige ijzeren klampen zijn aan de (huidige) bovenzijde in de muur gemetseld. Deze zijn een deel van een constructie waarbij door twee klampen in de muur een houten balk gestoken wordt ter bevestiging van een balustrade.

Dwars hierop staat de oostelijke keermuur (S43) met een lengte van 4,00 m en een breedte van 0,75 m. In deze muur is een opening uitgespaard boven de 12^e steenlaag gerekend van de onderkant van de muur, mogelijk ter ontwatering van het voorplein. Deze muur geeft tevens de breedte van de gracht aan, zijnde drie meter binnenmaat. Aan de noordzijde is de keermuur (S39) aanzienlijk korter dan aan de zuidzijde, de lengte bedraagt 3,50 m en de breedte 0,75 m op het breedste gedeelte. Hier zijn 28 lagen geteld. Deze keermuren zijn zo gemetseld dat de grachtzijde licht versnijdend naar beneden verloopt.

Waarschijnlijk was de lengte van de voorgevel dezelfde als de zuidelijke keermuur. De bedoeling was wellicht dat de aankomende bezoeker geïmponeerd zou worden door de versterking van het ensemble en daarbij het geheel door de diepte van de gracht een meer rijzige indruk zou maken. Dit effect zou dan weer versterkt worden door het weerspiegelen van de voorgevel in de voorgracht.

De keermuren stonden op lange funderingsplanken van dennenhout (Pinus s.) met daaronder dwarsplankjes van fijnspar (Picea a.) op één uitzondering na (den).

Het verlengde van zowel de noord- als zuidmuur bestond uit houten beschoeiingen op de gebruikelijke wijze van palen en planken. Van de gedetermineerde palen zijn 26 van fijnspar (vuren), 7 van grove den (grenen), 7 van els en 5 van eik. In een gedeelte van de gracht stonden paaltjes in groepen bijeen. Mogelijk gaat het hier om de restanten van een steigertje of wasvlonder gelegen geheel in de zuidoosthoek van de gracht. Het betreft hout van eik (Quercus spec.), els (Alnus), en den, als ook van fijnspar.

De funderingsplanken zijn van de betere houtsoort grenen gemaakt, evenals het steigertje met eik, els en den. Voor de paaltjes van de beschoeiing is vuren gebruikt; hoewel het een feit is dat deze houtsoort minder geschikt is voor gebruik onder natte of vochtige omgeving, is dit geen beletsel geweest. De soorten die bij Swanendrift onder het bouw- en funderingshout zijn aangetroffen, werden in de 17^e en 18^e eeuw algemeen als bouw hout gebruikt. In deze periode is veel bouw hout uit Midden-Europa of Scandinavië geïmporteerd, maar het sparren- en dennenhout kunnen ook uit de eerste Nederlandse productiebossen afkomstig zijn geweest¹.

Afb. 5.2. Keerwanden van de voorgracht.

Afb. 5.3. Sterk verzakt muurwerk van spoor 14.

Afb. 5.4. Bovenaanzicht spoor 14.

5.2.2 Rondgang langs de buitengevels

Een groot probleem bij het reconstrueren van de plattegrond van Swanendrift is het ontbreken van het merendeel van de funderingen van de buitengevels. Op grond van een aantal nader te omschrijven elementen nemen we op dit moment aan dat het hoofdhuis een afmeting heeft gehad van 12,00 m (de voorgevel) x 10,50 m (de zijgevels).

Van de voor(noord)gevel S19 resteren een drietal fragmenten met een lengte van vier meter. De vermoedelijke funderingsbreedte is tweesteens (0,40 m). Van west naar oost heeft de fundering drie tot acht lagen, bestaande uit roodbruine baksteen met een maat van 18/19 x 9 x 4 cm. Deze fragmenten sluiten niet aan op een van de oostgevel S59 bewaard gedeelte met een lengte van 3,75 m en een breedte van 0,50 m. Deze fundering bestaat uit bruinoranje baksteen van 7 lagen met een steenmaat van 18/19 x 8/9 x 4 cm. Dit muurfragment bevat ook de noordoostelijke hoek van het hoofdgebouw. Aan de binnenzijde bevinden zich nog twee rijen van rode ongeglazuurde plavuizen (23 x 23 x 3 cm) van de vloer S60.

In de vorm van een vloertje van straatwerk S64 valt aan te nemen dat we de zuidoostelijke hoek van het pand hebben. Of dit een inpandig fenomeen is geweest, is niet met zekerheid vast te stellen. Langs de oost- en zuidzijde van dit vloertje zijn slechts geringe funderingsresten aanwezig. De fundering van de oostgevel S70 telt 9 steenlagen van het gebruikelijke formaat. De zuidrand van dit vloertje lijkt

op met de binnenzijde van enige restanten van de zuidgevel. Van deze zuidgevel is naast het vloertje een uiterst gering fragment bewaard ter lengte van 5 stenen in 2 lagen. De afmetingen van het vloertje zijn in oost-westrichting 2,50 m bij 1,75 m in noord-zuidrichting en bestaat uit paarse klinkers (19 x 8 x 5 cm) op zijn kant gestraat. Langs de buitenrand is het vloertje omzoomd met een aparte rij klinkers. In de oostgevel S70 is een fragment rollaag bewaard ter lengte van ongeveer 0,70 m. Dit is mogelijk een indicatie van een achteringang. Aan de westzijde bevindt zich ook een funderingsfragment S65 met een hoogte van 5 lagen in diverse baksteensoorten, voorlopig te interpreteren als een binnenmuur.

Een onduidelijkheid in het beloop van de oostgevel wordt gevormd door S61, een fundering(srest) van 0,75 x 0,60 m aangelegd op het niveau van de overige buitengevels. Het probleem is dat deze fundering niet in het beloop van de oostelijke gevel ligt, maar een meter westwaarts. Is dit een aanduiding van een versmalling van het gebouw met mogelijk zelfs twee meter? S61 zou dan de noordgevel van de inham zijn. Reden voor de versmalling in het gebouw kan de aanwezigheid van een kelder zijn, die in dit teruggeplaatste noord-zuidelijke muurgedeelte zijn daglicht-toetreding had. Meer voor de hand liggend is echter dat het een van de stiepen van de overwelfde kelder is.

De zuidgevel bestaat verder uit de aaneensluitende muurdelen met de spoornummers 30 en 28. S30 heeft een fundering van 3 lagen met baksteenbrokken en bakstenen met diverse steenmaten, waaronder rode van 20 x 9 x 4,5/5 cm en gele ijsselsteen van 17 x 7 x 4 cm. S28 bestaat uit 4 lagen en heeft dezelfde samenstelling. Op basis van de reeds beschreven geveldelen zou dit gevelmuurwerk mogelijk tweesteens zijn geweest.

In het verlengde van de zuidgevel bevindt zich S14, waarvan de muurdikte anderhalf steens lijkt te zijn. De overgang van S28 (deel zuidgevel) naar S14 lijnt op met het westelijk uiteinde van S23 (de zuidmuur van de voorgracht). Wij nemen aan dat tussen het westelijk uiteinde van S28 en de vermoedelijke voorgevel van het pand S19 de westgevel van het huis heeft gelopen. Tegen de zuidgevel aan en gedeeltelijk daarmede in verband gemetseld bevindt zich een bouwdeel S14 met een breedte van 1,25 m en een totaallengte van 10,00 m (buitenmaats). Van de fundering van S14, dat de noordgevel vormt van dit bouwdeel, zijn 9 tot 15 lagen van oranje baksteen met een maat van 18 x 9 x 4 cm. Door twee dwarsmuurtjes S27 en S44 in noordzuidrichting is dit gangachtige bouwdeel in drie compartimenten verdeeld van 3,60 m en tweemaal van 2,60 m. De zuidgevel van dit bouwdeel wordt gevormd door S11, waarvan 8 tot 18 steenlagen van oranje baksteen met een maat van 18/19 x 9 x 4 cm zijn aangetroffen; deze kan hoogstens een muurdikte van eensteen hebben gehad. De twee compartimenterende dwarsmuurtjes moeten eveneens hooguit eensteens geweest zijn, evenals het afsluitende westgeveltje S50. Naar de functie van deze merkwaardige aanbouw kunnen we slechts raden. Voorzichtigheidshalve is voorgesteld dat die een oranjeachtige functie kan hebben gehad. De gedeeltelijk nogal lichte constructie lijkt niet in overeenstemming met een bewoningsdoel. Bij het onderzoek van de fundering S11 werd duidelijk dat dit deel, in verhouding tot de andere gevelfunderingen, diep gefundeerd was. Daarnaast bleek deze muur sterk verzakt te zijn; dit verschijnsel was zichtbaar over de totale diepte van 18 lagen. Dit is veroorzaakt doordat dit bouwdeel over de gedempte kavelsloot is gebouwd.

5.2.3 Mogelijke indeling van het huis

Op basis van twee sporen, S22, een riool (2 lagen baksteen met een afdeklaag van roodbruine baksteen 18 x 9 x 4 cm, noordwaarts uitmondend in de voorgracht), en S20, een waterput (koepel met loodrechte putmantel van roodbruine en oranje baksteen 19 x 9 x 3/4 cm), is te veronderstellen dat op de begane grond de keuken gesitueerd is geweest. In vergelijking met de door Vingboons gepubliceerde ideaaltypen van woningen is aan te nemen dat deze keuken in een souterrain gesitueerd was, dat waarschijnlijk gevormd werd door een overwelfde ruimte, gedragen door vierkante pijlers. Hiervan zijn een drietal funderingen nog aanwezig: de sporen 18, 15 en 16. Alleen S16 is nog in volledige plattegrond bewaard gebleven. De afmetingen zijn 0,95 x 1,05 m, dus te veronderstellen is dat de pijlers in opbouw ongeveer een meter in het vierkant zijn geweest. Op grond van de spatiëring van de drie resterende pijlers is het duidelijk dat de overwelfing op negen pijlers in drie rijen heeft gerust. Aan de hand van een drietal gegevens is het vloerniveau van het souterrain vast te stellen. De plavuizen S60 tegen de oostgevel S59 liggen op een niveau van -0,85, de funderingsdiepte van de pijlers bedraagt -0,93 en het straatwerk van S64 ligt op een gemiddelde hoogte van -0,75. Hieruit blijkt dat het plavuizenvloertje S60 het vloerniveau van het souterrain vormt; de pijlers zijn dan (slechts) twee baksteenhoogtes diep gefundeerd. De hoogte van het straatwerk van S64 -0,75 zou dan kunnen correleren met het maaiveldniveau.

Op de noordoostelijke hoek van het zojuist beschreven gebouw bevinden zich drie gebouwelementen, die naar aan te nemen valt deel moeten hebben uitgemaakt van het hoofdgebouw, maar waarvan de verbinding met het hoofdbouwdeel door het ontbreken van gevelfunderingen lastig te plaatsen is. Het betreft in de eerste plaats een beerkelder S45/S46, buitenmaten 2,10 x 2,50 m, nog bewaard tot 12

lagen hoog, opgemetseld uit harde baksteen (19 x 8/8,5 x 3,5/4 cm), oorspronkelijk afgedekt met een tongewelf. In de noordgevel bevindt zich een getoogde ruimopening, terwijl de stortkoker S49 in de zuid-oosthoek gesitueerd is. De stortopening meet 0,45 x 0,55 m. De kelder zelf is gefundeerd op vier houten delen (Picea a.), de stortkoker afzonderlijk op drie plankjes.

Een kleine meter ten zuiden van de stortkoker is een waterput S67 ingegraven: bewaard zijn 9 lagen van rode of oranje baksteen (19 x 9 x 4 cm), deels wigvormig bekapt.

Het derde bouwelement is een fundering S71, waarvan nog een lengte van 3,35 m aanwezig is met een grootste breedte van 0,35 m. Het bewaarde werk is onregelmatig: aan de oostzijde zijn de vijf nog aanwezige lagen vlijlagen. De westzijde van de muur, die het oorspronkelijk opgaande werk gevormd moet hebben, is geheel uitgebroken, blijkens de aanwezigheid van baksteen-, schelp- en mortelbrokjes. Dit deel van de muur is oorspronkelijk ongeveer 0,40 m breed geweest. De nog resterende vlijlagen bestaan uit duidelijk hergebruikt materiaal, getuige aangekoekte mortelresten. Van de steenmaten zijn geen lengtes te geven, de andere maten variëren van 9 x 4 tot 12 x 5 cm.

Hoe deze drie bouwelementen onderling in verband staan en of zij een geheel hebben gevormd met het hoofdgebouw is problematisch. Duidelijk is de voorgevellijn aan de noordzijde: de fundering S71 heeft een beëindiging die duidelijk oplijnt met de noordgevel van de beerkelder: de hierin aanwezige ruimopening moest immers altijd toegankelijk zijn. Er zijn voldoende gegevens om aan te nemen dat aan de oostzijde een muur heeft gestaan: onduidelijk is echter waar de zuidelijke beëindiging van de muur te situeren is. Bewaard is deze tot halverwege de waterput S67. Indien aan te nemen is dat hier een zuidgevel te plaatsen is, dan sluit deze gevel op een onlogische plaats tegen de oostgevel van het hoofdgebouw aan. De hiertussen gelegen waterput is niet bepalend voor het beloop van deze zuidgevel: de waterput kan zowel in als buiten het gebouw gelegen hebben. Aan de westzijde van dit mogelijke bouw-blokje zijn geen sporen van een westgevel aangetroffen. Misschien is dit te verklaren door de hier in een later stadium aangelegde riolen, die bovendien de noordwesthoek van de beerkelder verwoest hebben.

Indien aangenomen wordt dat deze drie bouwelementen een geheel en tesamen onderdeel van het hoofdgebouw hebben uitgemaakt, dan vormt dit blok van 3,50 x 3,10 m een vooruitspringend hoekgebouw. Gezien de aanwezigheid van de beerkelder heeft dit blok gefunctioneerd als toiletfaciliteit, maar de plaatsing op zo'n merkwaardig prominente plaats aan de voorgevel valt lastig te verklaren, tenzij aangenomen kan worden dat de beerkelder geplaatst is geweest onder een stoepvormige entreepartij. In het algemeen is toch de gebruikelijke plaats van beerkelders aan de achterzijde van het huis tegen de achter- of zijgevel.

Binnen het noordoost-kwadrant van het hoofdgebouw moet blijkens de gevonden sporen een kelder aanwezig zijn geweest. Deze is geheel uitgebroken. Een diepte hiervan is niet met zekerheid vast te stellen, maar zou rond de 1,40 tot 1,50 m – NAP gelegen kunnen hebben. Het enige dat bewaard is gebleven is S62, straatwerk van 11 naast elkaar liggende rijen, bestaande uit brokken bruine baksteen met een vermoedelijke maat van 18 x 9 x 4 cm. Het straatwerk helt af van het oosten naar het westen en heeft mogelijkerwijs aangesloten op de vensters die voor lichttoetreding in de oostelijke wand van de kelder (S21) hebben gezorgd. De vermoedelijke afmetingen van de kelder zijn 5,25 x 3,00 m. Aan de zuidelijke begrenzing van de kelderuitbraak zijn nog vier ingeheide aangepunte palen aangetroffen S63 (met een diepte van 45 tot 80 cm bij een lengte, breedte/diameter 8/10 x 10 cm, waarvan één een grove den (Pinus s.) en één een eik (Quercus spec.) is², die mogelijk de zuidelijke kelderwand hebben gefundeerd. De diepte van de kelder vergeleken met het eerder beschreven vloerniveau van het souterrain geeft een verschil van 0,60 m. Er moet dus in deze noordoosthoek van het gebouw sprake zijn geweest van een soort splitlevel indeling. Het is mogelijk dat deze niveaus in verband gebracht zouden kunnen worden met de eerder beschreven veronderstelde verhoogde ingangspartij gevormd door een stoep op de beerkelder. De vloer gelegen op het plafond van de kelder zou dan een hal gevormd hebben, liggende halverwege het souterrainniveau en de bel-etage.

In de hoek van de zuidelijke achtergevel van het huis en de oostelijke zijgevel van deze zogenaamde orangerie ontspringt een in een zuidwaartse richting lopende fundering met een aanlegbreedte tussen 0,70 en 1,00 m. Deze muur genummerd S10, S32, S31, S34 en S35 heeft de aanzienlijke lengte van 24,00 m. De opbouw van de fundering is hier en daar wat rommelig. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat er reparatiefasen zijn geweest. Reden hiervan kan zijn dat deze muur balanceert op de oostelijke oever van een gedichte middeleeuwse kavelsloot (S8/S17). Deze muur heeft geen pendant aan oost- of westzijde. Reden om te veronderstellen dat dit een tuinmuur moet zijn geweest. Een conclusie die aardig aansluit bij de interpretatie van het langwerpige bouwdeel als orangerie. Indien dit tussenliggende grondgebied de functie tuin kan hebben gehad dan waren er in elk geval hoog opgaande muurdelen in het noorden en oosten. Voor afsluitende constructies in het zuiden en westen hebben we geen gegevens aangetroffen. Misschien hebben we hier een 17^e eeuwse versie van een hortus conclusus.

In de oostelijke hoek tussen deze tuinmuur en de zuidelijke achtergevel bevinden zich enige resten van straatwerk van op de kant geplaatste klinkers (S12, kleur blauw, 20 x 7 x 4 cm). Mogelijk de resten van een soort plaatsje achter het huis?

5.2.4 De beerkelder

De 17^e eeuwse beerkelder is opgebouwd uit een rechthoekig reservoir (1,00 x 2,00 m) en een uitgebouwde stortkamer (0,50 x 0,75 m). Deze stortkamer heeft een geheel open verbinding met het reservoir (afb. 5.5.). De stortkoker boven de stortkamer wordt aan de reservoirzijde ondersteund door een boogconstructie. De kelder is in zijn geheel gefundeerd op een doorlopend plankier van houten planken – fijnspar (vuren) – van 0,025 m dik dat tevens de bodem vormde (-1,99 NAP). Het muurwerk van 11/12 lagen is gemetseld met nieuwe harde bruine bakstenen (steenformaat 19 x 8/8,5 x 3,5/4 cm) zonder een duidelijk metselverband. Het reservoir is aan de bovenzijde afgesloten geweest met een bakstenen tongewelf: aan beide lange zijden resteerde de aanzet hiervan. Opvallend is dat de muren koud tegen elkaar aan zijn gemetseld. De lange zijde is uitgevoerd als halfsteens muur, de korte als respectievelijk anderhalf- en tweesteens muur. De halfsteens muren zijn vanaf de aanzet van het tongewelf aan de buitenzijde versterkt met een zich naar boven verbredende muur. Deze verbreedt zich in tien lagen van twee naar drie steens breed. De verklaring voor deze extra muur kan mogelijk worden gezocht in de geringe dikte van de lange (halfsteens) wanden. Deze waren zonder steunmuren niet in staat om de zijwaartse druk van de gewelfconstructie op te vangen. Het is niet uit te sluiten dat deze muur hiernaast (ook) nog een andere functie had.

Een tweede opvallend detail aan deze kelder is dat op een halve meter onder de aanzet van het tongewelf zich in de lange zijde twee uitsparingen (ca. 0,20 x 0,20 m) in de wand bevinden. In de andere lange zijde bevinden zich geen tegenhangers. Deze uitsparingen ogen als steigergaten, bevestigingspunten voor een steiger, maar deze worden meestal boven in een hoge muur aangetroffen en niet in een kelder. Een andere optie is dat deze gaten mogelijk als een soort overloop voor afvloeiing van vocht gediend hebben.

Een derde opvallend element is het circa een halve meter hoge getoogde ruimgat in de noordmuur. Als de kelder vol was, kon deze van buitenaf geleegd worden. Hiervoor moest dan wel eerst een gat gegraven worden. Een insteek hiervan kon niet vastgesteld worden door de aanwezigheid van een later riool (afb. 5.4). Het ruimgat zal afgesloten zijn geweest met een houten plank, waarvan nog houtvezels zijn aangetroffen.

Afb. 5.5. Beerkelder van het hoofdgebouw.

5.3 Bewoningsgeschiedenis Swanendrift

Op 1 mei 1608 werd [REDACTED] uit Woubrugge voor bijna tienduizend gulden eigenaar van een hoeve ter plaatse na overdracht door [REDACTED] en diens schoondochter. In 1635 wilde hij wegens schulden blijkbaar van zijn eigendom af. [REDACTED], weduwe van F. [REDACTED], werd koper van het grootste deel; haar zoon [REDACTED] kocht het leenland. Zij waren bekende Amsterdamse figuren, behorende tot het patriciaat en schatrijk. In hun milieu was het gewoon om verworven gelden niet in riskante ondernemingen te investeren, maar een groot deel veilig te beleggen in land. De weduwe [REDACTED] werd zo eigenares van de hofstede, bestaande uit een huis, (hooi)berg, schuur, met beplanting en met 27 morgen teel-, wei- en hooiland, waarvan 21 morgen rondom de boerderij gelegen. De totale koopsom bedroeg f 17.000. Op dezelfde dag, 30 maart 1635, vond ook de overdracht aan haar plaats van nog eens vijf morgen weiland voor f 2000. Op 5 december 1636 kocht ze de helft van zes morgen land in het Rietveld voor f 1.600. In 1639 kocht zij zelfs nog een tweede boerderij, iets verderop, met veertien morgen land voor een totaal van f 9.500. Toen zij op 15 oktober 1651 overleed, zullen haar Alphense bezittingen naar haar zoon [REDACTED] zijn gegaan.

[REDACTED], [REDACTED] was geboren in 1618 en stond op het punt om met [REDACTED] te trouwen, toen zij in 1638 overleed. In 1642 trouwde hij met haar zus [REDACTED]. Zij waren dochters van de bekende [REDACTED] en [REDACTED], behorend tot kringen waar buitenverblijven, fraaie tuinen, kunst en liefst door [REDACTED] ontworpen kapitale huizen aan de duurste Amsterdamse grachten heel normaal waren. Op het feest ter ere van de bruiloft [REDACTED] op 1 november 1642 was [REDACTED] een van de gasten, en juist deze architect heeft heel wat ontwerpen gemaakt voor buitens en tuinen voor de familie [REDACTED]. Aankleding en verfraaiing van het Alphense bezit lag voor de hand. Zo kreeg [REDACTED] op oudjaar 1654 het recht in leen van de Leenkamer van het Huis Wassenaar om twee paar broedende zwanen rond zijn huis te bezitten. [REDACTED] was zo trots op zijn verworven privilege dat hij zijn buiten Swanendrift noemde. De secretaris van Alphen kreeg op 21 april 1662 volmacht van [REDACTED] om in eigendom over te dragen: het land met de huysinge, zowel binnen- als buitendijks, met tuinen, bloemhoven, boomgaarden enz., aan de Hoge Rijndijk in de Hoorn, met heel veel percelen land, een schuitenhuis en een eendenkooi, alles voor het aanzienlijke bedrag van f 39.500. Koper was [REDACTED], een Amsterdams koopman, die misschien wel speciaal belang stelde in de hier voor het eerst genoemde 'bloemhoven'. Dit woord is in de Alphense registers van eigendomsoverdracht bijzonder: in de vele honderden akten tot 1811 is dit woord uitsluitend aangetroffen in relatie tot Swanendrift. Hij en zijn vrouw [REDACTED] (of [REDACTED]; uit Utrecht), die uit een eerder huwelijk een zoon [REDACTED] had, moesten geregeld naar geldschietters. Met als onderpand zijn Alphense bezit (waar hij trouwens woonde met zijn vrouw, maar blijkbaar zonder kinderen uit hun huwelijk) met behuizingen, tuinen, bloemhoven en boomgaarden, leende hij in 1678 in totaal f 6.500. En er viel niet aan te ontkomen om van de vijf minderjarige weeskinderen van zijn stiefzoon nog eens zesduizend gulden te lenen, als vanouds met als onderpand 'een huysinge van plaisance met omtrent agtendertig margen driehondert roeden lands'. Het zo zwaar belaste bezit werd ten slotte afgestoten. Met toestemming van Gecommitteerde Raden van Holland verkocht hij zijn bezit onderhands aan de weeskinderen van [REDACTED] en de overleden [REDACTED]. De kinderen [REDACTED], waarvan enkelen inmiddels meerderjarig geworden waren, hebben al snel hun bezit van de hand gedaan. Op een publieke veiling verkochten ze hun 'twee hofsteden, met alle hare huysingen ende landerijen, soo binnen- als buytendijks, mitsgaders de stallingen, tuynen, blomhooven ende boomgaarden' aan juffrouw [REDACTED], weduwe van mr. [REDACTED], wonende in 's-Gravenhage, voor f 16.600, die bij de overdracht op 8 december 1700 in contanten werden voldaan.

Mogelijk had deze dame het geheel niet voor zichzelf gekocht, maar voor haar dochter [REDACTED], die dit in 1707 in eigendom op haar naam kreeg. Na haar dood vererfde dit alles op haar zuster [REDACTED], die op 17 augustus 1718 van de Staten van Holland het recht kreeg om bij testament over haar lenen te mogen beschikken. Zij trouwde in 1726 met mr. [REDACTED] en liet de eigendom bij testament in 1729 na aan haar man. Deze hertrouwde met de Remonstrantse [REDACTED] die na de dood van haar man en hun zoon het beheer over Swanendrift voerde. Haar dochter [REDACTED] trouwde in 1762 met de Remonstrantse predikant ds. [REDACTED]. Deze stamde uit een Amsterdams geslacht, dat als wapen voerde een rode keper op een veld van zilver, vergezeld van drie groene klaverblaadjes. Dit is het wapen dat afgebeeld is op het gouden zegelsignet of -cachet (afb. 4.54), dat normaliter gebruikt werd voor het dichtzegelen van brieven. Of [REDACTED] dit zegel verloren heeft, of een van zijn familieleden of een van zijn zoons na zijn dood, zal altijd wel een raadsel blijven.

Na het overlijden van [REDACTED] in 1782 werd de boedel tussen haar twee dochters verdeeld. [REDACTED] erfde onder meer 'een huismanswoning bestaande uit een huis, zomerhuis, berg, schuur, karnmolen, idem boomgaard en beplanting in Alpherhoorn'. [REDACTED], predikant te Leiden, stierf op 27 januari 1809. Swanendrift was 'bezwaard', maar de kinderen waren welgesteld en verklaarden dat hun moeder in de gemeenschappelijke boedel kon blijven wonen. Wel werd er een taxatie opgesteld; de buitenplaats, bouwmanwoning met schuur, berg en tuinmanwoning met beplanting, moes- en vruchtentuinen, samen 5 morgen, en nog 37 morgen 450 roeden land onder Alpherhoorn werd toen op f 23.050 geschat.

[REDACTED] overleed in 1812 en een boedelscheiding volgde. De buitenplaats Swanendrift werd op 31 maart 1813 publiek verkocht en viel in handen van de broers [REDACTED], die het herenhuis en de boerderij sloopten en de afbraak verkochten. De geschiedenis van het herenhuis Swanendrift was hiermede volledig ten einde.

5.4 De vondsten uit de voorgracht S40 en de beerkelder S49

Het vondstmateriaal uit de bewoningsfase van het herenhuis is verzameld uit twee sporen, te weten: de voorgracht (S40) en beerkelder (S49). In de voorgracht zijn in totaal 9015 fragmenten gebruiks-aardewerk verzameld: hieruit zijn 390 minimum exemplaren herkend/samengesteld. Ook in dit spoor voert het roodbakkend aardewerk met 6643 fragmenten de boventoon. In volgorde van hoeveelheid zijn aangetroffen: witbakkend aardewerk 1079 fragmenten, faience 809 fragmenten, majolica 410 fragmenten, steengoed 254 fragmenten, en porselein 14 fragmenten. Hiernaast zijn kleipijpen, glas, metaal en slachtafval van dierlijk bot aangetroffen. Na buitengebruikstelling van de voorgracht werd de grachtvulling die zich gedurende vele jaren heeft gevormd, niet geschoond, maar gemakshalve afgedekt met een laagje schoon zand. Dit impliceert dat het onderliggende vondstmateriaal niet "vervuild" is met materiaal uit een latere periode. De vormen en dateringen van het vondstmateriaal moeten worden gezien/beoordeeld in de context van de periode dat de voorgracht als watergang heeft gefunctioneerd. Tijdens het uitprepareren van de grachtvulling zijn naast het huishoudelijk gebruiksafval een aanzienlijk aantal kleipijpen aangetroffen. Deze vondstgroep is een zeer breekbaar en modegevoelig gebruiksartikel met beperkte levensduur. De vorm van de ketel, initialen van de pijpenmaker en de versiering op de pijpenkoppen zijn criteria voor een scherpe datering. Hierdoor is de kleipijp voor de datering van het overige vondstmateriaal dat in dezelfde laag/vulling is aangetroffen een "gidsfossiel" bij uitstek. Uit onderzoek blijkt dat het rookgerei in uiterste bandbreedte tussen ca. 1640 en 1730 is geproduceerd. Door het middelen van de overlap van zowel de oudste als jongste pijpen is de depositieperiode van zowel de pijpen als het huishoudelijk afval aangescherpt naar ca. 1650 tot 1710. (Voor de dateringen van de kleipijpen: zie appendix 3.) Aannemelijk is dat aan het eind van deze periode de gracht is gedempt en een begin is gemaakt met de aanleg van een vervangend afvoerriool. Hier wordt in hoofdstuk 6 op teruggekomen.

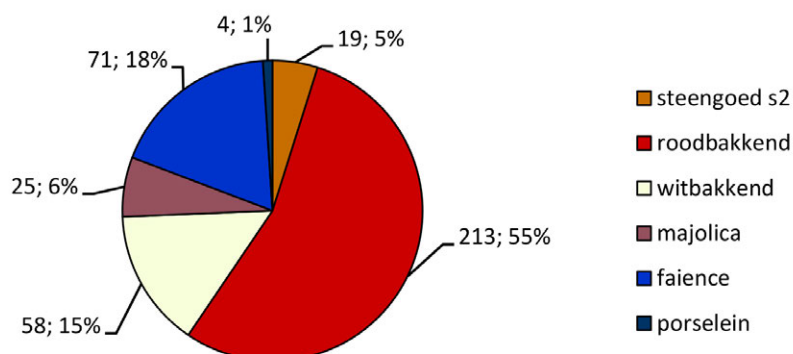
Het tweede spoor betreft de beerkelder(S49) behorende bij het herenhuis. Hieruit zijn in totaal 278 fragmenten gebruiks-aardewerk verzameld. In volgorde van hoeveelheid zijn aangetroffen: steengoed 90 fragmenten, witbakkend 63 fragmenten, faience 62 fragmenten, roodbakkend 50 fragmenten, porselein 11 fragmenten en majolica 2 fragmenten. Tevens werden glas en metaalvondsten verzameld. De aangetroffen kleipijpen dateren de gebruikperiode van de beerkelder tussen ca. 1675 en 1700.

De beerkelder en voorgracht zijn waarschijnlijk gelijktijdig buiten gebruik gesteld. Voortschrijdend inzicht in afvalverwerking, hygiëne en netheid gaven mogelijk de aanzet voor de aanleg van meerdere stelsels van ondergrondse rioleringen ter vervanging van de stankverwekkende voorgracht en beerkelder.

Onderstaand wordt in samenhang met de gegevens van het gebruiks-aardewerk uit de sporen 40 en 49 een kleine informatieve samenvatting van de vondsten gepresenteerd. Uitgebreide catalogi van het vondstmateriaal uit bovengenoemde sporen is te vinden in bijlagen 3, 3.1 en 3.2.

5.5 Overzicht van het aardewerk uit de voorgracht S40

Spoor 40 verhouding keramieksoorten in MAE N=390

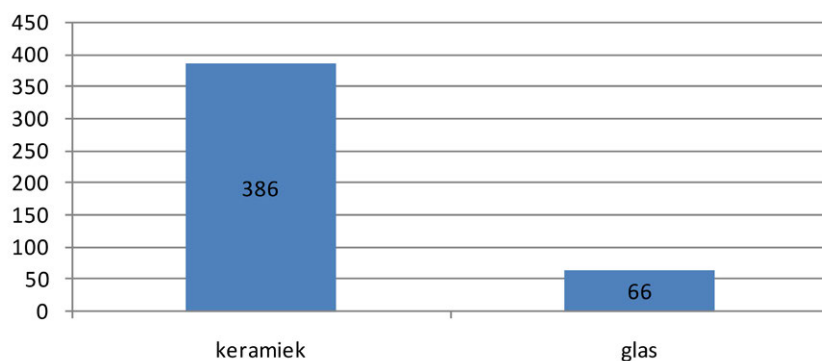

Afb. 5.6. Cirkeldiagram van keramieksoorten op basis van MAE (Minimaal Aantal Eenheden).

Toelichting glasvondsten

In tegenstelling tot het gebruiks aardewerk is gezien de hoge fragmentatiegraad van het glas, gekozen om uitsluitend het minimum aantal aangetroffen/geconstrueerde eenheden te presenteren.

verhouding keramiek-glas spoor 40 in MAE N=452

Afb. 5.7. Staafdiagram van de verhouding keramiek – glas op basis van MAE (Minimaal Aantal Eenheden).

5.5.1 Steengoed

Deze incomplete buikige kan is in oorsprong uitgevoerd met een lage smalle hals en bandoor met gekrulde onderzijde en is gemaakt in het Duitse stadje Westerwald. De buik en schouder zijn gedecoreerd met meerdere medaillons met de afbeelding van een gestileerde bloemenvaas. De buitenzijde is afgewerkt met zoutglazuur.

Afb. 5.8. Buikige kan met medaillons uit Westerwald. (bijlage 3, cat. 2).

Deze incomplete buikige kan is geproduceerd in het Duitse stadje Westerwald. Op de buik zijn meerdere ovale medaillons met het wapen van de stad Amsterdam aangebracht (drie kruizen op een wapenbord met aan weerszijde een gestileerde leeuw). Een (complete) kan is uitgevoerd met een bandoor met een gekrulde onderzijde. De buitenzijde is afgewerkt met zoutglazuur.

Afb. 5.9. Buikige kan met medaillons met het stadswapen van Amsterdam. (bijlage 3, cat. 3).

5.5.2 Roodbakkend aardewerk

Een komfoor werd gebruikt als warmtebron voor het verwarmen van het voedsel na bereidingen in de keuken voor de maaltijd. Hiertoe werd een bord of schotel op de drie opstaande pootjes geplaatst. De gloeiende kooltjes in de onderbak hielden de schotel en het voedsel langdurig op temperatuur. Dit komfoor heeft een diameter van 37 cm.

Afb. 5.10. Komfoor. (bijlage 3, cat. 55).

Dit roodbakkende bord is aan de bovenzijde versierd met golfjes en bogen in witte slib opgebracht met de ringeloor. Alleen de bovenzijde is geglazuurd. Op de onderkant zijn plaatselijk roetresten en verkleuringen aanwezig door het gebruik op een komfoor. Het bord heeft een diameter van 37 cm.

Afb. 5.11. Bord versierd met golfjes en bogen. (bijlage 3, cat. 31).

Wijde (42 cm) roodbakkende grape met ondiepe brede dekselgeul en twee worstoren. Plaatselijk heeft het loodglazuur door de toevoeging van kopervijlsel een groene waas.

Afb. 5.12. Wijde grape met twee worstoren. (bijlage 3, cat. 46).

5.5.3 Witbakkend aardewerk

Witbakkende kan op standring, op de buitenzijde groen loodglazuur (koperoxide bijgevoegd); een schenklip ontbreekt. Hoogte 24 cm.

Afb. 5.13. Kan op standring. (bijlage 3, cat. 91).

Mogelijk betreft het hier een lekbakje voor zacht fruit, zoals aardbeien of bessen. Direct boven de bodem zijn rondom in de wand drie kleine sleufjes aangebracht, waardoor het fruitvocht af kan vloeien.

fb. 5.14. Lekbakje voor zacht fruit? (bijlage 3, cat. 103).

5.5.4 Majolica

Majolicabord met in de spiegel de voorstelling van een toortsdragende putto op een "eilandje"; de vlag is afgewerkt met aigrette rand. De putto is de beeltenis van de Griekse liefdesgod Eros: het had zowel een decoratieve als allegorische betekenis. Het vermoeden bestaat dat dergelijke gedecoreerde borden als huwelijksgegeschenk zijn geschonken. Mogelijk staat deze voorstelling in dit verband voor de wens van een langdurig "aardse" liefde.

Afb. 5.15. Majolicabord met putto op spiegel. (bijlage 3, cat. 119).

Dit grote majolicabord op standring is op de spiegel versierd met een afbeelding van een pot of vaas met bloeiende tulp, dit is duidelijk het hoofdmotief van de voorstelling. Mogelijk is het een verwijzing naar de gevaren van financiële windhandel in tulpenbollen en geld in plaats van te investeren in goederen die hun waarde behouden.

Afb. 5.16. Majolicabord op standring met bloemen op de spiegel. (bijlage 3, cat. 110).

5.5.5 Faience

Dit lage bord met standvlak is tienkantig gesneden en heeft een korte knik van spiegel naar vlag. Opvallend is de hoge kwaliteit van de decoratie. Afmetingen 20 x 1,8 cm; datering tussen 1625-1675.

Afb. 5.17. Een tienkantig gesneden bord met decoratie op de spiegel. (bijlage 3, cat. 149).

Afb. 5.18. Kom op standring gedecoreerd met boot. (bijlage 3, cat. 163).

Ook bij deze kom op standring valt de goede kwaliteit van de decoratie op. Het hoofdmotief van een boot met bolle zeilen wordt zowel in de spiegel als vlag weergegeven.

5.5.6 Aziatisch porselein

Deze Swatow kom is geproduceerd in meerdere productiecentra van de stadsprefectuur Zhangzhou. De naam Swatow is een verbastering van Shantou, een 19^e eeuwse handelsplaats in het zuidoosten van China. Het Swatowporselein is een vrij grove porseleinsort, gedecoreerd in een vlotte stijl. De kom in onderglazuur en polychroom is te dateren tussen 1600 en 1650³ (diameter 20 cm).

Afb. 5.19. Een kom van Swatowporselein. (bijlage 3, cat. 177).

5.6 Glas

De wand van deze karaf met hoge hals is versierd met een netwerkpatroon; de bodem is iets opgebald. Een sierlijk gevormd oor verbindt het uiteinde van de hals met de buik. Het karafje is verfijnd afgewerkt.

Afb. 5.20. Een karaf versierd met netwerkpatroon. (bijlage 3, cat. 200).

Deze hoge netwerkbeker is aan de onderkant afgewerkt met een gladde glasdraad en staat op drie kleurloze glasnoppen; de beker is gemaakt van helder kleurloos glas. Ook hier is er sprake van een sierlijk en nauwkeurig afgewerkt product.

Afb. 5.21. Hoge netwerkbeker van helder kleurloos glas. (bijlage 3, cat. 178).

Deze holle balusterstam is geblazen in de vorm van een leeuwenmasker, staande op het restant van een glasvoet. De baluster is vormgeblazen en vervaardigd van helder kleurloos glas. Waarschijnlijk is het een fragment van een kelkglas of drinkschaal. De baluster is van goede kwaliteit en mogelijk gefabriceerd door een van de betere glashuizen in Amsterdam. De Twee Rozen was een van de grootste en belangrijkste producenten in de Noordelijke Nederlanden. Deze balusterstam is bekend uit de tweede helft van de 16^e eeuw⁴.

Afb. 5.22. Holle balusterstam in de vorm van een leeuwenmasker. (bijlage 3, cat. 199).

5.7 Bewerkt bot

Een enkelzijdige kam (lengte 15 cm) is gemaakt van schildpad. Grote kammen waren sierkammen en werden niet gebruikt voor het kammen van het haar. Vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw werd schildpad uit het Caribische gebied geïmporteerd en voornamelijk in Amsterdam bewerkt. Schildpad was een duur materiaal: producten waarin dit werd verwerkt waren uitsluitend voor de zeer draagkrachtigen bereikbaar. In vergelijking met een grote ivooren kam was een exemplaar van schildpad 60 tot 80 maal duurder.

Afb. 5.23. Enkelzijdige kam gemaakt van schildpad. (bijlage 3.1, cat. 18).

Afb. 5.24. Een benen mesje met ingekerfde versiering. (bijlage 3.1, cat. 17).

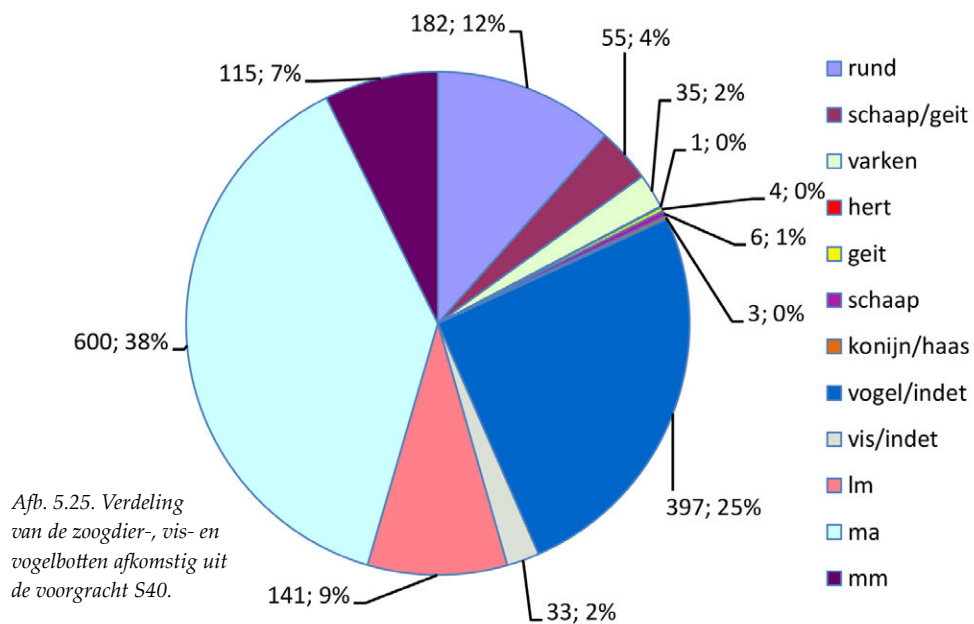

Een compleet benen “mesje” met ingekerfde versiering met in het heft een ophangoogje, waarvan wordt verondersteld dat het mogelijk diende voor het krullen van verenwaaiers. Een vergelijkbaar exemplaar is aangetroffen tijdens de opgraving aan de Westerdijk te Hoorn⁵.

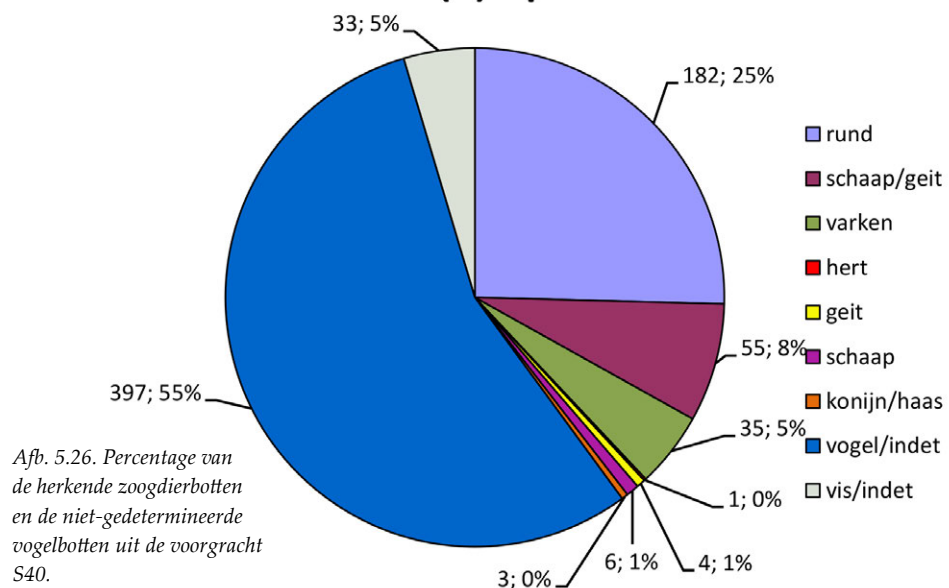
5.8 Bot

Uit het onderzoek van de verzamelde botfragmenten blijkt dat er in totaal 1137 stukken van uitsluitend dierlijke zoogdieren verzameld zijn. Deze groep is te splitsen in 277 botten welke als gedomesticeerde

aantal soorten spoor 40

soort(n) spoor 40

zoogdier soort zijn herkend, wat resulteert in een determinatiepercentage van 24,4%. Van 856 zoogdierbotten was het niet mogelijk deze op soort te duiden: ze worden vermeld als zoogdier indet.

De groep van niet-ge domesticeerde zoogdieren bestaat uit 3 fragmenten haas/konijn en 1 fragment edelhert. In dit spoor is een aantal botten gevonden die in de lengte gespleten zijn voor het verzamelen van het voedzame beenmerg uit de mergholte van het bot. Dit kan worden gezien als een aanwijzing dat het botmateriaal uit spoor 40 kan worden aangeduid als consumptieafval. Naast het botmateriaal van zoogdieren zijn in de gracht tevens 397 vogelbotten en 20 vissenbotjes aangetroffen. Beide soorten zijn niet gedetermineerd; echter, op basis van de vondstlocatie – de gracht waarin langdurig keukenafval is gestort – kan worden aangenomen dat een deel van de vogelbotten afkomstig kan zijn van vogels/pluimvee die zijn verwerkt voor de voedselbereiding. De vissenbotjes zijn mogelijk afkomstig van vissen die in de gracht hebben rondgezwommen.

In de onderstaande tabel worden zowel de afzonderlijke aantallen en gewichtshoeveelheden per ge domesticeerde zoogdieren als mede zoogdieren indet. beschreven.

Tabel 1, spoor 40: aantal en gewichtshoeveelheden per diergroep. Vanwege kleine aantallen geen konijn/haas en edelhert berekend. Vogel- en vissoorten zijn niet gedetermineerd. NR = aantal resten BW = gewicht in grammen				
	NR	%	BW	%
Zoogdieren				
Rund (<i>Bos taurus</i>)	182	65,7	16583	91,1
Schaap (<i>Ovis aries</i>)	6	2	142	0,7
Geit (<i>Capra hircus</i>)	4	1,4	160	0,8
Schaap/geit (<i>Ovisaris/Capri hircus</i>)	50	18	789	4,3
Varken (<i>Sus domesticus</i>)	35	12,6	530	3,1
Totaal ge domesticeerde zoogdieren	277	100	18204	100
Edelhert (<i>Servus elaphis</i>)	1	0,3	40	
Konijn/haas (<i>Leporidae</i>)	3	1	8	
Totaal zoogdieren gedetermineerd	281		18252	
Groot zoogdier (1m indet.)	141		3599	
Middelgroot zoogdier (mm indet.)	115		953	
Zoogdier (ma indet.)	600		1250	
totaal zoogdieren, indet.	856		5802	
Vogels indet.	397		595	
Vissen indet.	34		20	

Tabel 5.1. Aantallen en gewichtshoeveelheden botfragmenten uit de voorgracht S40.

5.9 Leer

Neusfragment van een leren muilachtige schoen met bovenriempje. Detail afkomstig van “De vermaarde schoenmaker” (Cornelis Dusart, ca. 1680-1704)⁶.

Afb. 5.27. Neusfragment van een leren schoen.

5.10 Metaal

Opengewerkte koperen meloenkraal.

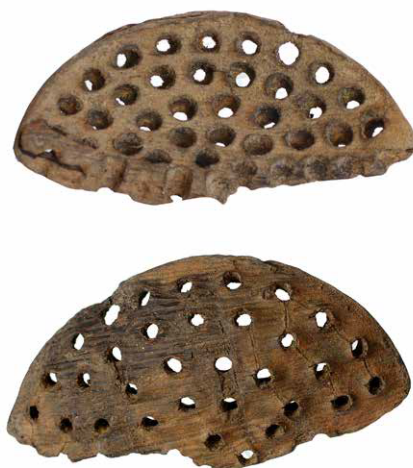
Afb. 5.28. Koperen meloenkraal. (bijlage 3.1, cat. 10).

Afb. 5.29. Textiellood met huismerk en lengteaanduiding. (bijlage 3.1, cat. 11).

5.11 Hout

Opmerkelijk is de vondst van een deel van een ronde houten bezem. Deze vorm wordt weinig aangetroffen. Het fabricageproces is gelijk aan de al eerder vermelde boender uit de beerkelder van de boerderij (zie tekst 4.19 Hout). De ronde wat bolle vorm van de bezem doet sterk denken aan de ronde bezem afgebeeld op het schilderij “De liefdesbrief” van Johannes Vermeer uit 1669-1670. Deze is wat achteloos tegen de muur geplaatst. Uit de afbeelding is af te leiden dat dit exemplaar is uitgevoerd met bundels lange dunne haren en korte steel. Dit zijn aanwijzingen voor licht huishoudelijk gebruik.

Afb. 5.30. Boven- en onderaanzicht bezemfragment en afbeelding van een ronde bezem.

5.12 Overzicht van het aardewerk uit de beerkelder S49

5.12.1 Roodbakkend aardewerk

Roodbakkende grape voorzien van een hoge dekselgeul en schenktuit. Roet en verkleuring op de onderzijde wijzen op het gebruik op open vuur. Het doorsnede-profiel van de rand wijst op Bergen op Zoom als productieplaats. Het gebruiks-aardewerk uit deze bekende Westbrabantse pottenbakkersstad stond bekend om de goede kwaliteit. Grote hoeveelheden aardewerk werden per potschip naar alle windstreken van het land verscheept.

Afb. 5.31. Grape met hoge dekselgeul en schenktuit. (bijlage 3.2, cat. 4).

5.12.2 Witbakkend aardewerk

Een mooie witbakkende grape/kan, afgewerkt met groen loodglazuur. Aan het ontbreken van roetaanslag aan de onderzijde kan worden afgeleid dat deze uitsluitend als voorraadcontainer is gebruikt.

Afb. 5.32. Grape, afgewerkt met groen loodglazuur. (bijlage 3.2, cat. 6).

5.12.3 Faience

Van dit incomplete scheerbekken is een deel van de cirkelvormige uitsnijding voor de hals nog duidelijk zichtbaar. In de rand van het bekken zijn twee ophanggaatjes zichtbaar. Functioneel werd het scheerbekken, zoals de naam al doet vermoeden, gebruikt tijdens het scheren van de baard om zeepwater op te vangen.

Afb. 5.33. Incomplete scheerbekken met twee ophanggaatjes. (bijlage 3.2, cat. 10).

Achthoekig gesneden bord, met de voorstelling van twee herders met hun schapen op de achtergrond. Dit is ook een "klassieker" op 17^e en 18^e eeuwse witbakkende wandtegels. Blijkbaar waren deze platte meerhoekig gesneden borden met landelijke voorstellingen erg in trek bij de bewoners van het herenhuis. In de voorgracht zijn 18 exemplaren van deze borden met verschillende voorstellingen aangetroffen.

Afb. 5.34. Achthoekig gesneden bord met voorstelling. (bijlage 3.2, cat. 9).

5.12.4 Aziatisch porselein

Dit bord van Chinees porselein is in de spiegel voorzien van een afbeelding van twee geleerden in een tuin. Het bord dateert uit het tweede kwart van de 17^e eeuw (overgangsporselein). Het behoort tot de groep van het ko sometsuke. Letterlijk betekent dit 'oud blauwwit porselein', maar in de literatuur wordt hiermee laat-Ming-porselein voor de Japanse markt mee aangeduid. Er zijn nauwelijks andere voorbeelden uit Nederlandse bodem bekend⁷.

Afb. 5.35. Bord van Chinees porselein. (bijlage 3.2, cat. 11).

5.13 Glas

Complete “komeetbeker”, waarvan de voet is afgewerkt met een horizontaal geribde glasdraad. Vanuit deze glasdraad zijn over de omtrek verdeeld vier kleurloze diagonale glasdraden opgebracht, welke eindigen in de vorm als de staart van een komeet. Vergelijkbare bekers zijn gedateerd tussen 1625 en 1650. De decoratie in de vorm van een komeetstaart is mogelijk ontstaan na de verschijning van een heldere komeet in de periode tussen 19 november 1618 en januari 1619. Aan het eind van deze periode groeide de komeetstaart uit tot een lengte van 54 graden. Het leek, aldus de Groningse hoogleraar medicijnen en wiskunde Nicolaus Mulerius (1564-1630), alsof de staartster ‘de Trompetten voor den dageraet’ blies, ‘also dat veel luyden uyt haer bedde sprongen om te kijken met verwonderinge ende vrese anders niet als ofter een alarm hadde geweest’⁸.

Afb. 5.36. Komeetbeker met voet van geribd glasdraad. (bijlage 3.2, cat. 12).

Een incompleet tweelingflesje, dat inwendig verdeeld is in twee gescheiden kamers. Zowel de twee schenkhalsen als het oor ontbreken. Functioneel werd het flesje tijdens de maaltijd gebruikt als olie- en azijnstel.

Afb. 5.37. Incompleet tweelingflesje. (bijlage 3.2, cat. 18).

5.14 Metaal

Met de kaarsensnuiters werd het verkoolde uiteinde van de kaarspit afgeknipt en in de bak opgevangen. De handvatten en onderzijde van de scharende bak zijn vervaardigd van gietijzer en gedompeld in vloeibaar messing. Op deze wijze werd de schijn gewekt dat de kaarsensnuiters geheel van messing is gemaakt. Bij vergelijkbare kaarsensnuiters zijn aan het uiteinde van handvatten ronde ogen aanwezig. De messing zijwanden zijn aan de buitenzijde gedecoreerd met florale motieven en met kleine ijzeren pennetjes aan de onderbakken bevestigd.

Afb. 5.38. Kaarsensnuiters en detail incomplete scharende handvatten. (bijlage 3.2, cat. 24).

5.15 Conclusie

De totale bewoningsperiode van het herenhuis is aan de hand van het huishoudelijk gebruiksfal en historische bronnen te plaatsen tussen ca. 1650 en 1813. De archeologische artefacten, welke uit S40 en S49 zijn opgegraven, bestrijken een aanzienlijk kortere periode, te weten tussen ca. 1650 en 1710. Vondstmateriaal uit de opvolgende periode tot 1813 ontbreekt in de ruimtelijke omgeving van het herenhuis geheel. Aangenomen mag worden dat dit het gevolg is van een vernieuwde aanpak van hygiëne en afvalverwerking, welke ook de grondslag is geweest voor het dempen van de gracht en aanleg van een uitgebreid rioleringsstelsel. Hierbij dient opgemerkt te worden dat in de beerkelder van de boerderij (S93) een kleine resthoeveelheid vondsten uit het vierde kwart van de 18e eeuw is aangetroffen. Onduidelijk is waarom deze voorziening, ondanks een rioolaansluiting, nog zolang in gebruik is gebleven. Blijkbaar waren de bewoners van de boerderij minder voortvarend op het gebied van hygiëne en afvalverwerking. Terugkerend naar de voorgracht krijgen we een uniek inzicht in het huishoudelijk

gebruiksafval, dat gedurende een periode van ca. 60 jaar vanuit de keuken van het herenhuis is weg-
geworpen. De samenhang van de potten en pannen voor de voedselbereiding, het gebruikte tafelgerei
met majolica en faience borden, het luxe glaswerk en attributen voor de persoonlijke verzorging zijn
kenmerkend voor de welstand van de toenmalige Amsterdamse bewoners.

De beerkelder S49, als reservoir van het toilet van het herenhuis, is blijkens het vondstmateriaal
tussen 1675 en 1700 in gebruik geweest. De vulling bestaat hoofdzakelijk uit tafel- en drinkgerei.

Tussen de datering van het vondstmateriaal uit de voorgracht en de beerkelder bestaat een leemte
van ca. 25 jaar, welke mogelijk een gevolg is van het verwijderen van de keldervulling rond 1675.

Noten

1. Van Rijn & Vorst 2003, 4.
2. Van Rijn & Vorst 2003, bijlage 2.
3. Ostkamp 2009, 23-55.
4. Henkes 1991, 208.
5. Schrickx 2011, 25.
6. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Collectie Tekeningen en Prenten, inv.nr. BdH 14844 (PK).
7. Persoonlijke mededeling van [REDACTED].
8. Mulerius 1618, Knuttel 2799.

6 Rioleringen

6.1 Riolen, overloopriool en afvoerriool

Verspreid over het gehele terrein zijn meerdere rioleringsstelsels aangetroffen, waarin twee fasen zijn te onderscheiden. Fase 1 dateert tussen ca. 1650 en 1710, fase 2 tussen 1710 en 1813. Voor een duidelijk inzicht worden de stelsels aan de voor- en achterzijde van het gebouwencomplex afzonderlijk beschreven.

Om de waterkwaliteit en/of kwantiteit in de watergangen rond de buitenplaats te verbeteren werd in 1653 in de Hoge Rijndijk een duiker geplaatst¹. Met deze maatregel werd het water in de sloten rond het huis en boomgaard effectiever ververst en stroomde het gemakkelijker af naar het achterliggende poldersysteem. Om waterschade aan deze lager gelegen polder te voorkomen, werd een “stenen beer” (gemetselde stenen dam) aangebracht². Deze is tijdens de opgraving echter niet gelokaliseerd. Door deze geforceerde doorstroming zal de waterhuishouding sterk zijn verbeterd.

6.2 Riolen op het voorterrein

Op het voorterrein zijn vier afvoerriolen en een overstortriool aangetroffen. Voor de afvoer van het afvalwater vanuit het herenhuis zijn twee fasen te onderscheiden. De gebruikperiode van het oudste afvoerriool is te dateren tussen ca. 1650 en 1710 (fase 1). Het is opmerkelijk dat in fase 2 (1710-1813) vanuit dit pand gefaseerd twee afvoerriolen in tegengestelde afvoerrichtingen zijn aangelegd.

Tevens werd in deze periode de boerderij op een afvoerriool aangesloten, en bij het herenhuis werd een waterkelder met overstortriool gemetseld.

6.2.1 Riolen op het voorterrein, fase 1 R1

Aan de voorzijde van het complex werd rond 1650 parallel aan het achterliggende hoofdgebouw een west/oost georiënteerde voorgracht aangelegd. In de periode tussen circa 1650 en 1710 heeft de voorgracht een belangrijke rol gespeeld bij de waterhuishouding van de buitenplaats. Enerzijds werd het water uit de gracht voor allerlei huishoudelijke doeleinden benut, anderzijds loosde men er via een riool R1 (doorlaat 13 x 9 cm zie 5.2.3) het spoelwater uit de keuken in. R1 bleek geheel van hergebruikte bakstenen te zijn gemetseld: de opbouw is een rommelige samenhang van diverse maten/brokken baksteen.

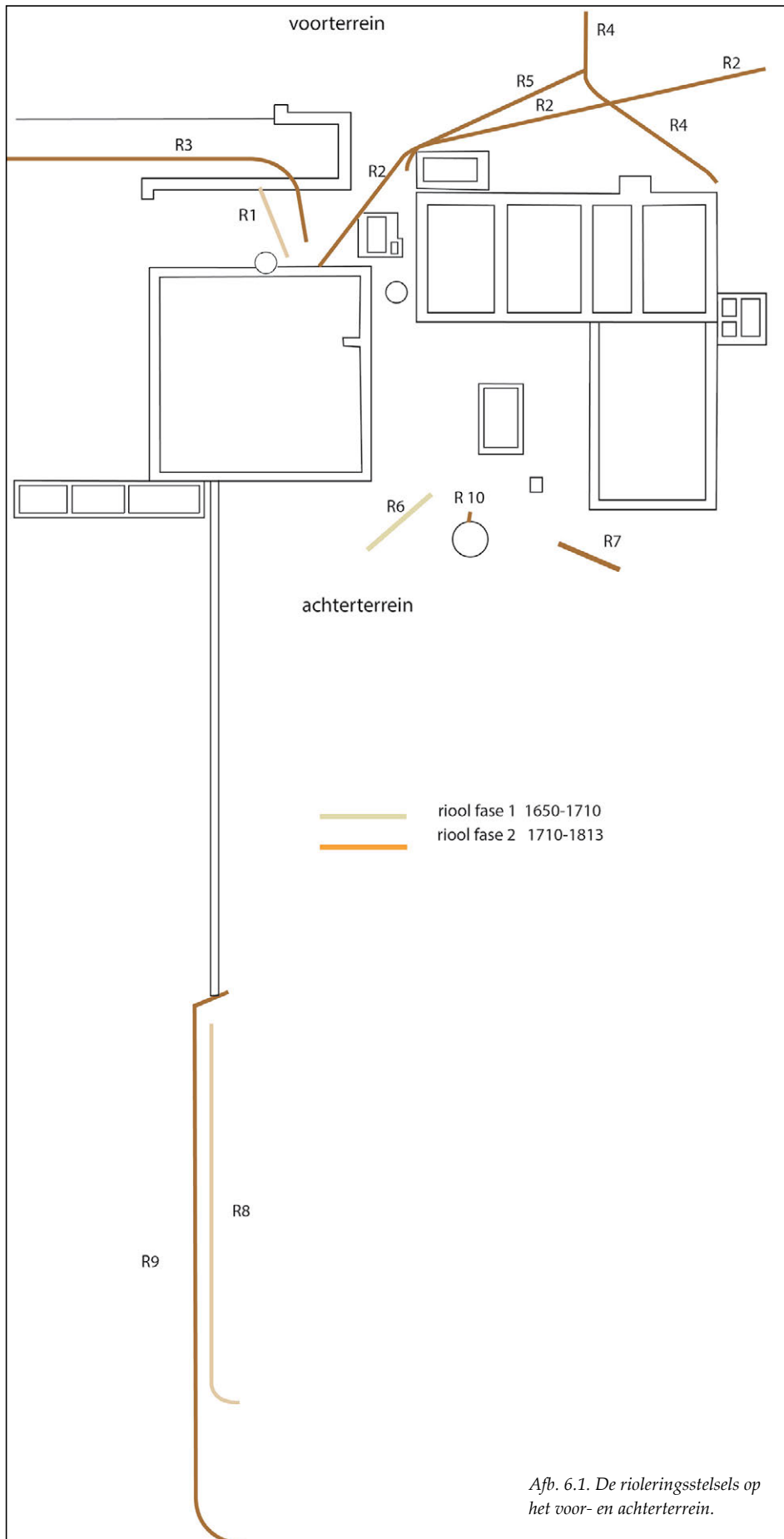
6.2.2 Riolen op het voorterrein, fase 2

Aanleg van riool R2/R3/R4/R5

Rond 1710 zijn er grootscheepse veranderingen in het afvalwatersysteem uitgevoerd. De toen aangelegde riolen zijn uniform opgebouwd uit nieuwe rode bakstenen 19 x 9 x 4 cm en rode ongeglazuurde plavuizen 22 x 22 x 4 cm. Kenmerkend is dat de naad tussen de afdekkende plavuizen steeds met een platliggende baksteen is afgedekt.

Riool R3

De meest ingrijpende verandering is het dempen van de voorgracht, waardoor het lozingspunt van R1 vervalst. Voor de afvoer van het afvalwater werd vanuit het herenhuis een nieuw riool (R3) aangelegd. R3 volgde het tracé van de inmiddels gedempte voorgracht in westelijke richting en mondde uit in de westelijke kavelsloot naast het perceel. Voor de aansluiting op het huis was het noodzakelijk een flinke bres in de zware kademuur te slaan. Op grond van de doorlaat van 14 x 20 cm was deze geschikt voor de gecombineerde afvoer van fecaliën en afvalwater.

Afb. 6.2. Westwaarts: diagonaal de grachtmuur, met daarop aansluitend het sterk verzakte riool R1. Hierachter de waterput S4 en fragmenten van de fundering van de voorgevel van het herenhuis.

Afb. 6.3. Zuidwaarts: R1 aansluiting op en doorgang door de grachtmuur.

Afb. 6.4. Zuidwaarts: doorgang R3 door voormalige kademuur.

Afb. 6.5. Oostwaarts: in het midden riool R3 en rechts de kademuur voor het herenhuis.

Riool R2/R4/R5

Om onduidelijke reden werd R3 vervangen door een nieuw riool, R2. Dit werd in oostelijke richting aangelegd, waar het loosde in een bestaande kavelsloot.

Voor het te volgen tracé werd de beerkelder van het herenhuis deels gesloopt en buiten gebruik gesteld. Rechts voor het hoofdgebouw was een waterkelder S47 aangelegd (zie afb. 6.7). Deze bleek aan de westzijde te zijn voorzien van een overloopriool R5. Dit stortte over in het afvoerriool R4 van de boerderij. Het is opmerkelijk dat ondanks de aansluiting op R4, de grote beerkelder van de boerderij tot aan het einde van de bewoning is gebruikt.

Afb. 6.6. Noordwaarts: R2 vanuit het herenhuis.

Afb. 6.7. Oostwaarts: R2 kruising(onder) met R5 nabij de waterkelder.

Afb. 6.8. Westwaarts: R2 eindigend in de oostelijke kavelsloot.

*Afb. 6.9. Westwaarts:
overstort R5 in R4.*

*Afb. 6.10.
Noordwaarts R4
vanuit de boerderij.*

*Afb. 6.11. Westwaarts:
Kruispunt van riolen
ter hoogte van de
boerderij.*

6.2.3 Conclusie rioolaanleg voorterrein

Op het voorterrein zijn voor de afvoer van afvalwater vanuit het hoofdgebouw gefaseerd drie riolen aangelegd. R1 is gebruikt in de periode tussen circa 1650 en 1710 voor afvalwater uit de keuken en loosde rechtstreeks op de voorgracht. Rond 1710 werd als gevolg van het dempen van de voorgracht, riool R1 vervangen door R3 in westelijke richting. Gelijktijdig of na een korte tussenperiode is riool R2 aangelegd: dit bleek oostelijk georiënteerd. Voor de watervoorziening van schoon drinkwater werd een waterkelder (S47) gemetseld. Het regenwater van de omringende daken (boerderij en herenhuis) werd mogelijk hierin opgevangen. Het overtollige regenwater werd via een overstortriool geloosd in het afvoerriool (R4), dat het afvoerwater van de boerderij richting de Oude Rijn transporteerde.

6.3 Riolen op het achterterrein

Op het achterterrein zijn drie riolen en twee aanvoergoten aangetroffen. Ook hier is de aanleg in twee fasen uitgevoerd. Opvallend is de lengte van R8 (22 m) uit fase 1. R9 is toe te schrijven aan fase 2 en heeft een lengte van 40 m. Beide transporteerden het afvalwater in zuidelijke richting. Van R6 en R7 zijn tijdens de sloop van de buitenplaats slechts kleine restanten bewaard gebleven. R10 is aangesloten op de koepel van waterput 4 (S81) en heeft als aanvoerriool gefungeerd.

6.3.1 Riolen op het achterterrein, fase 1 R6/R8/R10

Het proces van aanleg en vervanging van deze riolen komt overeen met fase 1 van de rioolaanleg in het voorterrein.

Aanvoerriool R6

R6 bleek uit te monden in een reeds eerder verwijderde waterput en is gezien de hergebruikte bakstenen te dateren tussen 1650 en 1710. (resterende lengte 3,50 m).

Afvoerriool R8

R8 blijkt gelijk R1 vervaardigd van hergebruikte bakstenen en het metselwerk is ook hier slordig uitgevoerd. De datering is te plaatsen tussen 1650 en 1710. (resterende lengte 22 m).

Afb. 6.12. Noordwaarts:
rechts R9 gedeeltelijk
blootgelegd, links R8.

Afb. 6.13. Zuidwaarts: waterput 4, met twee pompgaten en overloopgootje op de kruin.

Aanvoerriool R10

Op de kruin van de gemetselde waterput S81 bleek een deel van het aanvoerriool R10 nog aanwezig (zie afb. 6.13). De datering is gezien het hergebruikte baksteenmateriaal van zowel de waterput als toevoerriool met enige voorzichtigheid te plaatsen tussen 1650 en 1710. De waterput is een ronde bakstenen put, waarop een koepel is gemetseld van 16 lagen baksteen oranje/bruin 18? x 9 x 4 cm, waarin twee pompgaten zijn aangebracht. Op de kruin is een aanvoerriooltje met een doorlaat van 10 x 4,5 cm aangetroffen. Inwendig bleek de put voorzien van een ingegraven meerkantige, zes of acht delen, houtconstructie. De aanwezigheid van twee pompgaten doet vermoeden dat het een keukenaanleg betreft. Ook kan worden gedacht dat het deel uitmaakt van, wat vragenderwijs verondersteld wordt, een kaasmakerij.

6.3.2 Riolen op het achterterrein, fase 2 R9/R7

Afvoerriool R9

R9 is de vervanger van R8 en is op basis van het vergelijkbare materiaalgebruik en professionele aanleg te dateren tussen circa 1710 en 1813 en heeft een lengte van ca. 40 m. Beide riolen (R8 en R9) zijn parallel in zuidelijke richting aangelegd. Aan het eind buigen beide riolen met een wijde bocht naar het oosten en loosden waarschijnlijk op het restant van een brede noord-zuid lopende kavelsloot, waarvan het noordelijk deel mogelijk kort voor 1650 werd dichtgestort ten behoeve van de bouw van het herenhuis. Op welk gebouw deze riolen gefaseerd aangesloten waren, is niet te bepalen. In de nabijheid van deze riolen zijn echter geen uitbraaksporen of muurresten aangetroffen. Mogelijk was dit gebouw ondiep gefundeerd en geheel verwijderd bij de sloop van het herenhuis in 1813.

Afvoerriool R7

Dit riool (4 m) heeft een grote doorlaat en zal zijn gebruikt als afvoerriool, ook hier rest ons slechts een klein deel van de oorspronkelijke lengte. Opmerkelijk is de zuidoostelijke lozingsrichting. Mogelijk mondde het riool uit in de oostelijke kavelsloot. Op basis van de gebruikte materialen is R7 te dateren tussen 1710 en 1813.

*Afb. 6.14. Oostwaarts:
ontstoppingsput in R9.*

*Afb. 6.15. Noordwaarts:
restant R7.*

6.3.3 Conclusie rioolaanleg achterterrein

In het achterterrein zijn twee lange riolen R8 en R9 opgegraven. Beide loosden het afvalwater in het zuidelijke deel van een kavelsloot. Het aansluitpunt bleek door de grondige sloop van de funderingen niet meer te traceren. Mogelijk moet door de aanwezigheid van twee waterputten, een afvoerriool en een zware stiep worden gedacht aan een gebouw ten westen van de boerderij. Het oudste riool R8 is gebruikt gedurende de periode tussen circa 1650 en 1710; het vervangende riool tussen circa 1710 en 1813. Verder zijn de restanten van twee aanvoergoten van een waterput opgegraven (R6 en R10). Deze zijn in verband te brengen met de aanvoer van regenwater vanaf de daken van de omliggende gebouwen. Riool R7 zal zijn gebruikt voor de afvoer van afvalwater in zuidoostelijke richting en mondde vermoedelijk uit in de oostelijke kavelsloot.

Noten

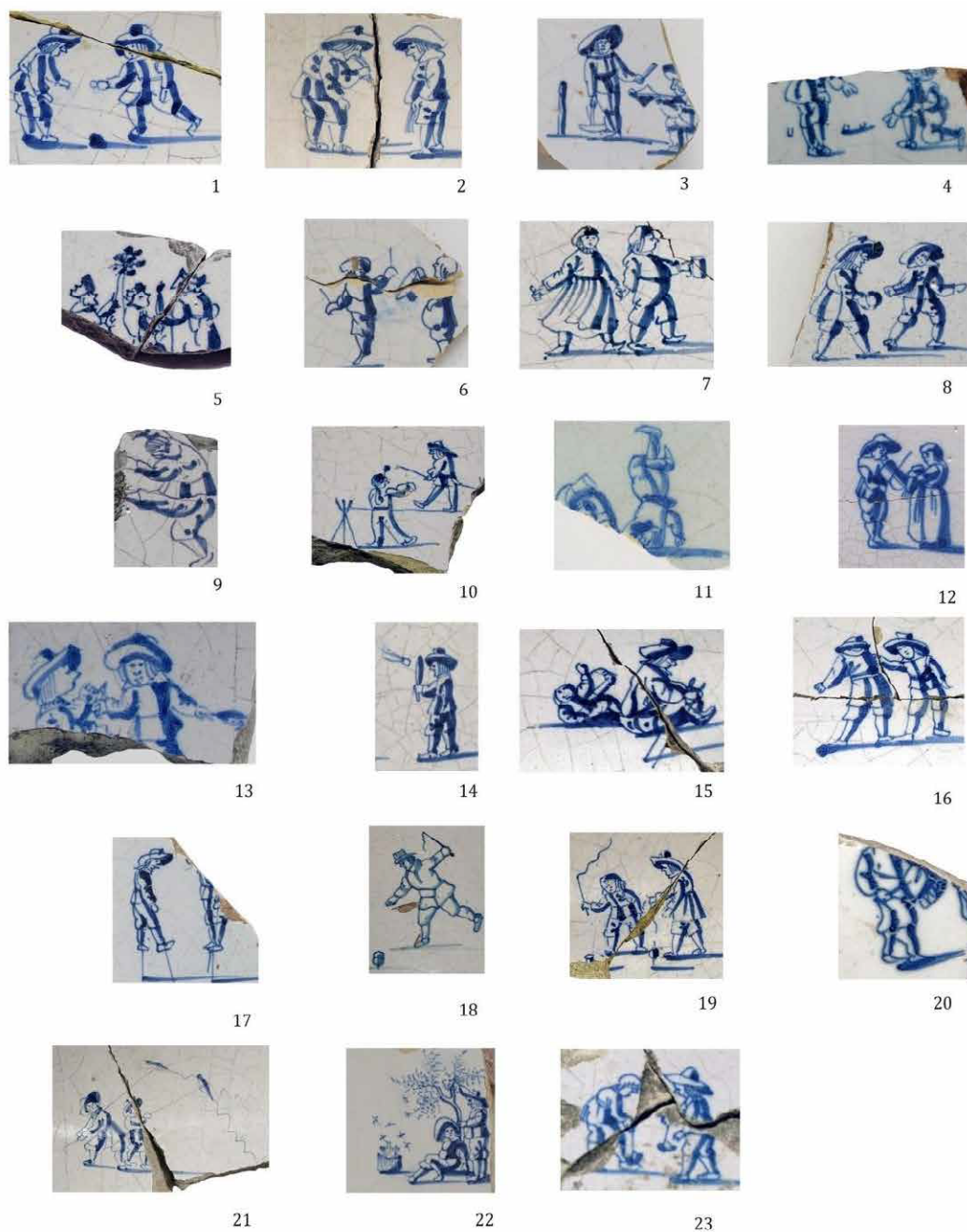
1. OAR, inv.nr. 228, register van vergunningen, 18-10-1653 (folio 186).
2. OAR, inv.nr. 228, register van vergunningen, 18-10-1653 (folio 186).

7 Tegels

Verspreid over het gehele terrein zijn tijdens de aanleg van de vlakken en het uitprepareren van de 17^e eeuwse sporen fragmenten van blauwwitte “Delftse” tegels uit de serie Kinderspelen aangetroffen¹. De tegels meten 13 x 13 x 1 cm, hoekversieringen ontbreken en de tegels zijn eenvormig van stijl en te plaatsen tussen 1650 en 1700. Gezien de spreiding is onduidelijk uit welk gebouw of gebouwen de tegel-fragmenten afkomstig zijn. Opvallend is dat uitsluitend fragmenten van gebroken tegels zijn aangetroffen; dit duidt op breuk tijdens het verwijderen/uihakken gedurende de sloop van de buitenplaats in 1813. In afb. 7.1 zijn uitsluitend de voorstellingen van het spel in detail weergegeven.

Noten

1. Pluis, Jan 1979.

nr. omschrijving

1. balspel

5. Drie Koningen

9. kop staan

13. pluimbal

17. steltlopen

21. vliegeren

nr. omschrijving

2. onbekend

6. diablo?

10. koorddansen

14. pluimbal

18. tollen

22. vogelen

nr. omschrijving

3. boogschieten

7. feesten

11. kop staan

15. prikslee

19. tollen

23. zuigertje

nr. omschrijving

4. dobbelen

8. kaatsen

12. muziek maken

16. vechten

20. trommelen

Afb. 7.1. Details van diverse kinderspelen op tegels.

8 17^e eeuwse decoratieve bloempotten¹

8.1 Inleiding

In de vulling van de voorgracht van Swanendrift is naast een grote hoeveelheid gebruiksgoed ook een aantal rijkgedecoreerde terracotta bloempotten opgegraven. Deze vormden in samenhang met de bijbehorende onderschotels en een sokkel de beeldbepalende tuinornamenten van de stijtuin of lusthof van de buitenplaats Swanendrift.

8.2 Decoratieve bloempotten

Bloempotten, onderschalen en sokkel zijn vervaardigd van roodbakkende klei. De gedecoreerde bloempotten zijn uitgevoerd met twee ornamentele oren en meerdere reliëfvoorstellingen op de buitenwand. Op deze potten zijn plaatselijk nog verweerde witte verfresten aanwezig. Mogelijk werd gebruik gemaakt van een schildertechniek waarmee het uiterlijk van een marmeren bloempot werd verkregen. De inventaris van Het Loo uit 1713 noemt o.a. twaalf marmeren (tuin)vazen². Op één uitzondering na zijn alle bloempotten op de draaischijf vervaardigd; de reliëfversieringen bestaan uit secundair aangebrachte appliques. In totaal zijn uit de fragmenten 11 bloempotten herkend.

8.2.1 Ornamentele bloempotgrepen

Opvallend is dat de bloempotten voorzien zijn van ornamentele handgrepen in de vorm van voluutvormige krullen, duivels- of leeuwenkopjes (afb. 8.1). Ze zijn evenals de potten op verschillende wijze vervaardigd. De voluutvormige krullen zijn handgevormd en uit een zowel in dikte als breedte taps uitlopende strook klei gemaakt. Als eerste bewerking werd het dikste deel op de wand aangehecht. Vervolgens werd het dunne uiteinde naar binnen opgerold; zo ontstond de karakteristieke gekrulde vorm. Zowel de zij- als onderkant zijn met een kleirolletje tegen de potwand afgesmeerd. Op deze wijze ontstond een stevige en betrouwbare verbinding. Van de oren in de vorm van een monster- en leeuwenkopje is het gedecoreerde deel in een mal gemaakt en vervolgens tegen de stompe wandaanhechting geplaatst en rondom afgesmeerd. Opmerkelijk zijn de scherpe detailleringen van de afbeeldingen: dit is een aanwijzing dat de mallen weinig zijn gebruikt.

Afb. 8.1.
Bloempotgrepen.

8.2.2 Bloempotten met reliëfdecoraties

Bloempot versierd met blad/vruchtmotieven van de moerbeï en olijf

Deze bloempot is voorzien van rijkgedecoreerde reliëfvoorstellingen (afb. 8.2). Het hoofdmotief bestaat voornamelijk uit blad- en bijpassende vruchtmotieven. De ene zijde is voorzien van blad met vruchten van de rode moerbeï. De tegenoverliggende zijde is uitgevoerd met de bladeren en vruchten van de olijf. Het geheel wordt gecompleteerd door twee enigszins ovaal bolle cabochons. Dreigend uitziende

duivelskopjes vormen de handgrepen van deze bloempot. Het ondersegment is versierd met rechtstandige lobben afgewisseld met parels. Het kelkvormige deel van de bloempot is in een vierdelige mal vervaardigd waarbij de decoratie in spiegelbeeld in de wand van de mal is uitgesneden. De klei werd laagsgewijs in de mal aangebracht en vervolgens met een spatel glad afgewerkt. Door deze werkwijze ontstonden aanzienlijke dikteverschillen van de wand. In tegenstelling tot het potlichaam is de standing op de draaischijf vervaardigd; na het aanbrengen onder het potlichaam zijn de naadranden zowel aan de binnen- als buitenzijde met de hand glad afgewerkt. In de bovenrand zijn enkele gerepareerde krimp-scheuren zichtbaar; deze zijn ontstaan tijdens het droogproces vóór de tuinvaas werd gebakken. Uit de karakteristiek gedecoreerde scherven zijn twee incomplete exemplaren gereconstrueerd; deze zijn naar vorm en decoratie identiek. Opvallend is de overeenkomst van deze bloempot met die op het schilderij "De dorpsbruiloft" van Jan Steen uit 1653. Hier bevindt de bloempot zich compleet met zonnebloem, op het afdak van een herberg.

Afb. 8.2. Bloempot met reliëfdecoratie. (bijlage 3, cat. 23).

Bloempot met reliëfdecoratie bestaande uit guirlandes en cherubijnhoofdje

Deze bloempot is voorzien van twee handgrepen in de vorm van voluten; zowel de voor- als achterzijde van de potwand zijn voorzien van identieke reliëfvoorstellingen (afb. 8.3). Iedere voorstelling is een samenstelling van drie afzonderlijke appliques. Het centrale deel wordt gevormd door een applique voorstellende een cherubijnhoofdje gevat in een guirlande van bloem- en bladmotieven. Opvallend is de sterk geaccentueerde gezichtsuitdrukking. Ter weerszijden van het centrale motief complementeren twee identieke appliques in de vorm van guirlandes met vruchtmotieven de decoratie. Om het losspringen van het cherubijnhoofdje te voorkomen werd de aanhechting versterkt. Hiertoe werden twee ronde gaten in de potwand gestoken. Nadat het applique hierover was aangebracht, werden de onderliggende gaten vanaf de binnenzijde met plastische klei opgevuld. Op deze wijze ontstond na het bakproces een sterke verankering. Deze techniek bleek ook bij enkele andere bloempotten te zijn toegepast. Op de wand zijn enkele grote vlekken loodglazuur aangetroffen. Dit is een indicatie dat de bloempot gelijktijdig met geglazuurd gebruiks aardewerk is gebakken. Van deze bloempot zijn twee incomplete exemplaren aangetroffen.

Afb. 8.3. Bloempot met reliëfdecoratie en voluutvormige handgrepen. (bijlage 3, cat. 18).

Bloempot met reliëfdecoratie bestaande uit guirlandes van vruchtmotieven

Deze bloempot heeft eveneens een reliëfversiering, die samengesteld is uit drie afzonderlijke appliques: de festoenen zijn opgehangen aan braamvormige ornamenten en in de guirlande zijn druiventrossen en gestileerde granaatappels verwerkt (afb. 8.4). Dreigend uitziende leeuwenkopjes vormen de handgrepen van

Afb. 8.4. Bloempot met reliëfdecoratie en handgreep van een leeuwenkopje. (bijlage 3, cat. 24).

deze bloempot. Op de decoratie zijn nog sporen van een witte verflaag aanwezig. Van deze bloempot is slechts één incompleet exemplaar aangetroffen.

Bloempotfragment met reliëfdecoratie van guirlandes van vruchtmotieven

Van deze bloempot resteert slechts een grote wandscherf (afb. 8.5). Inzicht in verdere vormgeving en versiering zijn hierdoor beperkt. Het potlichaam heeft een eenvoudige verdikte rand; tussen rand en reliëfversiering is een brede draairil met duimindrukken aangebracht. Het decoratiemotief in de vorm van guirlandes vertoont sterke overeenkomsten met de hierboven beschreven bloempot (afb. 8.4). Op de buitenzijde zijn witte verfresten en glazuurspatten aanwezig. Andere overeenkomsten zijn: hardheid van het baksel en de vakkundige bevestigingswijze van de appliques. Op beide bloempotten zijn deze relatief dik uitgevoerde voorstellingen nog compleet aanwezig; krimpscheuren ontbreken.

Afb. 8.5. Bloempotfragment met reliëfdecoratie van guirlandes. (bijlage 3, cat. 17).

Bloempot met afgebroken reliëfdecoratie

Van deze vorm zijn twee incomplete exemplaren aangetroffen (afb. 8.6). Deze zijn voorzien van Ionische handgrepen. De onderzijde van de buitenrand is met duimindrukken afgewerkt en vertoont plaatselijk witte verfresten. De aanwezige resterende contouren van de centrale voorstelling op zowel voor- als achterzijde vertonen een sterke overeenkomst met de bloempot versierd met guirlandes en cherubijnhoofdje (afb. 8.3). De dekselgeul vormt hier een vreemd kookpotachtig element. Het is opmerkelijk dat ondanks de verbeterde aanhechting zoals omschreven bij de hiervoor genoemde bloempot alle appliques van de potwand zijn afgebroken.

Afb. 8.6. Bloempot met afgebroken reliëfdecoratie en voluutvormige handgrepen (bijlage 3, cat. 27).

Bloempot versierd met leeuwenkoppen en guirlandes van vruchtmotieven

Het potlichaam van deze bloempot heeft sterke overeenkomsten met het bloempotfragment met reliëfdecoratie van guirlandes (afb. 8.5), maar de brede draairil onder de rand is meer gegolfd. In de guirlande zijn duidelijk peer, druif en granaatappel zichtbaar. Opvallend zijn de twee leeuwenkoppen ter weerszijden van het handvat (afb. 8.7). Bij deze bloempot is de decoratie en het handvat voorzien van witte verf.

Afb. 8.7. Bloempot met leeuwenkoppen en guirlandes. (bijlage 3, cat. 25).

Bloempotfragmenten met tekstfries

De decoratie van deze kleine fragmenten van een bloempot is grotendeels verdwenen. Echter kan uit de samenhang van de nog resterende letters en cijfers op het tekstfries **WIIIP** en **RANGE** de oorspronkelijke tekst **WIIIP(RINS of PRINCE VAN) (O)RANGE** worden afgeleid (afb. 8.8). Mogelijk is de vervaardiging van de bloempot gezien de tekst te plaatsen in de periode 1672-1688

Afb. 8.8. Fragmenten van bloempot met tekstfries: WIIIP en RANGE. (bijlage 3, cat. 26).

(stadhouderschap van WILLEM III in 1672 of het koningschap van Engeland in 1688).

Bloempotfragment met acanthusblad-decoratie

Dit wandfragment is gedecoreerd met opvallend brede appliques in de vorm van acanthusbladen (afb. 8.9). Ook hier zijn witte verfristen zichtbaar.

Afb. 8.9. Bloempotfragment met acanthusbladeren. (bijlage 3, cat. 28).

8.3 Onderschalen

Functioneel gebruik en verspreiding van deze komachtige gebruiksvorm als onderschotel voor een bloempot is vrij onbekend. In veel gevallen zal bij het uitwerken van aardewerkvondsten de vorm zonder de aanwezigheid van de bloempot(fragmenten) al snel als kom worden herkend. De aangetroffen onderschotels zijn allen gedraaid. Op het schilderij van Jan Saenredam (1565-1607) "Vertumnus en Pomona" staan op de achtergrond twee bloempotten op bijbehorende onderschalen afgebeeld³.

In 1745 wordt een vergelijkbaar gebruik vastgelegd door Jan de Beijer op de pentekening "Gezicht op het speelhuis langs de berceau van de mineralengrot" van de pretentieuze luthof Zijdebalen bij Utrecht⁴. Uit deze afbeeldingen kan worden afgeleid dat bloempotten vaak op onderschotels werden geplaatst.

Afb. 8.10. Detail tuinpot op onderschaal.

Onderschaal met voluutvormige oren

Van deze uitvoering is één exemplaar aangetroffen (afb. 8.11). De binnenzijde en buitenzijde van de rand zijn geglaazuurd. Op enkele verhoogde plekken van het bodemvlak is de glazuurlaag licht beschadigd en afgesleten. Dit wijst op het veelvuldig verplaatsen van de ruwe standring van een bloempot. Op de buitenwand van de onderschaal zijn zes gelijkvormige contouren van ovale reliëfversieringen zichtbaar. Kleine breukresten van de klei waarmee deze zijn vastgezet markeren plaats en vorm. Het is aannemelijk dat de complete onderschaal rondom met tien decoraties was uitgevoerd. Geen van de gebruikte appliques is teruggevonden. Een gelijkvormige schaal voorzien van een decoratie in de vorm van leeuwenkopjes is in Haarlem als pottenbakkersafval aangetroffen⁵.

Afb. 8.11. Onderschaal met voluutvormige oren. (bijlage 3, cat. 22).

Underschaal met uitgebogen wand

Deze onderschaal is uitgevoerd met een uitgebogen wand en staat op drie lobvinnen. In totaal zijn zes incomplete exemplaren van deze vorm aangetroffen (afb. 8.12).

Afb. 8.12. Underschaal met uitgebogen wand. (bijlage 3, cat. 20).

Underschaal met gegolfde uitgebogen wand

Deze onderschaal staat op drie lobvinnen en is uitgevoerd met een gegolfde uitgebogen wand (afb. 8.13).

Afb. 8.13. Underschaal met gegolfde uitgebogen wand. (bijlage 3, cat. 21).

8.4 Sokkel

De sokkel heeft een diameter van 20 cm en een hoogte van 8 cm (afb. 8.14). Op de buitenzijde zijn sporen van witte verf aanwezig. Vergelijkbare sokkels als ondersteuning van klassieke beelden staan afgebeeld op de gewassen pentekening "Orangerie (interieur noordwand) van de Hortus" door Jacob van Werven, 1744⁶.

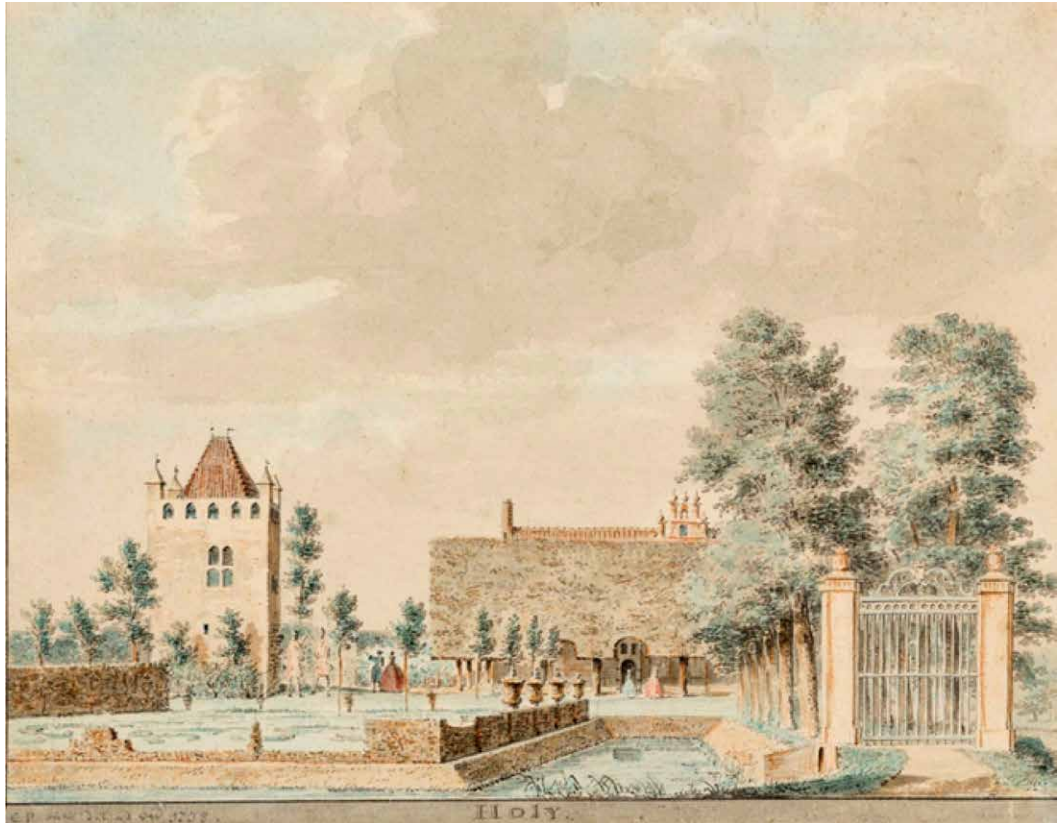
Afb. 8.14. Sokkel.

Afb. 8.15. Detail van pentekening

8.5 Datering

De productieplaats van de bloempotten is tot nu toe onbekend. De "Alphense" exemplaren wijken qua decoratie en vervaardiging duidelijk af van bloempotten uit Haarlem, welke in een pottenbakkersstort zijn aangetroffen. Opmerkelijk is echter de overeenkomst van de bloempot met het duivelskopje (afb. 8.2.) met het detail op het schilderij "De dorpsbruiloft" van Jan Steen uit 1653. Hierop bevindt zich een vergelijkbare bloempot compleet met zonnebloem op het afdak van een herberg. Interessant voor de verspreiding van deze bloempotgreep is de vondst van een vergelijkbaar duivelskopje bij de opgraving van de havezate Werkeren te Zwolle⁷. Een tweede indicatie voor de datering betreft een bloempotfragment (afb. 8.8) met de tekstfries: **WIIP(RINS of PRINCE VAN) (O) RANGE**. Mogelijk is de vervaardiging van deze bloempot gezien de tekst te plaatsen in de periode 1672-1688. (van het stadhouder-schap van WILLEM III in 1672 tot het koningschap van Engeland in 1689). De bloempotfragmenten zijn uitsluitend op de afdekken-de zandlaag van de grachtvulling aangetroffen. Hieruit kan worden afgeleid dat deze door herindelings/wijziging van het voorterrein hun decoratieve waarde verloren en vervolgens gezamenlijk zijn weggegooid. Op basis van de eerdergenoemde iconografische afbeelding op het schilderij van Jan Steen, de tekstfries en sluit-datum van de gracht zijn de bloempotten in uiterste bandbreedte te dateren tussen ca. 1650 en 1710. Het is niet uitgesloten dat een of meerdere bloempotten tijdens deze periode de keermuren van de voorgracht sierden en zo het ideaalbeeld van de buitenplaats Swanendrift vervolmaakten. Een vergelijkbare impressie van deze opstelling staat afgebeeld op de ingekleurde tekening "Kasteel Holy" te Vlaardingen door Cornelis Pronk uit 1738.

Afb. 8.16. Kasteel Holy te Vlaardingen, Cornelis Pronk 1738.

8.6 Conclusie

De bloempotten vormen een bijzondere gebruiksgroep binnen het vondstmateriaal dat in de voorgracht van het herenhuis is aangetroffen. Hoewel bloempotten destijds in grote hoeveelheden zijn vervaardigd, is het uitermate zeldzaam als gedecoreerde terracotta bloempotten uit de 17^e eeuw tijdens een opgraving worden aangetroffen. De “Alphense” vondst verschaft ons een tot nu toe onbekend beeld van de verscheidenheid aan gedecoreerde bloempotten, die – naar nu blijkt – ook op een landelijk minder bekende buitenplaats de stijltuin of lusthof gesierd hebben. Op basis van zowel het aantal als de toegepaste decoratie is de vondst dan ook als zeer belangwekkend te omschrijven.

Noten

1. Deze beschrijving is een aangepaste vorm van een eerdere versie gepubliceerd in *Westerheem* 54, 2005, 313 e.v.
2. Drossaers en Lunsingh Scheurleer 1974, 682.
3. Vertumnus en Pomona, collectie: Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam.
4. Jong, de, Snoep en Van Gorp z.j.
5. Lindijer en Van Vlijmen z.j., 2.
6. Karstens en Kleibrink 1982. ELO, PV16002.2.
7. Clevis, Zwolle, 40.
8. Collectie Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam.

9 Eindconclusie

Aan de Hoge Rijndijk, tellend vanaf de Coppierenkade – grens tussen Alphen en Hazerswoude – lag op het zevende kavel¹ (de zesde opstrekende boerderij) het terrein van de opgraving van de buitenplaats Swanendrift. Er is, in navolging van de uiterst betrouwbare W.M.C. Regt, vaak gedacht dat dit de plek van het oude “huis” of “kasteel” [REDACTED] geweest is, maar dat lijkt toch niet het geval. Huis [REDACTED] is identificeerbaar met kavel 13 en lag een stuk oostelijker, richting de dorpskern van Alphen.

Op het opgravingsterrein zijn op de zuidelijke oever van de Oude Rijn, op het dikke zandpakket van de hoger gelegen oeverwal, de funderingen van een Stenen Kamer aangetroffen. Het betreft een monumentale voorgevel, staand op de rand van de voorgracht, en enige licht gefundeerde muren, waarvan alleen enkele vlijlagen bewaard zijn gebleven. Van de achtergevel is weinig teruggevonden. Mogelijk heeft achter deze achtergevel nog een stalgedeelte in houtbouw gelegen. Enkele vage sporen kunnen hierop duiden. De gracht was aan de zijde van het huis beschoeid.

De bewoningsfase van de Stenen Kamer is gedateerd door het vondstmateriaal uit de gracht en ligt tussen ca. 1350 en 1425. Gezien het hoge percentage steengoed hebben de bewoners van de Stenen Kamer in grote welstand geleefd. De verwoesting van de Stenen Kamer is toegeschreven aan het geweld van de Hoekse en Kabeljauwse twisten en heeft plaatsgevonden tussen 1420 en 1425.

Na de verwoesting van de Stenen Kamer werd in de tweede helft van de 16e eeuw de boerderij gebouwd. Bij de bouw is mogelijk gebruik gemaakt van oude muurdelen van de Stenen Kamer. De voorgevel is opgetrokken op de bestaande fundering. Voor de voorgevel is een korte fundering aangetroffen, die, gezien de maatvoering, als stoep gefungeerd kan hebben. Van de funderingen van zijgevels en tussenmuren zijn slechts spaarzame gedeelten van vlijlagen of enkele stenen aangetroffen. De funderingen van deze muren zijn deels gebouwd met hergebruikte bakstenen van de Stenen Kamer. Mogelijk heeft achter het woongedeelte een schuur of stal gelegen; enkele uitbraaksleuven zouden hier op wijzen. Inpandig is een aardappelmelder opgegraven. Een duidelijk fenomeen voor een kaasmakerij is de aangetroffen waterkelder.

Uit de oudste boerderijfase – eerste helft van de zestiende eeuw tot begin zeventiende eeuw – is geen archeologisch vondstmateriaal aangetroffen en is de datering gebaseerd op historische bronnen: de morgenboeken van Rijnland².

De vroegste sporen met vondstmateriaal uit de boerderijfase betreffen een gedempte kavelsloot S8 en een afvalkuil S5. De datering van dit gebruiksaardewerk ligt in de periode 1600-1625. De beerkelder S93, gelegen tegen de oostelijke zijgevel van de boerderij, heeft een begindatering van omstreeks 1625 en loopt mogelijk door tot 1813, de sloop van Swanendrift.

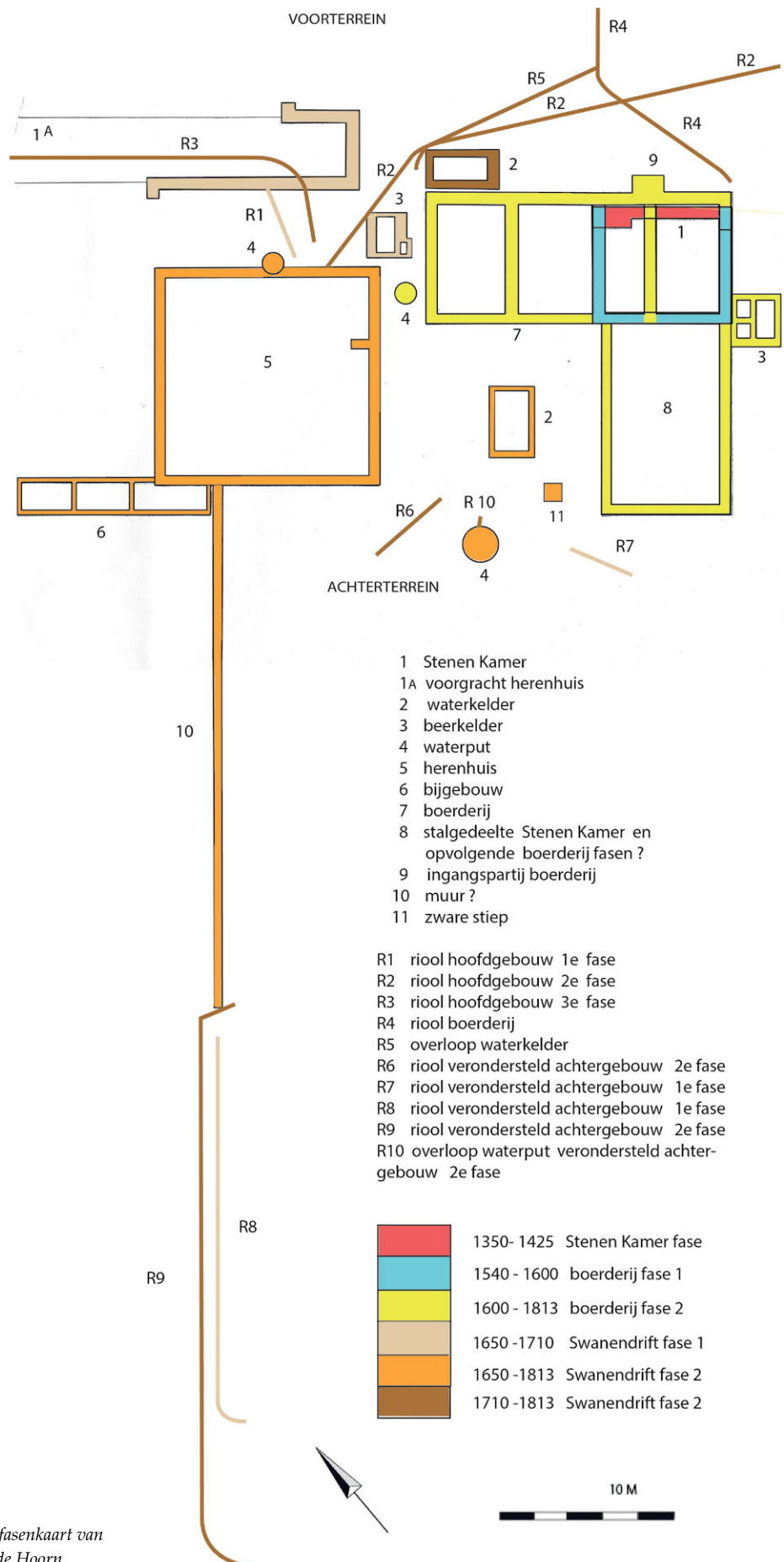
De boerderij met landerijen was in handen van gezeten boeren. In 1635 werd de hofstede gekocht door een rijke Amsterdamse familie en uitgebouwd tot een buitenplaats door de realisatie van het herenhuis Swanendrift.

In de tweede helft van de 17e eeuw werd ten westen van de boerderij het herenhuis gebouwd. Voor het huis werd een gracht aangelegd met hoge keermuren: zo kreeg het herenhuis de allure van een buitenplaats. Van de funderingen zijn slechts gedeelten aangetroffen, waardoor het niet mogelijk is een complete plattegrond van het huis te reconstrueren. Vooral door het gemis van het merendeel van de funderingen van de buitengevels is een juiste afmeting van de omtrek van het huis niet te geven. Wel is op grond van de aangetroffen funderingen een schatting gemaakt van de omtrek (12,00 m voor de voorgevel, 10,50 m voor de zijgevels). Tegen de achterzijde van het huis is een merkwaardige aanbouw aangetroffen. Met grote voorzichtigheid is voorgesteld dat dit een oranjeachtige functie kan hebben gehad.

Over de indeling van het huis kan gezegd worden dat, op grond van een vergelijking met Vingboons gepubliceerde ideaaltypen, de keuken gesitueerd was in het souterrain. Het riool S22 fungeerde als afvoer van de keuken naar de gracht.

Op de noordoostelijke hoek van het gebouw bevonden zich een beerkelder, een waterput en een fundering van een muur. Het is mogelijk dat deze drie bouwelementen tesamen onderdeel van het hoofdgebouw hebben uitgemaakt in de vorm van een vooruitspringend hoekgebouw. De plaatsing echter van de beerkelder op zo'n prominente plaats aan de voorgevel is moeilijk te verklaren, daar de toiletfaciliteit doorgaans aan de achterzijde van een huis gebouwd werd. Het zou kunnen zijn dat de beerkelder geplaatst is geweest onder een stoepvormige entreepartij en zodoende aan het zicht werd onttrokken.

Binnen het noordoost kwadrant zijn nog de overblijfselen van een kelder uitgegraven. Slechts enkele palen en een stukje straatwerk getuigen hiervan.

Afb. 9.1. Alle-fasenkaart van de opgraving de Hoorn.

Een fundering van 24 meter, gesitueerd in de hoek van de zuidelijke achtergevel van het huis en de oostelijke zijgevel van deze vermoedelijke orangerie, loopt in zuidelijke richting.

Daar deze muur geen pendant heeft aan de oost- of westzijde is de conclusie getrokken dat deze deel heeft uitgemaakt van een ommuurde tuin: een hortus conclusus. Hoog opgaande muurdelen bevonden zich in het noorden (de “orangerie”) en het oosten (deze muur), maar zijn niet aangetroffen in het zuiden en westen.

Het aanzien van de buitenplaats verandert sterk in het begin van de achttiende eeuw als de voorgracht gedempt wordt voor het aanbrengen van een nieuw rioleringsstelsel. Tevens wordt een waterkelder gebouwd voor de voorziening van schoon drinkwater. Ondanks de aanleg van dit rioleringsstelsel blijft de grote beerkelder van de boerderij tot aan het einde van de bewoning in gebruik.

Het gevolg van het dempen van de gracht was tevens het verdwijnen van de rijk gedecoreerde bloempotten die deel uitmaakten van de stijltuin van de buitenplaats. Mogelijk stonden enkele op de keermuren van de voorgracht.

De laatste bewoners van het herenhuis waren leden van de familie [REDACTED]. De predikant [REDACTED] stierf in 1809, waarna zijn weduwe tot haar dood op Swanendrift kon blijven wonen. In 1813 werd de buitenplaats publiek verkocht en begon de afbraak. De boerderij is mogelijk in bedrijf gebleven, maar de geschiedenis van de buitenplaats Swanendrift was ten einde.

Noten

1. Hoogheemraadschap van Rijnland: morgenboeken OAR inv.nrs. 3663 tot 3668.
2. Zie noot 1.

Literatuur

- Alders, G., 1982. De Waelneshoeve te Hendrik Ido Ambacht en andere middeleeuwse stenen kamers in Nederland, *Hollandse Studiën* 12, Dordrecht.
- Aldred, J., S. Sprey en A. Wassink, 1992. Romeinse bewoningssporen langs de Oude Rijn ten westen van Alphen, *Westerheem* 41, 158-167.
- Baart, Jan, e.a., 1977. Opgravingen in Amsterdam, 20 jaar stadskernonderzoek, Amsterdam.
- Bartels, M.H., 1999. Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900), Zwolle/Amersfoort.
- Berendsen, H.J.A., 2011. De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie, Assen. Fysische geografie van Nederland.
- Beunder, P.C., 1970. Lag tussen Albanianis en Matilone nog een castellum? *Westerheem* 19, 128-138.
- Bodem Onderzoek Leiden 11/12, 1988/1989, 77- 88.
- Bodem Onderzoek Leiden 13/14, 1990/1991, 61-77.
- Botermans, J., 2009. Domino en dobbelspele, Bilthoven.
- Bult, Epko J., 1988. Sociale en economische betekenis van begraven hofsteden in Delfland, *Westerheem* 37, 126-141.
- Citroen, K.A., 1988. Haarlemse zilversmeden en hun merken, Haarlem.
- Clevis, H., Keramiek en glas uit de kelders van de havezate Werkeren, *Archeologische rapporten*. Zwolle 40.
- Clevis, H., en H. van Gangelen (red.), 2009. Werra keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken, Zwolle.
- Dee, C.H., 1879. Memorie betreffende den Hoogen Rijndijk, Leiden.
- Drossaers, S.W.A., en Th.H. Lunsingh Scheurleer, 1974 I. De inventaris van het Loo, 682.
- Dijkstra, M.F.P., 2011. Rondom de mondingen van Rijn & Maas. Landschap en bewoning tussen de 3^e en 9^e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek, Leiden.
- Fockema Andreae, S.J., J.G.N. Renaud en E. Pelinck, 1952. Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland, uitgave van de vereniging Oud-Leiden, Leiden.
- Hardenberg, H., 1968. Een nieuwe stad aan de Oude Rijn, Alphen aan den Rijn.
- Henkes, H.E., 1994. Glas zonder glans: vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen. (Rotterdam papers 9) Rotterdam.
- Hoek, C., 1974. Het Repertorium op de leenen van de hofstad Raephorst te Wassenaar (1261-1681), *Ons Voorgeslacht* 29, 65-108 en 144.
- Hollander, L.A. den, 1994. Middeleeuwse sporen en vondstmateriaal. *Westerheem* 43, 88-99.
- Inventaris van archivalia betrekking hebbende op de Hofstede Leeuwen te Alphen in de Hoorn, 1562-1668, 8. NA 3.19.31.
- Jansen-Sieben, R., en Johanna Maria van Winter, 1998. De keuken van de late Middeleeuwen. Een kookboek uit de Lage Landen, Amsterdam.
- Jong, E. de, D.P. Snoep en P.J.M. van Gorp, z.j. Zijdebalen, lusthof aan de Vecht.
- Karstens, W.K.H., en Herman Kleibrink, 1982. De Leidse Hortus, een botanische erfenis, Leiden.
- Kok, R.S., 1999. Archeologische inventarisatie Stadshart Alphen aan den Rijn, Alphen aan den Rijn.
- Kok, R.S., 2001. Archeologische inventarisatie Gemeente Alphen aan den Rijn, Alphen aan den Rijn.
- Kooij, D. van der, 1999. Jaarverslag archeologisch veldwerk 1998, *Renus* 1999-1.
- Lindijer, T., en S. van Vlijmen, z.j. Om de tuinpot geleid, 17^e eeuwse tuinpotten uit Haarlem, Haarlem.
- Mulder, R., 2006. Op afbraak. De sloop van buitenplaatsen in de periode 1780-1830. Doctoraalscriptie Taal en Cultuurstudies Faculteit der Letteren, universiteit Utrecht.
- Mulerius, N., 1618. Hemelsche Trompet Morgenwecker ofte Comeet Met een Langebaert Erschenen Anno KSICS. In Novembri ende Decembri (Groningen, 1618) [Knuttel 2799].
- Oosten, R.M.R. van, 2004. Een historische en archeologische verkenning naar aanleiding van de opgraving Kamerlingh Onnes laboratorium te Leiden: Onderzoek naar de sociale stratigrafie aan de hand van beerputinventarissen. Doctoraalscriptie Klassieke Archeologie.
- Oosten, R.M.R. van, 2005. Een kostbaar verlies, maar een prachtige vondst. Een 18^e eeuwse gouden zegelstempel uit een beerkelder van de opgraving De Hoorn, Alphen aan den Rijn. *Westerheem* 54, 307-312.
- Orsel, E.D., 2007. Rijswijkers in Leiden: Algemeen overzicht van bakstenen en metselwerk in Leiden en signalering van zestiende- en zeventiende-eeuwse kenmerken, *Bodemonderzoek in Leiden* 20.

- Ostkamp, S., 2009. Exportkeramiek uit Zhangzhou. Het zogenaamde "Swatow" en andersoortige producten. Vormen uit Vuur 2009 3-4. Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van Ceramiek en Glas, 23-55.
- Peursen, A.D.P. van, 1985. Graven naar de resten van de 15de eeuwse poort te Leiden, Bodem Onderzoek in Leiden, Archeologisch Jaarverslag, 29-40.
- Regt, W.M.C., 1920. Alphensche Buitenplaatsen, Leidsch Jaarboekje 1920, 155, 200-203.
- Roon, Dik van, 2007. Gedragen door water. Drijvende kelders in Amsterdam en omstreken. Bulletin KNOB (2007-4/5) 106, 171-172.
- Pluis, Jan, 1979. Kinderspelen op tegels, Assen.
- Rijn, van P., & Y. Vorst, 2003. Resultaten van het houtonderzoek van Huis te Leeuwen (14^e-15^e eeuw) en Huis Swanendrift (17^e-18^e eeuw). Vindplaats De Hoorn, Alphen a/d Rijn, BIAxiaal 161.
- Schricks, C.P., 2011. West Friese Archeologische rapporten. Archeologie West-Friesland 2011, 25.
- Vrie, D.M. van, en H.L. Janssen m.m.v. E. Nijhof, 1997. Het archeologisch onderzoek van de Middel-eeuwse bebouwing op het Sint Janskerkhof, in: H.W. Boekwijt en H.L. Janssen, Bouwen en wonen in de schaduw van de Sint Jan, 's-Hertogenbosch, 48-139.
- Wolf, R.J.A.M., A.H.F. Stortelder en R.W. Waale (red.), 2001. Ooibossen, Utrecht.

Appendix 1 - Het planten- en schelpenonderzoek

Wim Kuijper

In 1998 zijn door de AWN de fundamenteën van een Stenen Kamer, een boerderij en een herenhuis aan de Hoorn te Alphen aan den Rijn opgegraven. Het herenhuis en de boerderij vormden de buitenplaats Swanendrift. Tijdens dit onderzoek zijn er enkele grondmonsters genomen voor onderzoek aan planten en schelpen. Zouden we nog een deel van het menu van de bewoners kunnen achterhalen, wat groeide er op het terrein en wat zeggen de schelpen? Hieronder wordt kort op de resultaten ingegaan. De soortenlijsten worden na de tekst vermeld.

Stenen Kamer

De Stenen Kamer is de oudste stenen structuur die aangetroffen is. Van dit gebouw waren enkele funderingen van de muren aanwezig. Stenen Kamers waren in bezit van welgestelde families. Het gebouw is waarschijnlijk verwoest tussen 1420 en 1425 tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Uit de grachtvulling van het gebouw zijn op twee plekken grondmonsters genomen. Vondstnr. 286 heeft een datering van 1350-1425. Als voedselresten zijn vijg en hennep aangetroffen. De overige 24 zaden zijn van wilde planten. Dat de gracht water bevatte, blijkt uit de waterplanten hoornblad, waterranonkel en kroos; de andere groeiden op de natte en drogere oevers en het omliggende terrein. Enkele resten wijzen op de aanwezigheid van wilg. Naast waterplanten zien we de resten van watervlooien en bloedzuigers. Zij leefden in het rustige water van de gracht.

Vondstnr. 361 is afkomstig uit een greppel (deel van het grachtenstelsel), met een datering van circa 1350-1425. Deze plek zal veel droog gestaan hebben; waterplanten en -dieren ontbreken. Naast wat zaden van algemene wilde soorten, vooral melde en zegge, zijn enkele verkoolde resten van graan gezien. Het is mogelijk dat hier dorsafval is verbrand. De korrels waren van haver en tarwe.

Boerderij

Na de verwoesting van de Stenen Kamer werd in de eerste helft van de 16^e eeuw een boerderij op deze plek gebouwd. De datering van deze boerderij liep van circa 1540 tot 1813.

Tegen de buitenzijde van de oostgevel lag een grote gemetselde beerkelder. Uit deze beerkelder zijn vier monsters verzameld (vondstnr. 343 2x, vondstnr. 344 en vondstnr. 348) met een datering van circa 1775-1800. Zaden en dergelijke zijn helaas slecht bewaard gebleven. De monsters vertonen grote gelijkenis. De resten zijn grotendeels van druiven, vijgen, aardbeien, frambozen en vlierbessen. Het geeft zeker geen goed beeld van de oorspronkelijke samenstelling van de inhoud van deze beerkelder.

Herenhuis

In de tweede helft van de 17^e eeuw werd ten westen van de boerderij een herenhuis gebouwd. Vóór het gebouw werd een monumentale gracht met keermuren aangelegd. Uit deze voorgracht komt een rijk schelpen- en plantenmonster (vondstnr. 221). De datering is circa 1650-1710.

De schelpen en enkele andere dieren hebben hierin geleefd. Zij geven duidelijk aan dat de gracht gevuld was met zoet, voedselrijk, stilstaand water met plantengroei in en langs de gracht. De aangetroffen landslakken kwamen van open terrein met een lage begroeiing.

Plantenresten waren volop aanwezig. Er zijn diverse fruitsoorten aangetroffen. Aardbeipitjes zijn in grote aantallen aanwezig, maar we moeten wel bedenken dat een aardbei zeer veel pitjes bevat. Dit in tegenstelling tot een kers: één pit. Walnoten werden ook gegeten. Een bekend voedselgewas uit de Middeleeuwen is boekweit (afb. A.1). Voor de komst van de aardappel, rijst en dergelijke, was dit, samen met

enkele granen en bonen, het stapelvoedsel. De overige soorten staan in de tabel vermeld. Kennelijk kwam er veel 'beer' in de gracht terecht. Rond 1710 wordt de gracht gedempt en een rioleringsstelsel aangelegd.

Van de wilde flora zijn ongeveer 50 soorten aangetroffen. Veel bekende en te verwachten planten van open, bewerkt terrein (akker, tuin, berm); enkele oever- en waterplanten en een enkele boom en struik (els, wilg, hult, buxus).

Uit dezelfde gracht komt monster vondstnr. 231; deze ligt vlak naast het vorige. Het materiaal viel op door een laag van enkele centimeters van blaadjes en twijgjes (afb. A.2 en A.3). Het bleek dat deze plantendelen voor bijna 100% uit buxus (afb. A.3) bestonden. We gaan er van uit dat het om een partij snoeisels gaat dat in de gracht is gegooid. Door de natte omstandigheden is het goed bewaard gebleven. Buxus, ook wel palomboompje genoemd, wordt al honderden jaren veel in siertuinen gebruikt als wintergroene lage heg of om in bepaalde vormen te knippen. Er groeide dus in de tuin van het herenhuis buxus.

Van dezelfde ouderdom (ca. 1650-1710) is de vulling van een beerkelder, die naast het herenhuis ligt. Vondstnr. 227 leverde soorten op die duidelijk op beer wijzen. We zien wat er bij de bewoners veel op het menu stond: graan (aanwezig als kleine fragmenten = meel, gries), bessen (zoals bijvoorbeeld aalbes, zwarte bes, kruisbes), aardbeien, frambozen, vijgen en diverse andere producten (zie tabel). Opvallend zijn de vondsten van zaden van kappertjes (afb. A.4). Deze worden niet zo veel gevonden tijdens opgravingen; er zijn maar enkele vondsten bekend uit een paar grote Nederlandse steden uit de periode 1400-1800. Ook werd een goed bewaard gebleven zaad van een meloen aangetroffen (afb. A.5).

Van de wilde soorten waren er, door de slechte conservering, maar een paar aanwezig, o.a. enkele onkruiden van graanakkers.

Er is ook op de dierenresten in de beer gelet. Het zijn stukjes bot van vis, zoogdier en kikker en stukjes eischal van vogels. Het onderzoek naar darmparasieten toonde aan dat er veel eieren van zweepworm (*Trichurus* sp.) en spoelworm (*Ascaris* sp.) aanwezig waren. De bewoners waren dus besmet met wormen.

Naast de gevel van het huis lag een bakstenen waterput. Ook deze heeft een datering van ca. 1650-1710. Van de bodem van deze put is materiaal verzameld (vondstnr. 111). Het ging om schelpen en iets schoon zand. Na het zeven bleven er zeer veel schelpen over. De soorten waar het om ging waren voornamelijk strandschelp, zaagje, nonnetje en tepelhoren. Enkele schelpen waren van venus-schelp, mossel, witte boormossel, wenteltrapje en wadslakje. Het zijn alle soorten die in de Noordzee leven en in deze combinatie op het Hollandse strand aanspoelen. De schelpen werden daar verzameld voor diverse doeleinden, zoals voor het gebruik als schelpenfilter in waterputten (afb. A.6). Een laag schelpen op de bodem zorgde ervoor dat de put niet dichtslibde en er schoon water op de bodem aanwezig was.

Een sloot op het achterterrein is met vondstnr. 370 bemonsterd. De datering ligt rond 1800. De vulling van de onderste laag bestond uit platgedrukte stengels. Deze waren afkomstig van een grote grassoort (bijvoorbeeld riet), met daartussen zaden van enkele wilde planten.

Twee monsters hebben niets opgeleverd: vondstnr. 156 (put 2, onder spoor 32) uit de vulling van een kavelsloot van voor 1650 en vondstnr. 366 (put 8, spoor 105) uit een sloot of kuil, 1575-1625.

Samenvatting

Van twee plaatsen kwamen er schelpen tevoorschijn. Er leefden zoetwaterslakken in de gracht van het herenhuis Swanendrift. De fauna wijst op permanent, begroeid water. Een ander monster betrof een schelpenfilter van zeeschelpen op de bodem van de waterput van Swanendrift. Enkele fragmenten van gebrande strandschelpen komen uit de mortel van het metselwerk.

Het onderzoek van de gracht van de Stenen Kamer leverde weinig plantenresten op; hiertussen zaten twee gekweekte soorten (vijg en hennep). De gracht was watervoerend. Een greppel lag vaak droog; het was de enige plek op het hele terrein waar enige verkoolde zaden gevonden werden. Het betrof haver en tarwe en twee wilde planten. De soorten zeggen niet veel over de welstand van de bewoners.

Uit de beerkelder van boerderij Swanendrift kwamen veel pitjes van gegeten soorten tevoorschijn. Het waren maar vijf soorten en ongetwijfeld zijn de meeste andere plantenresten door corrosie verdwenen. Uit de watervoerende gracht voor het herenhuis Swanendrift kwam veel materiaal. Circa 13 gegeten soorten en tientallen wilde planten geven een indruk van het voedsel en van de flora op het terrein. De beerkelder van Swanendrift geeft een nog beter beeld van de plantaardige component van het voedsel van de bewoners. Er zijn circa 23 voedselgewassen en keukenkruiden aangetroffen, waaronder kappertjes. Dit duidt op welstand van de bewoners. De mensen waren besmet met darmparasieten. Dit was vroeger veel voorkomend. Een leuke vondst is het snoeisels van buxus in de gracht van Swanendrift. We kunnen daardoor aannemen dat er hagen of siervormen in de tuin groeiden.

Er zijn geen aanwijzingen voor veel boom- en struikgroei in de hele periode. We verwachten enkele gekweekte soorten, zoals walnoot, kers, pruim, appel en moerbeï in de tuin van Swanendrift. Voor andere bomen zijn er nauwelijks aanwijzingen; een enkele rest van els, wilg, hultst en vlier werd gevonden. De meeste aangetroffen planten groeiden op vochtige tot droge open plekken rond de bebouwing. In de beer lagen ook akkeronkruiden. In de grachten groeiden maar weinig soorten waterplanten.

Dankwoord

Dick van der Kooij leverde de grondmonsters aan de auteur voor onderzoek. Mijn dank hiervoor.

Wim Kuijper
Faculteit Archeologie, Universiteit Leiden
[redacted]@gmail.com

Afb. A.1. Alphen aan den Rijn, de Hoorn. Boekweit uit de voorgracht van Swanendrift (vondstnr. 221). [foto 3522]

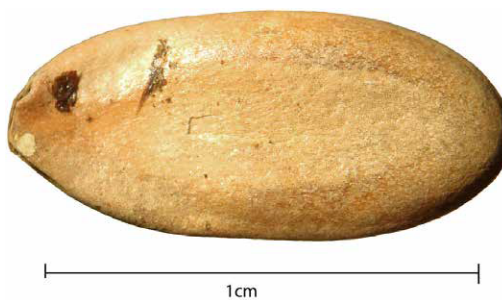
Afb. A.2. Alphen aan den Rijn, de Hoorn. Laag buxussnoes in de voorgracht van Swanendrift (vondstnr. 231). [foto 3509]

Afb. A.3. Alphen aan den Rijn, de Hoorn. Blad *buxus* uit de voorgracht van Swanendrift (vondstnr. 231). [foto 3512]

Afb. A.4. Alphen aan den Rijn, de Hoorn. Kappertje uit de beerkelder van Swanendrift (vondstnr. 227). [foto 3540]

Afb. A.5. Alphen aan den Rijn, de Hoorn. Meloenpit uit de beerkelder van Swanendrift (vondstnr. 227). [foto 3532]

Afb. A.6. Alphen aan den Rijn, de Hoorn. Deel schelpen van het schelpenfilter (vondstnr. 111) onder in de waterput (spoor 20). [foto 3715]

Analyse grondmonsters: planten en dieren

vondstnr. 111 (put 2, vlak 2, spoor 20), 22-5-1998		
Waterput, onderin (schelpenfilter), 1 liter schoon zand + schelpen. Datering ca. 1650 – 1710		
waterdieren (zeewater):		
Circa 1 liter schelpen:		
halfgeknotte strandschelp	<i>Spisula subtruncata</i>	vele 100en (tot ca. 3 cm)
glanzende tepelhoren	<i>Euspira nitida</i>	enkele 10tallen
zaagje	<i>Donax vittatus</i>	enkele 10tallen
nonnetje	<i>Macoma balthica</i>	enkele 10tallen
mossel	<i>Mytilus edulis</i>	2
venusschelp	<i>Chamelea striatula</i>	1
witte boormossel	<i>Barnea candida</i>	1
wenteltrapje	<i>Epitonium clathrus</i>	1
wadslakje	<i>Peringia ulvae</i>	1
zeepok	<i>Cirripedia</i>	10tallen fragmenten
zeeklit	<i>Echinocardium cordatum</i>	enkele wandstukken
goudkammetje	<i>Lagis koreni</i>	enkele fragmenten koker
vondstnr. 156 (put 2, vlak 2, spoor 8, onder spoor 32), 19-6-1998		
slootbodem, venig, 2 liter. Datering: voor 1650		
geen planten- en dierenresten		
vondstnr. 221 (put 4, vlak 2, spoor 40), 22-7-1998		
voorgracht Swanendrift, kleiige grachtbodem, donker, 5 liter. Datering: ca. 1650 – 1710		
diversen		
aardewerk – enkele stukjes; vogel – enkele fragmenten eischaal		
waterdieren (zeewater):		
mossel (<i>Mytilus edulis</i>) – enkele fragmenten; zeepok – 1 fragment; zeeboontje (<i>Echinocyamus</i>		
<i>pusillus</i>); gebrande schelpen van wadslakje (<i>Peringia ulvae</i>) – 1 en strandschelp (<i>Spisula</i> sp.) – enkele		
waterdieren (zoetwater):		
watervlo – enkele ephippiums; bloedzuiger – enkele cocons; visbloedzuiger (<i>Pisicola geometra</i>) – 1 cocon;		
mosdier – enkele statoblasten; vis – enkele stukjes bot en schubben		
slakken:		
grote diepslak	<i>Bithynia tentaculata</i>	enkele 10tallen, enk.10tallen operc.
kleine diepslak	<i>Bithynia leachii</i>	enkele, enkele operculums
platte pluimdrager	<i>Valvata cristata</i>	1
vijverpluimdrager	<i>Valvata piscinalis</i>	enkele 10tallen
ovale poelslak	<i>Radix ovata</i>	1
moerasspoelslak	<i>Stagnicola palustris</i>	1
schijfhoen	<i>Planorbis planorbis</i>	enkele
posthoornslak	<i>Planorbis corneus</i>	enkele 10tallen
riempje	<i>Bathyomphalus contortus</i>	1
vlakke schijfhoen	<i>Hippeutis complanatus</i>	1
geronde schijfhoen	<i>Anisus leucostoma</i>	1
draaikolkschijfhoen	<i>Anisus vortex</i>	enkele
landdieren, slakken:		
gewone haarslak	<i>Trichia hispida</i>	1
fraaie jachthoornslak	<i>Vallonia pulchella</i>	2
barnsteenslak	<i>Succinea/Oxyloma</i>	enkele
langwerpige barnsteenslak	<i>Succinea oblonga</i>	1

planten		
tak – enkele stukjes; houtskool – enkele stukjes; mos – enkele kleine takjes		
gegeten		
vijg	<i>Ficus carica</i>	enkele
zure kers	<i>Prunus cerasus</i>	enkele
walnoot	<i>Juglans regia</i>	enkele fragmenten
boekweit	<i>Fagopyrum esculentum</i>	enkele 10tallen
framboos	<i>Rubus idaeus</i>	enkele
augurk/pompoen	<i>Cucumis</i> sp.	1 fragment
druif	<i>Vitis vinifera</i>	enkele
appel	<i>Malus domestica</i>	1 & 1 klokhuis fragment
aardbei	<i>Fragaria</i> sp.	enkele 100en
hennep	<i>Cannabis sativa</i>	enkele & enkele fragmenten
bonenkruid	<i>Satureja hortensis</i>	1
bosbes	<i>Vaccinium</i> sp.	1
ribes	<i>Ribes</i> sp.	enkele
wild		
akkers en droge ruigten		
kleine brandnetel	<i>Urtica urens</i>	enkele
perzikkruid	<i>Persicaria maculosa</i>	enkele
korrelganzevoet	<i>Chenopodium polyspermum</i>	enkele
korenbloem	<i>Centaurea cyanus</i>	enkele fragmenten
vogelmuur	<i>Stellaria media</i>	enkele 10tallen
melganzevoet	<i>Chenopodium album</i>	enkele 10tallen
zwarte nachtschade	<i>Solanum nigrum</i>	enkele
gewone spurrie	<i>Spergula arvensis</i>	enkele 10tallen
gewoon varkensgras	<i>Polygonum aviculare</i>	enkele
akker? distel	<i>Cirsium</i> cf. <i>arvense</i>	enkele
wild kattenkruid	<i>Nepeta cataria</i>	1
beklierde duizendknoop	<i>Persicaria lapathifolia</i>	enkele
kruldistel	<i>Carduus crispus</i>	enkele
uitstaande melde/spiesmelde	<i>Atriplex patula/prostrata</i>	enkele 10tallen
dovenetel	<i>Lamium</i> sp.	enkele
kool	<i>Brassica</i> sp.	enkele & enkele fragmenten
schapenzuring	<i>Rumex acetosella</i>	2
gestoorde plaatsen of open, vochtige tot natte, grond		
zilverschoon	<i>Potentilla anserina</i>	enkele 10tallen
egelboterbloem	<i>Ranunculus flammula</i>	enkele
blaartrekkende boterbloem	<i>Ranunculus sceleratus</i>	1
cf moeraskers	<i>Rorippa</i> cf. <i>palustris</i>	1
kruipende boterbloem	<i>Ranunculus repens</i> type	enkele
zoete wateren en oevers		
waterranonkel	<i>Ranunculus aquatilis</i> type	enkele
vederkruid	<i>Myriophyllum</i> sp.	1
kroos	<i>Lemna</i> sp.	1
fonteinkruid	<i>Potamogeton</i> sp.	1
bitterzoet	<i>Solanum dulcamara</i>	enkele
wolfspoot	<i>Lycopus europaeus</i>	1
gewone waterbies	<i>Eleocharis palustris</i>	1
akker/watermunt	<i>Mentha arvensis/aquatica</i>	1
grasland, op vochtige tot natte grond		
hopklaver	<i>Medicago lupulina</i>	1 peul

echte koekoeksbloem	<i>Lychnis flos-cuculi</i>	1
echte valeriaan	<i>Valeriana officinalis</i>	enkele
kaalslagen, zomen, struwelen		
hennepnetel	<i>Galeopsis</i> sp.	1
grote brandnetel	<i>Urtica dioica</i>	enkele 100en
gewone vlier	<i>Sambucus nigra</i>	enkele
hondsdrاف	<i>Glechoma hederacea</i>	enkele
fluitenkruid	<i>Anthriscus sylvestris</i>	1
akkerkool	<i>Lapsana communis</i>	2
bossen (tuinen)		
els	<i>Alnus</i> sp.	enkele, 1 vruchtkegel
taxus/den	<i>Taxus</i> / <i>Pinaceae</i>	fragment naald
groot bronkruid	<i>Montia fontana</i>	enkele
hulst	<i>Ilex aquifolium</i>	1
buxus	<i>Buxus sempervirens</i>	enkele blaadjes
wilg	<i>Salix</i> sp.	enkele knopschubben
groot kringmos	<i>Neckera crispa</i>	2 blaadjes
diversen		
silene	<i>Silene</i> sp.	enkele
zegge (enkele soorten)	<i>Carex</i> sp. (div.)	enkele
gewone paardenbloem	<i>Taraxacum officinale</i>	enkele
zuring	<i>Rumex</i> sp.	enkele
viooltje	<i>Viola</i> sp.	1
vondstnr. 227 (put 6, vlak 2, tussen spoor 45 en 46 [49]), 24-7-1998		
beerkelder met beervulling. Datering ca. 1650 – 1700		
diversen		
bot – 10tallen stukjes (o.a. Muis); vis – 10tallen stukjes (wervel, graat, schub, keeltand); kikker – enkele botjes;		
cocon – 10tallen; pissebed – enkele fragmenten; miljoenpoot – 1; strandschelp – enkele fragm.(gebrand met iets		
mortel); vogel – enkele stukjes eischaal met vel en 1 veertje; touwtje – 1 fragm.(knoop); houtskool – weinig;		
weefsel – enkele fragm.; zweepworm (<i>Trichuris</i> sp.) – enkele 10tallen ei.; spoelworm (<i>Ascaris</i> sp.) – vele		
10tallen eieren		
planten	vrij slecht geconserveerd, veel materiaal gemineraliseerd	
gegeten		
graan	cerealía (o.a. <i>Hordeum</i>), gemineraliseerd	veel kleine fragmenten
aalbes, zwarte bes, kruisbes	<i>Ribes rubrum</i> , <i>R. nigrum</i> , <i>R. uva-crispa</i>	veel
druif	<i>Vitis vinifera</i>	veel
appel	<i>Malus domestica</i>	weinig
peer	<i>Pyrus communis</i>	enkele bases (kelk)
pruim	<i>Prunus domestica</i>	enkele
zwarte moerbeï	<i>Morus nigra</i>	enkele
vijg	<i>Ficus carica</i>	veel
biet	<i>Beta vulgaris</i>	enkele
aardbei	<i>Fragaria</i> sp.	zeer veel
koreander	<i>Coriandrum sativum</i>	enkele
peper	<i>Piper nigrum</i>	1 fragment
framboos	<i>Rubus idaeus</i>	vrij veel
postelein	<i>Portulaca oleracea</i>	enkele
kool	<i>Brassica</i> sp.	10tallen fragmenten
kappertje	<i>Capparis spinosa</i>	enkele
tuinboon	<i>Vicia faba</i>	1 fragment
meloen	<i>Cucumis melo</i>	1

rozemarijn	<i>Rosmarinus officinalis</i>	2 bladfragmenten
rijst	<i>Oryza sativa</i>	1 fragment
pluimgierst	<i>Panicum miliaceum</i>	2
wild		
korenbloem	<i>Centaurea cyanus</i>	1
melde	<i>Atriplex</i> sp.	enkele
melganzenvoet	<i>Chenopodium album</i>	enkele
witte krodde	<i>Thlaspi arvense</i>	enkele
watertorkruid	<i>Oenanthe aquatica</i>	enkele
gras	<i>Poaceae</i>	enkele
vondstnr. 231 (put 4, vlak 2, spoor 40), 28-7-1998		
voorgracht Swanendrift, onder riool spoor 7 west, organisch materiaal, iets zand. Datering: ca. 1650 – 1710		
enkele cm dikke laag blaadjes en twijgjes		
planten		
buxus (palmboompje)	<i>Buxus sempervirens</i>	1000en takjes & blaadjes (snoeisel)
vondstnr. 286 (put 6, vlak 2, spoor 52), 29-8-1998		
gracht Stenen Kamer, bodem, uitspitten vak 3, grijs, 2 liter klei. Datering: 1350 – 1425		
waterdieren (zoetwater)		
watervlo – vele 10tallen ephippiums; bloedzuiger – enkele eicocons; visbloedzuiger (<i>Piscicola geometra</i>) -		
enkele eicocons		
planten		
gegeten		
vijg	<i>Ficus carica</i>	1
hennep	<i>Cannabis sativa</i>	2
wild		
hoornblad	<i>Ceratophyllum</i> sp.	1
waterranonkel	<i>Ranunculus aquatilis</i> type	enkele
kroos	<i>Lemna</i> sp.	enkele
gewone waterbies	<i>Eleocharis palustris</i>	enkele
watertorkruid	<i>Oenanthe aquatica</i>	enkele
egelboterbloem	<i>Ranunculus flammula</i>	enkele
uitstaande melde/spiesmelde	<i>Atriplex patula</i> /A. <i>prostrata</i>	enkele
zegge	<i>Carex</i> sp.	enkele
grote brandnetel	<i>Urtica dioica</i>	enkele 10tallen
melganzevoet	<i>Chenopodium album</i>	enkele
blaartrekkende boterbloem	<i>Ranunculus sceleratus</i>	enkele
bitterkruid/dubbelkelk	<i>Picris</i> sp.	enkele
vogelmuur	<i>Stellaria media</i>	enkele
varkensgras	<i>Polygonum aviculare</i>	1
dovenetel	<i>Lamium</i> sp.	1
gewone brunel	<i>Prunella vulgaris</i>	1
kleine leeuwentand	<i>Leontodon saxatilis</i>	1
zilverschoon	<i>Potentilla anserina</i>	1
bitterzoet	<i>Solanum dulcamara</i>	1
gevlekte scheerling	<i>Conium maculatum</i>	1
kruipende boterbloem	<i>Ranunculus repens</i>	1
beklierde duizendknoop	<i>Persicaria lapathifolia</i>	1
distel	<i>Cirsium</i> sp.	1
wilg	<i>Salix</i> sp.	enk.10-tal. knopschubben, 1 kapsel

vondstnr. 343 (put 8, vlak 1, spoor 93), 6-10-1998		
beerkelder, 2 liter beer of humeuze klei. Datering ca. 1775 – 1800		
diversen		
mortel – weinig; grof zand – weinig; houtskool – iets; schelpen – enkele, gebrand		
framboos	<i>Rubus idaeus</i>	1
gewone vlier	<i>Sambucus nigra</i>	1 fragment
vondstnr. 343 (put 8, vlak 2, spoor 93a), 13-10-1998		
beerkelder, 2 liter beer. Datering: ca. 1775 – 1800		
diversen		
mortel – veel; zand – veel; steentjes; bot (o.a. vis); strandschelpen (<i>Spisula</i> sp.) – weinig, gebrand;		
stukjes gemineraliseerde beer (met indrukken vliegenpoppen), zaden van o.a.:		
framboos	<i>Rubus idaeus</i>	vele 100en
aardbei	<i>Fragaria</i> sp.	vele 10tallen
druif	<i>Vitis vinifera</i>	enkele
vijg	<i>Ficus carica</i>	enkele
gewone vlier	<i>Sambucus nigra</i>	enkele
vondstnr. 344 (put 8, vlak 2, spoor 93b), 12-10-1998		
beerput, grond geflotteerd. Datering: ca. 1775 – 1800		
iets residu, met:		
framboos	<i>Rubus idaeus</i>	100en
vijg	<i>Ficus carica</i>	enkele 10tallen
aardbei	<i>Fragaria</i> sp.	enkele 10tallen
vondstnr. 348 (put 8, vlak 2, spoor 93), 19-10-1998		
uitlaat beerkelder, 2 liter beer (?). Datering: 1775 – 1800		
diversen		
mortel – weinig; grof zand – weinig; aardewerk – enkele stukjes; bot – enkele stukjes, houtskool – iets;		
strandschelp (<i>Spisula</i> sp.) – enkele, gebrand		
framboos	<i>Rubus idaeus</i>	enkele
gewone vlier	<i>Sambucus nigra</i>	1
vondstnr. 361 (put 8, vlak 2, spoor 88), 17-11-1998		
greppel, onderdeel grachtenstelsel. Bruine humeuze laag, deels gelaagd met vezels en stengels, 1 liter.		
Datering: ca. 1375 – 1425		
diversen		
aardewerk – 1 stukje; houtskool – weinig; mangaan? – veel bolletjes; regenworm – enk. eicocons (o.a. levend)		
planten		
gegeten		
haver	<i>Avena sativa</i>	verkoold
(brood?)tarwe	<i>Triticum cf aestivum</i>	3 verkoold
graan	<i>cerealia</i>	3 verkoold, enkele fr. stengel
wild		
uitstaande melde/spiesmelde	<i>Atriplex patula/A. prostrata</i>	enkele 10tallen
zegge	<i>Carex</i> sp. (div.)	enkele 10tallen
moeraswalstro	<i>Galium palustre</i>	3
kool	<i>Brassica</i> sp.	enkele
zwarte els	<i>Alnus glutinosa</i>	1
beklierde duizendknoop	<i>Persicaria lapathifolia</i>	2 verkoold
gewone waternavel	<i>Hydrocotyle vulgaris</i>	1
bitterzoet (?)	<i>Solanum</i> sp.	2
waterbies	<i>Eleocharis palustris</i>	3
vertakte leeuwentand	<i>Leontodon autumnalis</i>	1
groot gras	<i>Poaceae</i>	1 verkoold

vondstnr. 366 (put 8, spoor 105, laag 2)		
sloot of kuil (latere bebouwing achter Stenen Kamer?), bruine humeuze kleiige laag, 1 liter.		
Datering: 1575 – 1625		
diversen		
plantenresten – iets; steentje – enkele; strandschelp (<i>Spisula</i> sp.) – 1 fragmentje; (verder niets)		
vondstnr. 370 (proefsleuf 3), sloot overdwars, 9-12-1998		
sloot op achterterrein, onderste laag, ca. 0.25 liter botanisch materiaal = laag platgedrukte stengels		
Datering: rond 1800		
planten		
groot gras (riet?)	Poaceae (<i>Phragmites</i> ?)	veel stengels/blad
ertussen vrijwel niets (wel goed geconserveerd):		
hoge cyperzegge	<i>Carex pseudocyperus</i>	1 in urntje
gewone vlier	<i>Sambucus nigra</i>	1
wilg	<i>Salix</i> sp.	1 knopschub
kruipe boterbloem	<i>Ranunculus repens</i>	1
legenda: planten aantallen betreffen zaden of vruchten		
sp. = species (niet tot op soort gedetermineerd), ? en cf = determinatie niet zeker, fr. = fragment		
analyse: w.j.kuijper		

Appendix 2 - Tel- en determinatielijsten

AWN Rijnstreek opgraving de Hoorn 1998/99 overzicht aantal aardewerkfragmenten per spoor					
spoor 5			spoor 40		
keramieksoort	N- fragmenten	percentage	keramieksoort	N- fragmenten	percentage
steengoed	31	2 %	steengoed	254	3%
roodbakkend	955	72%	roodbakkend	644	71%
witbakkend	221	17%	witbakkend	107	12%
majolica	97	7%	majolica	410	5%
werra	12	1%	faience	809	9%
delfts	13	1%	porselein	14	
porselein	1	-	cream ware	6	
totaal	1334	100%	totaal	9015	100%
spoor 8			spoor 49		
keramieksoort	N- fragmenten	percentage	keramieksoort	N- fragmenten	percentage
steengoed	139	6%	steengoed	90	33%
roodbakkend	1439	61%	roodbakkend	50	19%
witbakkend	600	26%	witbakkend	63	23%
majolica	108	5%	majolica	2	1%
faience	12	0%	faience	62	23%
werra	47	2%	porselein	11	1%
wezer	1	0%	totaal	278	100%
totaal	2346	100%			
Spoor 17			spoor 52		
keramieksoort	N- fragmenten	percentage	keramieksoort	N- fragmenten	percentage
steengoed	23	4%			
roodbakkend	402	77%	grijsbakkend	6	
jydepot	8	2%	steengoed	445	13%
witbakkend	65	13%	roodbakkend	2991	87%
majolica	2	1%	witbakkend		
faience	2	1%	totaal	3442	100%
werra	16	2%			
totaal	518	100%			
			aanlegvondsten div. vlakken en kleine sporen		
			keramieksoort	N-fragmenten	percentage
			steengoed	249	7%
			roodbakkend	2639	77%
			witbakkend	287	8%
			majolica	81	2%
			faience	91	2%
			porselein	17	1%
			cream ware/ind. wit	70	2%
			eur. porselein	13	1%
			totaal	3447	100%
			totaal aantal	20449 stuks	

Gegevens gebruiksardewerk spoor 52

aantal fragmenten per keramieksoort		
keramieksoort	N	%
grijs	6	
steengoed	445	13%
roodbakkend	2991	87%
witbakkend		
majolica		
faience		
porselein		
eur. porselein		
totaal	3442	100%

fragmenten steengoed spoor 52		
	N	%
		%
randfragmenten	71	16%
wandfragmenten	315	71%
bodemfragmenten	51	11%
oorfragmenten	8	2%
totaal	445	100%

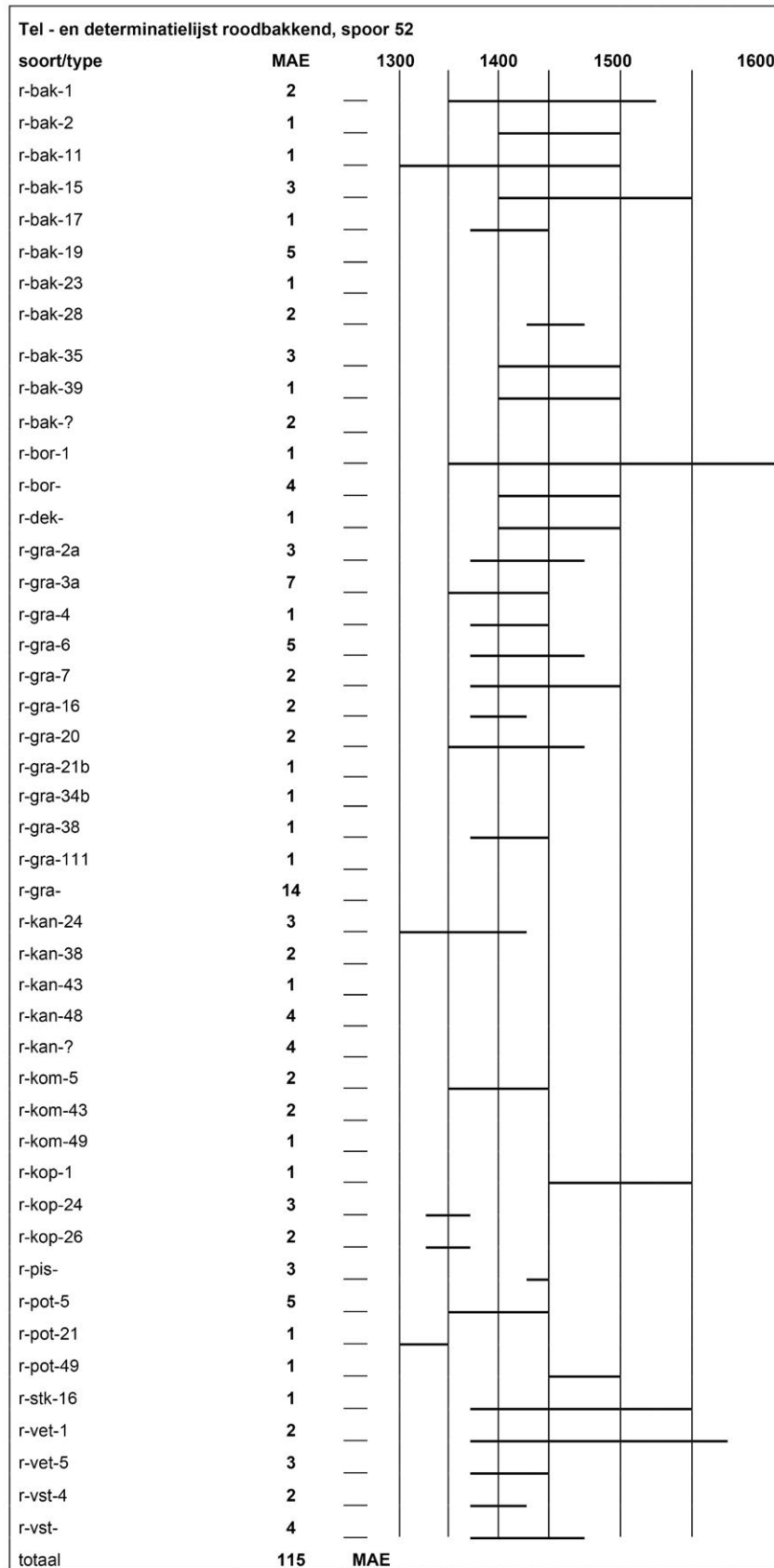
functionele indeling MAE steengoed spoor 52		
	MAE	%
verwarming		
voorraad	13	25%
voedselbereiding		
tafelgerei	40	75%
medicinaal		
sanitair		
overige		
totaal		100%

fragmenten roodbakkend spoor 52		
	N	%
		%
randfragmenten	597	20%
wandfragmenten	1910	64%
bodemfragmenten	378	13%
oorfragmenten	106	3%
totaal	2991	100%

functionele indeling MA roodbakkend spoor 52		
	MAE	%
verwarming	5	4%
voorraad	22	19%
voedselbereiding	74	65%
tafelgerei	11	10%
medicinaal		
sanitair	3	2%
overige		
totaal MAE	115	100%

Tel - en determinatielijst steengoed, spoor 52

soort/type	MAE	1300	1400	1500	1600
s1-dri-2	1				
s1-dri-3	1				
s1-kan-1	7				
s1-kan-5	1				
s1-kan-8	1				
s1-kan-17	1				
s1-kan-18	1				
s1-kan-23	2				
s1-kan-	1				
s2-kan-1	1				
s2-kan-23	1				
s2-kan-31	5				
s2-kan-50	9				
s2-kan-67	1				
s2-kan-70	1				
s2-kan-	18				
s2-pot-	1				
totaal	53	MAE			

Gegevens gebruiks aardewerk spoor 8

Aantal fragmenten per keramieksoort		
Keramieksoort	N-fragmenten	%
Steengoed	139	6%
Roodbakkend	1439	63%
Witbakkend	600	27%
Majolica	108	5%
Werra	12	1%
Porselein		
Totaal	2298	100%

Fragmenten steengoed spoor 8

N-fragmenten

Randfragmenten	23	17%
Wandfragmenten	98	70%
Oorfragmenten	4	3%
Bodemfragmenten	14	10%
Totaal	139	100%

Functionele indeling MAE steengoed spoor 8

verwarming		
voorraad		
voedselbereiding		
tafelgerei	12	100%
medicinaal		
sanitair		
overige		
totaal	12	100%

Fragmenten roodbakkend spoor 8

N-fragmenten

Randfragmenten	487	34%
Wandfragmenten	868	60%
Oorfragmenten	16	1%
Bodemfragmenten	68	5%
Totaal	1439	100%

Functionele indeling MAE roodbakkend spoor 8

verwarming	2	3%
voorraad	1	1%
voedselbereiding	38	57%
tafelgerei	22	33 %
medicinaal	2	3%
sanitair	2	3%
overige		
totaal	67	100%

Fragmenten witbakkend spoor 8

N-fragmenten

Randfragmenten	165	28%
Wandfragmenten	351	59%
Oorfragmenten	16	2%
Bodemfragmenten	68	11%
Totaal	600	100%

Functionele indeling MAE witbakkend spoor 8

verwarming		
voorraad	1	5%
voedselbereiding	8	36%
tafelgerei	12	54%
medicinaal		
sanitair	1	5%
overige		
totaal	67	100%

Fragmenten majolica spoor 8		
N-fragmenten		
Randfragmenten	45	42%
Wandfragmenten	46	42%
Oorfragmenten	1	1%
Bodemfragmenten	16	15%
Totaal	108	100%

Functionele indeling MAE majolica spoor 8		
verwarming		
voorraad		
voedselbereiding		
tafelgerei	12	100%
medicinaal		
sanitair		
overige		
totaal	12	100%

Fragmenten faience spoor 8		
N-fragmenten		
Randfragmenten	6	50%
Wandfragmenten	6	50%
Oorfragmenten		
Bodemfragmenten		
totaal	12	100%

Functionele indeling MAE-faience spoor 8		
verwarming		
voorraad		
voedselbereiding		
tafelgerei	2	100%
medicinaal		
sanitair		
overige		
totaal	2	100%

Fragmenten Wezer spoor 8		
N-fragmenten		
Randfragmenten	2	50%
Wandfragmenten	2	50%
Oorfragmenten		
Bodemfragmenten		
totaal	4	100%

Functionele indeling MAE Wezer spoor 8		
verwarming		
voorraad		
voedselbereiding	1	100%
tafelgerei		
medicinaal		
sanitair		
overige		
totaal	1	100%

Fragmenten Werra spoor 8		
N-fragmenten		
Randfragmenten	30	64%
Wandfragmenten	17	36%
Oorfragmenten		
Bodemfragmenten		
totaal	47	100%

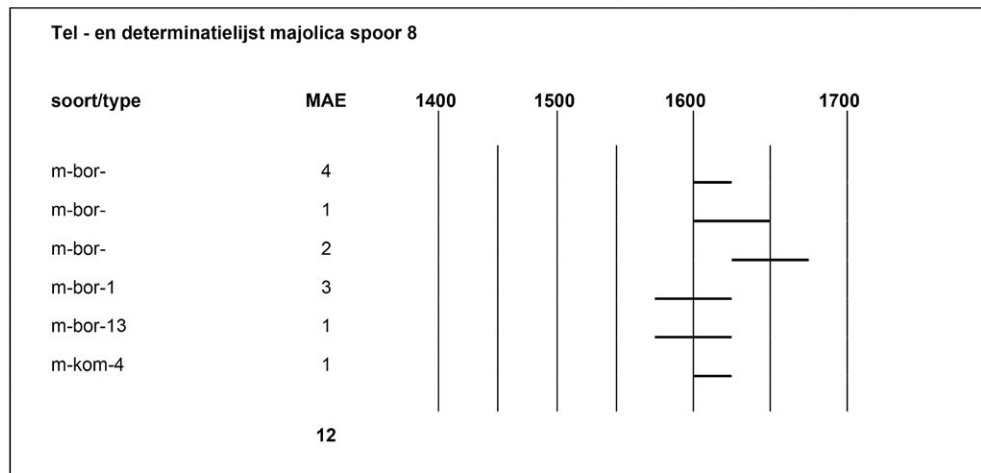
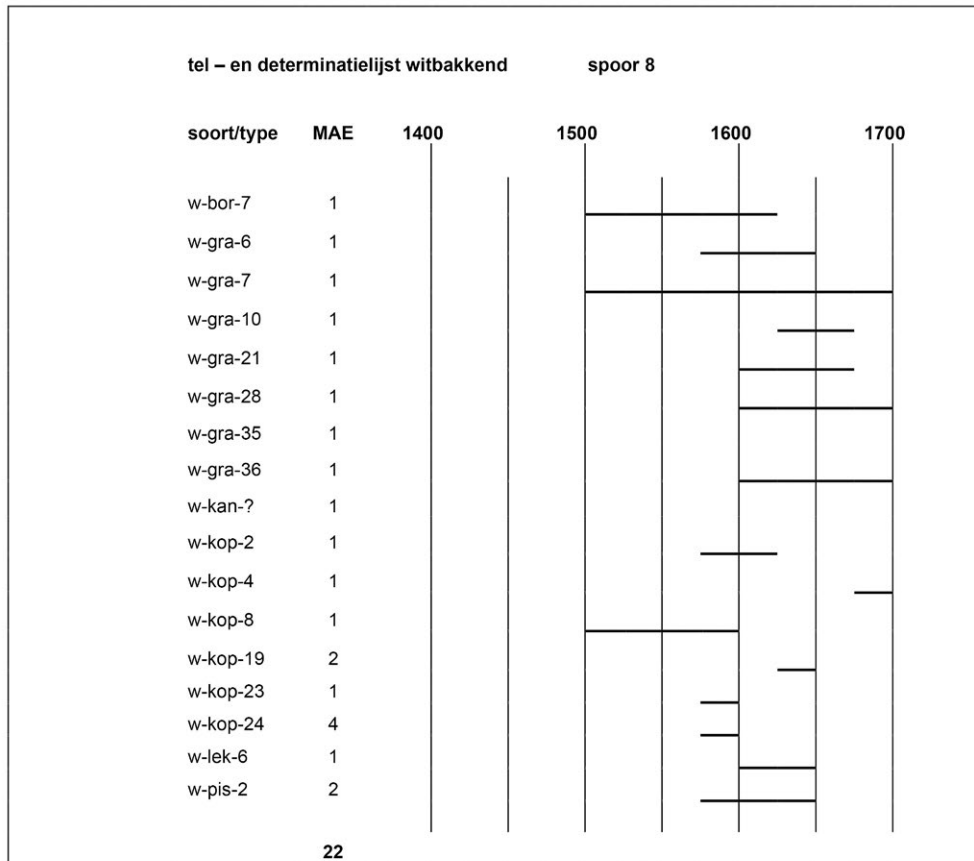
Functionele indeling MAE Werra spoor 8		
verwarming		
voorraad		
voedselbereiding		
tafelgerei	12	100%
medicinaal		
sanitair		
overige		
totaal	12	100%

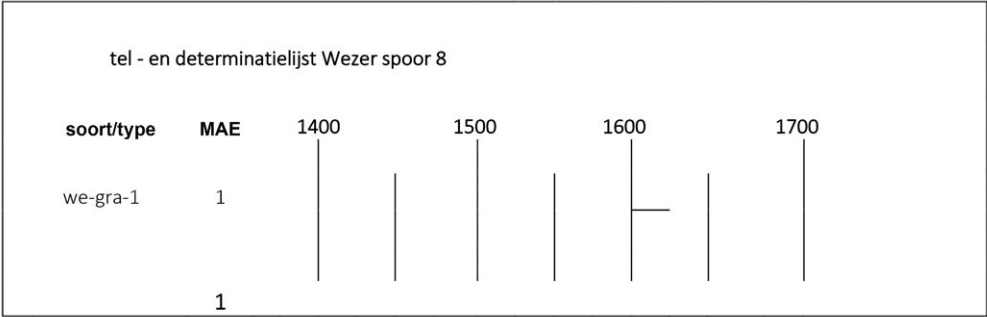
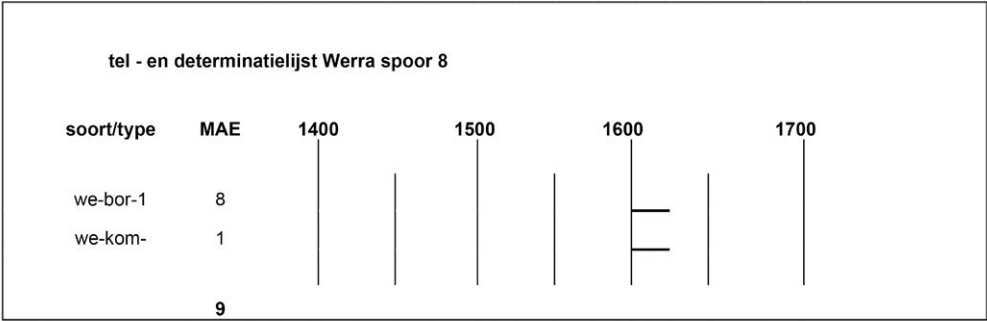
Tel - en determinatielijst steengoed spoor 8

soort/type	MAE	1400	1500	1600	1700
s2-kan-47	3	—			
s2-kan-55	7	—			
s2-kan-60	1	—			
s2-spb-4	1	—			
	12				

Tel - en determinatielijst roodbakkend spoor 8

soort/type	MAE	1400	1500	1600	1700
r-bak-?	2				
r-bor-?	1				
r-dek-19	1				
r-dek-?	1				
r-gra-?	2				
r-gra-?	2				
r-gra-?	3				
r-gra-34	1				
r-gr-41	1				
r-gra-54	1				
r-gra-62	1				
r-gra-83	1				
r-gra-91	3				
r-gra-107b	1				
r-gr-119	1				
r-kan-27	1				
r-kmf-1	1				
r-kom-58	1				
r-kop-20	27				
r-lek-?	1				
r-pis-15	1				
r-pis-32	1				
r-stk-2	1				
r-tes-1	1				
r-tes-4	6				
r-tes-5	1				
r-vst-1	1				
r-zal-3	2				
	67				

Gegevens gebruiksaardewerk spoor 40

Aantal fragmenten naar keramieksoort spoor 40		
Keramieksoort	N	%
Steengoed	254	3%
Roodbakkend	6443	71%
Witbakkend	1079	12%
Majolica	410	5%
Faience	809	9%
Porselein	14	
Cream	6	
Totaal	9015	100%

Fragmenten steengoed spoor 40		
Steengoed	N	
Randfragmenten	52	21%
Wandfragmenten	167	65%
Bodemfragmenten	32	13%
Oorfragmenten	3	1%
Totaal	254	100%

Functionele indeling steengoed spoor 40		
Verwarming		
Voorraad		
Voedselbereiding		
Tafelgerei	16	84%
Medicinaal		
Sanitair	3	16%
Overige		
Totaal MAE	19	100%

Fragmenten roodbakkend spoor 40		
roodbakkend	N	
Randfragmenten	1894	29%
Wandfragmenten	3227	52%
Bodemfragmenten	1032	16%
Oorfragmenten	190	3%
Totaal	9015	100%

Functionele indeling roodbakkend spoor 40		
Verwarming	9	5%
Voorraad	7	3%
Voedselbereiding	124	58%
Tafelgerei	55	26%
Medicinaal	3	1%
Sanitair	3	1%
Overige	12	4%
Totaal MAE	213	100%

Fragmenten witbakkend spoor 40		
Steengoed	N	
Randfragmenten	294	27%
Wandfragmenten	621	58%
Bodemfragmenten	112	10%
Oorfragmenten	53	5%
Totaal	1079	100%

Functionele indeling witbakkend spoor 40		
Verwarming	2	4%
Voorraad	1	2%
Voedselbereiding	29	50%
Tafelgerei	21	36%
Medicinaal		
Sanitair	4	4%
Overige	1	2%
Totaal	58	100%

Fragmenten majolica spoor 40

majolica	N	%
Randfragmenten	201	49%
Wandfragmenten	152	37%
Bodemfragmenten	56	14%
Oorfragmenten	1	
Totaal	410	100%

Functionele indeling majolica spoor 40

Verwarming		
Voorraad		
Voedselbereiding		
Tafelgerei	25	100%
Medicinaal		
Sanitair		
Overige		
Totaal MAE	25	100%

Fragmenten faience spoor 40

faience	N	%
Randfragmenten	390	48%
Wandfragmenten	353	44%
Bodemfragmenten	63	8%
Oorfragmenten	3	
Totaal	809	100%

Functionele indeling faience spoor 40

Verwarming		
Voorraad		
Voedselbereiding		
Tafelgerei	70	98 %
Medicinaal		
Sanitair		
Overige	1	2%
Totaal MAE	72	100%

Tel - en determinatielijst steengoed spoor 40

soort/type	MAE	1600	1700	1800
s2-fle-5	2			
s2-kan-22	4			
s2-kan 32	1			
s2-kan-62	1			
s2-kan-	1			
s2-kan-	1			
s2-kan-	1			
s2-kan-	1			
s2-pis-2	3			
s2-pis-6	2			
s2-pis-	1			
s2-kan-	1			
	19			

tel - en determinatielijst roodbakkend spoor 40

soort/type	MAE	1600	1700	1800
r-bak-6	1			
r-bak-12	4			
r-bek-	1			
r-blo-1	1			
r-blo-11	1			
r-blo-14	1			
r-blo-21	1			
r-blo-?	1			
r-blo-?	1			
r-blo-?	1			
r-blo-?	1			
r-bor-1	17			
r-bor-31	2			
r-bor-44	5			
r-bor-50	1			
r-bor-?	1			
r-bor-?	1			
r-dek-7	3			
r-dek-8	6			
r-dek-13	2			
r-dek-31	2			
r-gra-?	8			
r-gra-10	1			
r-gra-11	1			
r-gra-12	11			
r-gra-30	16			
r-gra-34	10			
r-gra-49	1			
r-gra52	1			
r-gra-54	5			
r-gra-55	1			
r-gra-62	1			
r-gra-63	1			
r-gra-65	8			
r-gra-69	1			
r-gra-71	1			
r-gra-89	1			
r-gra-91	1			
r-gra-116	1			
r-gra-119	1			
r-gra-?	15			
r-kan-15	1			
r-kom-12	1			
r-kom-30	1			
r-kom-34	1			
r-kom-39	1			
r-kom-55	2			
r-kom-?	1			
r-kom-?	1			

r-kom-?	1					
r-kmf-?	1					
r-kop-2	1					
r-kop-4	1					
r-kop-20	18					
r-kop-29	3					
r-kop-?	4					
r-kop-?	1					
r-kop-?	1					
r-kop-?	1					
r-lek-1	1					
r-lek-2	6					
r-lek-?	1					
r-lek-?	1					
r-lek-?	1					
r-oli-9	9					
r-pis-2	1					
r-pot-3	1					
r-tes-1	1					
r-tes-13	1					
r-tes-15	1					
r-stk-2	1					
r-stk-8	1					
r-vet-3	1					
r-vog-1	2					
r-zalf-1	1					
r-zalf-3	1					
r-zalf-4	1					
	213					

Tel - en determinatielijst witbakkend spoor 40

soort/type	MAE	1600	1700	1800
w-dek-8	1			
w-gra-2	1			
w-gra-6	1			
w-gra-13	1			
w-gra-19	3			
w-gra-24	1			
w-gra-24b	2			
w-gra-26	1			
w-gra-30b	1			
w-gra-31	8			
w-gra-36	1			
w-kan-15	2			
w-kan-	1			
w-kom-15	2			
w-kom-17	1			
w-kmf-1	1			
w-kop-2	1			
w-kop-3	1			
w-kop-6	2			
w-kop-19	1			
w-kop-39	15			
w-oli-2	2			
w-pis-4	3			
w-pis-	1			
w-verg-4	2			
w-vru-	2			

tel - en determinatielijst faience spoor 40				
soort/type	MAE	1600	1700	1800
f-bor-	10			
f-bor-2	7			
f-bor-7	1			
f-bor-8	2			
f-bor-10	5			
f-bor-11	2			
f-bor-12	1			
f-bor-13	2			
f-bor-15	1			
f-bor-18	19			
f-bor-	1			
f-kan-	1			
f-kom-	1			
f-kom-1	1			
f-kom-3	3			
f-kom-10	1			
f-kop-2	1			
f-kop-	1			
r-kop-13	1			
f-kwi-1	1			
f-plo-	2			
f-plo-2	3			
f-plo-4	1			
f-plo-10	3			
	71			

Tel - en determinatielijst majolica spoor 40

soort/type	MAE	1600	1700	1800
m-bor-1	1			
m-bor-3	2			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-3	1			
m-bor-12	1			
m-bor-14	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-bor-	1			
m-kom-	1			
m-kom-4	1			

Appendix 3 - Tel- en determinatielijsten kleipijpen

Hans van der Meulen

Legenda:

- type: 1 = dubbel conisch
 2 = langwerpige ketel
 3 = vroeg trechtervormig
 4 = zijmerk
 5 = trechter

1

Gemeente: Alphen

Datum: 25-6-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 165

Putnr.: 4 Vlaknr.: 1

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 455 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 11

Aantal steelfragmenten: 76

Datering stelen: 1680-1720

Steel opschrift: 9x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1680-1710	3	HP, gekroond	1	Harmen Pietersz. Boot	
2	Gouda	1680-1710	3	tulp	1	Heijndrick Jansz. IJerman	
3	Gouda	1690-	?	IAW	1	Jan Aartse Woerlee	fragment
4	?	1680-1710	3	niet gemerkt	4	?	
5	?	1680-1720	4	gestileerde roos	1	?	
6	?	?	?	niet gemerkt	3	?	ketel ontbreekt

2

Gemeente: Alphen

Datum: 25-6-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 166

Putnr.: 4 Vlaknr.: 1

Profielnr.:

Totaal gewicht: 240 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 6

Aantal steelfragmenten: 28

Datering stelen: ca. 1700

Steel opschrift: 5x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1660-1680	2	voetboog	1	Jan Meesen	
2	Gouda	1650-1670	2	OA	1	Ouwen Andriesz.	
3	Gouda	1640-1670	1	WA	1	?	
4	Leiden	1670-1690	1	niet gemerkt	2	?	
5	?	1670-1690	3	gestileerde roos	1	?	zijmerk

3

Gemeente: Alphen

Object: Hoorn

Putnr.: 4 Vlaknr.:2

Datum:

Volgnr.:167

Profielnr.:

Totaal gewicht: 658 gram

Minimum aantal pijpen: 18

Aantal steelfragmenten: 85

Datering stelen: 1660-1720

Steel opschrift: 14x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1680-1700	2	driekoningenkaars	1	Lambert Willemsz. Proefhamer	
2	Leiden	1650-1665	1	HB monogram, gekroond	2	Herry Beffert	
3	Gouda	1660-1680	2	SB	1	Steven Woutersz. Bel	
4	Gouda?	1670-1690	2	ICZ	1	Jan Cornelis Soutman?	
5	Gorinchem	1680-1700	2	DIM	1	?	
6	Gouda	1660-1680	2	IAD	1	?	
7	Gouda	1670-1690	2	posthoorn	1	Abram Danielsz. van Hoorn	
8	Gouda	1670-1700	2	Fortuin	1	Arij Paschierse	
9	Leiden	1680-1700	1	niet gemerkt	3	?	
10	?	1690-1710	3	niet gemerkt	3	?	
11	Gouda	1660-1680	1	merk onherkenbaar	1	?	
12	?	?	?	fragmentarisch	2	?	

4

Gemeente: Alphen

Object: Hoorn

Putnr.: 4 Vlaknr.:2

Datum: 26/30 – 6-1998

Volgnr.: 169

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 350 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 12

Aantal steelfragmenten: 38

Datering stelen: 1650-1700

Steel opschrift: 5x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	n	maker	bijz.
1	Gouda	1660-1680	2	II, gekroond	1	Jan Jnsz. de Vrient of Jan Jacobsz. van Aarde	
2	Gouda	1670-1690	2	SB	1	Simon Simonsz. Baers	
3	Gouda	1670-1690	1	II?	1	?	beschadigd
4	Gouda	1660-1680	1	HB, gekr. monogram	1	Hendrick Hendricksz Bijlant	
5	Gouda?	1650-1670	1	gestileerde roos	1	?	zijmerk
6	Gouda?	1680-1710	3	niet gemerkt	2	?	
7	Leiden	1680-1710	3	niet gemerkt	2	?	
8	Gouda?	1690-1720	4	niet gemerkt	1	?	bandversiering op steel
9	Gouda	?	?	Tudorroos, gekr.	1	?	ketel ontbreekt
10	?	?	?	?	1	?	stukje hiel aanwezig

5

Gemeente: Alphen

Datum: 30-6-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 175

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 300 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 4

Aantal steelfragmenten: 40

Datering stelen: 1660-1700

Steel opschrift: 7x bandversiering
2x Franse lelies

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Leiden	1650-1670	1	DS	1	Dirck Salomons Dirck Samuels	
2	?	1690-1720	4	niet gemerkt	1	?	
3	?	1660-1690	2	niet gemerkt	1	?	fragment
4	?	?	?	fragmentarisch	1	?	fragment

6

Gemeente: Alphen

Datum: 29/30/1 -7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 177

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.:

Totaal gewicht: 80 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 1

Aantal steelfragmenten: 10

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: 1x bandversiering
1x Franse lelie

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	?	?	?	?	1	?	fragment

7

Gemeente: Alphen

Datum: 1-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 179

Putnr.: 4 Vlaknr.: 0

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 3 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 0

Aantal steelfragmenten: 1

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: geen

8

Gemeente: Alphen

Datum: 13-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 198

Putnr.: 4 Vlaknr.: 1/2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 210 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 2

Aantal steelfragmenten: 36

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: 6x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1680-1700	3	VK, gekroond	1	Jacob van Kleef – de jonge	
2	?	ca. 1680	3	niet gemerkt	1	?	

9

Gemeente: Alphen

Datum: 27-7-98

Object: Hoorn

Volgnr.: 207

Putnr.: 4 Vlaknr.:2

Spoornr.: 40

Totaal gewicht: 1030 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 28

Aantal steelfragmenten: 133

Datering stelen: 1650-1700

Steel opschrift: 9x bandversiering

6x Franse lelie (een steel past aan de pijp met het merk (WT)

1x Franse lelie + P G(?) (mogelijk hoort deze bij de pijp met het merk PG)

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gorinchem	1645-1665	1	BC	1	Bastiaan Cornelisz. Groenevelt	
2	Gouda	1670-1690	1	wapen van Gouda	1	Dirk Cornelisz. Peck	
3	Gouda	1670-1690	2	posthoorn	1	Abram Danielsz. van Hoorn	
4	Gouda	1680-1700	2	voetboog	1	Jan Meesen	
5	Gorinchem	1650-1675	1	WT	4	Willem Teeck	lelie op steel
6	Leiden	1660-1680	1	OA	3	?	
7	Leiden	1640-1670	1	CG	1	Claas Gerritsz. Sloos	
8	Gouda	1650-1670	1	lelie in ruit	1	Jan Benjamijsz. van Ballen?	
9	Leiden	1650-1670	1	TN, gekroond	1	?	
10	Gouda	1670-1690	1	PG	1	Pieter Jaobsz. Gilbo	zie steel met PG
11	Gorinchem	1640-1660	1	(W?)T + Andreas kruis	1	Willem Teeck?	op steel lelies
12	Gorinchem?	1640-1660	1	niet gemerkt	2	?	
13	Gorinchem?	1670-1710	2	niet gemerkt	8	?	
14	Leiden	1660-1680	1	merk ontbreekt	1	?	
15	?	ca. 1700	4	Tudorroos, gekr.	1	?	fragment

10

Gemeente: Alphen

Datum: 21-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 220

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 145 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 4

Aantal steelfragmenten: 25

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: 4x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1660-1680?	?	IAD	1	?	fragment
2	?	?	?	niet gemerkt	1	?	fragment
3	Gouda?	1670-1700	3	niet gemerkt	2	?	

11

Gemeente: Alphen

Datum: 27-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 228

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 260 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 3

Aantal steelfragmenten: 37

Datering stelen: 1650-1700

Steel opschrift: 6x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1660-1680	1	ii	1	Jan Jonasz. de Vrient of Jan Jacobsz. van der Aerde	
2	Gouda	1675-1690	3	posthoorn	1	Abram Danielsz. van Hoorn	
3	Leiden	1670-1690	1	niet gemerkt	1	?	

12

Gemeente: Alphen

Datum: 28-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 230

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 70 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 3

Aantal steelfragmenten: 3

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: 2x bandversiering

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	?	?	?	Tudorroos, gekroond	1	?	alleen hiel aanwezig
2	Gouda	1670-1690	2	posthoorn	1	Abram Danielsz. van Hoorn	
3	Leiden	1675-1690	4	gezichtspijp met Tudorroos	1	?	geheel versierd

13

Gemeente: Alphen

Datum: 28/30-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 232

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 65 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 2

Aantal steelfragmenten: 7

Datering stelen: 1650-1700

Steel opschrift: geen

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1660-1680	1	HB, gekr. monogram	1	Hendrick Hendricksz. Bijlant	
2	Leiden?	1660-1680	1	niet gemerkt	1	?	

14

Gemeente: Alphen

Datum: 30-7-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 237

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 50 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 0

Aantal steelfragmenten: 7

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: 1x bandversiering

15

Gemeente: Alphen

Datum: 4-8-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 249

Putnr.: 4 Vlaknr.: 1

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 15gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 0

Aantal steelfragmenten: 5

Datering stelen: omstreeks 1680

Steel opschrift: 2x bandversiering

16

Gemeente: Alphen

Datum: 4-8-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 250

Putnr.: 4 Vlaknr.: 2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 375 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 8

Aantal steelfragmenten: 49

Datering stelen: 1640-1700

Steel opschrift: 5x bandversiering

3x Franse lelies

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1660-1680	2	CIVG	1	Cornelis Jacobsz. Vergou	bandversiering op steel
2	Gouda	1670-1690	2	twee duiven	1	Jan Teunisse Bouman?	
3	Gorinchem	1675-1690	2	(C)?H	1	Cornelis Harmensz. van Keulen of Claas Joosten Herbos	
4	Gouda	1660-1680	2	IAD	1	?	
5	?	1650-1670	1	gestileerde roos	1	?	zijmerk
6	Gorinchem?	1660-1680	1	niet gemerkt	1	?	
7	?	?	?	?	1	?	fragment
8	Gouda	ca. 1680	?	beschadigd	1	?	fragment

17

Gemeente: Alphen

Datum: 31-10-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 356

Putnr.: 5 Vlaknr.: 1

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 10 gram

Minimum aantal pijpenkoppen: 1

Aantal steelfragmenten: 0

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gorinchem?	1650-1670	1	Franse lelie	1	?	ook lelies op de steel

18

Gemeente: Alphen

Datum: 10-11-1998

Object: Hoorn

Volgnr.: 367

Putnr.: 5 Vlaknr.: 1/2

Profielnr.: 40

Totaal gewicht: 5 gram

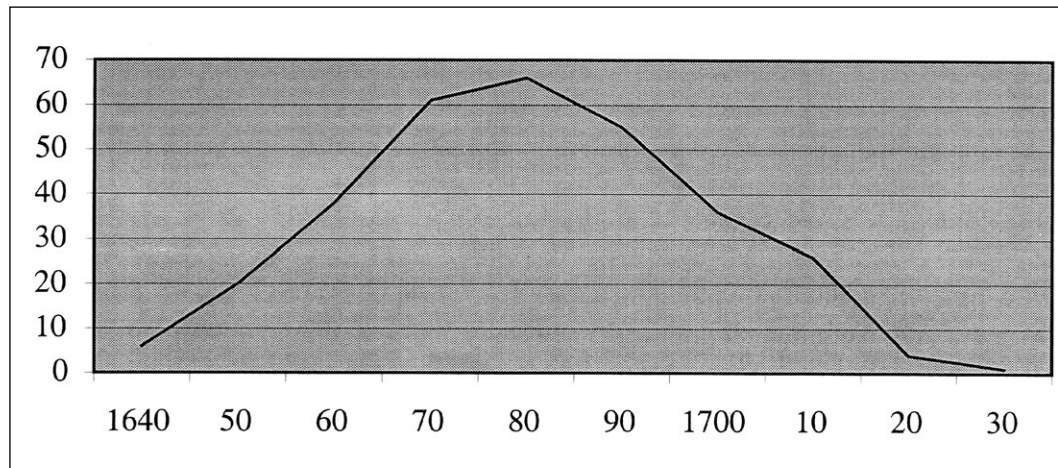
Minimum aantal pijpenkoppen: 1

Aantal steelfragmenten: 0

nr.	herkomst	datering	type	merk	aant	maker	bijz.
1	Gouda	1710-1730	5	drie ruiten, gekr.	1	Cornelis Bouman	

Conclusies:

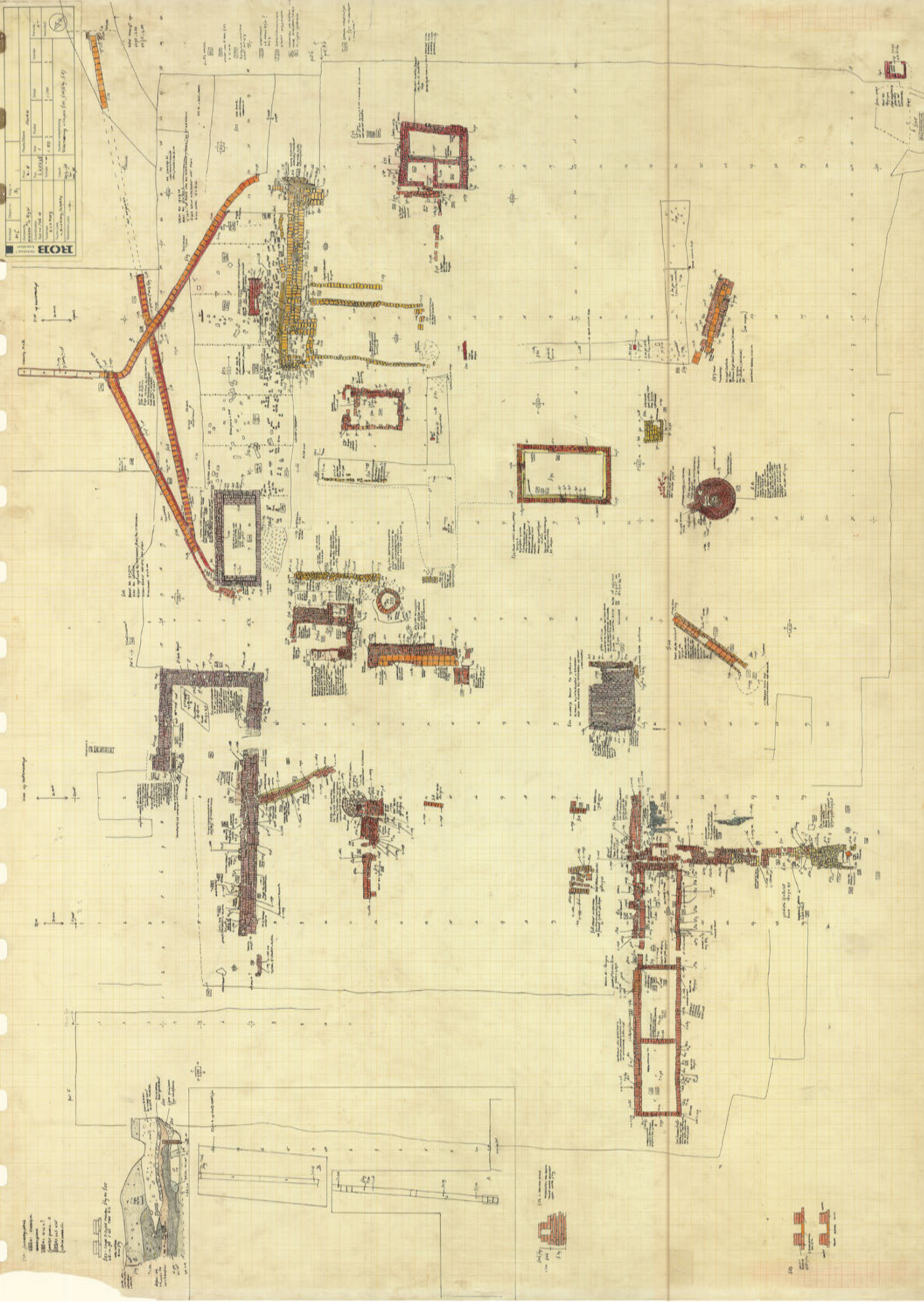
1. Op de stelen werden geen namen van pijpenmakers aangetroffen, hetgeen duidt op een productie voor ca. 1735.
2. Het merendeel van de pijpen uit de periode 1640-1660 zijn afkomstig uit Leiden en Gorinchem
3. Vanaf 1660 heeft de productie van Goudse pijpen de overhand.
4. Er is een opvallende vermenging van kwaliteitspijpen uit Gouda en niet gemerkte producten uit Leiden en Gorinchem aan het einde van de 17de eeuw.
5. De meeste pijpen zijn te dateren tussen 1660 en 1710 (zie grafiek)

17-3-2004

Uitgevoerd door : Hans van der Meulen

Date: _____ Project: _____ Drawing No: _____ Scale: _____ Author: _____ Check: _____ Date: _____ Project: _____ Drawing No: _____ Scale: _____ Author: _____ Check: _____ Date: _____	
---	--

1. 1:100
 2. 1:200
 3. 1:500
 4. 1:1000
 5. 1:2000
 6. 1:5000
 7. 1:10000
 8. 1:20000
 9. 1:50000
 10. 1:100000
 11. 1:200000
 12. 1:500000
 13. 1:1000000
 14. 1:2000000
 15. 1:5000000
 16. 1:10000000
 17. 1:20000000
 18. 1:50000000
 19. 1:100000000
 20. 1:200000000
 21. 1:500000000
 22. 1:1000000000
 23. 1:2000000000
 24. 1:5000000000
 25. 1:10000000000
 26. 1:20000000000
 27. 1:50000000000
 28. 1:100000000000
 29. 1:200000000000
 30. 1:500000000000
 31. 1:1000000000000
 32. 1:2000000000000
 33. 1:5000000000000
 34. 1:10000000000000
 35. 1:20000000000000
 36. 1:50000000000000
 37. 1:100000000000000
 38. 1:200000000000000
 39. 1:500000000000000
 40. 1:1000000000000000
 41. 1:2000000000000000
 42. 1:5000000000000000
 43. 1:10000000000000000
 44. 1:20000000000000000
 45. 1:50000000000000000
 46. 1:100000000000000000
 47. 1:200000000000000000
 48. 1:500000000000000000
 49. 1:1000000000000000000
 50. 1:2000000000000000000
 51. 1:5000000000000000000
 52. 1:10000000000000000000
 53. 1:20000000000000000000
 54. 1:50000000000000000000
 55. 1:100000000000000000000
 56. 1:200000000000000000000
 57. 1:500000000000000000000
 58. 1:1000000000000000000000
 59. 1:2000000000000000000000
 60. 1:5000000000000000000000
 61. 1:10000000000000000000000
 62. 1:20000000000000000000000
 63. 1:50000000000000000000000
 64. 1:100000000000000000000000
 65. 1:200000000000000000000000
 66. 1:500000000000000000000000
 67. 1:1000000000000000000000000
 68. 1:2000000000000000000000000
 69. 1:5000000000000000000000000
 70. 1:10000000000000000000000000
 71. 1:20000000000000000000000000
 72. 1:50000000000000000000000000
 73. 1:100000000000000000000000000
 74. 1:200000000000000000000000000
 75. 1:500000000000000000000000000
 76. 1:1000000000000000000000000000
 77. 1:2000000000000000000000000000
 78. 1:5000000000000000000000000000
 79. 1:10000000000000000000000000000
 80. 1:20000000000000000000000000000
 81. 1:50000000000000000000000000000
 82. 1:100000000000000000000000000000
 83. 1:200000000000000000000000000000
 84. 1:500000000000000000000000000000
 85. 1:1000000000000000000000000000000
 86. 1:2000000000000000000000000000000
 87. 1:5000000000000000000000000000000
 88. 1:10000000000000000000000000000000
 89. 1:20000000000000000000000000000000
 90. 1:50000000000000000000000000000000
 91. 1:100000000000000000000000000000000
 92. 1:200000000000000000000000000000000
 93. 1:500000000000000000000000000000000
 94. 1:1000000000000000000000000000000000
 95. 1:2000000000000000000000000000000000
 96. 1:5000000000000000000000000000000000
 97. 1:10000000000000000000000000000000000
 98. 1:20000000000000000000000000000000000
 99. 1:50000000000000000000000000000000000
 100. 1:100000000000000000000000000000000000

